

Икономически Институт на БАН

Икономически институт на БАН

Фондация "Фридрих Еберт" FES

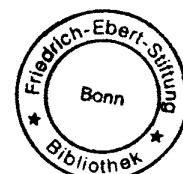
Макроикономическа и структурна
политика на България в условията
на валутен съвет през следващите
3-4 години

**МАКРОИКОНОМИЧЕСКА И СТРУКТУРНА ПОЛИТИКА
НА БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ
ПРЕЗ СЛЕДВАЩИТЕ 3-4 ГОДИНИ**

Научна конференция
29-30 май 1997 година

научна конференция
28-29 май 1997 година

A 98 - 01997

София

София, юни 1997 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
ЗАПУБЛИКАЦИЯТА	5
ОСНОВЕН ДОКЛАД	
<i>Иван Ангелов</i>	
Главни насоки на макроикономическата и структурната политика на България в условията на валутен съвет през следващите 3 - 4 години	6
ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА	
<i>Татяна Хубенова-Делисивкова</i>	
Парична политика в условията на валутен съвет	36
<i>Николай Гъльбов</i>	
Бюджетна политика в условията на валутен съвет	47
<i>Владимир Царевски</i>	
Външноикономическа политика в условията на валутен съвет	58
<i>Васил Цанов</i>	
Политика на доходите в условията на валутен съвет	68
<i>Искра Белева</i>	
Политика по заетостта в условията на валутен съвет	79
<i>Спартак Керемидчиеv</i>	
Валутният съвет и стратегията за приватизация	90

		Стр.
<i>Асен Ковачев</i>	Преструктуриране на производството в условията на валутен съвет	109
<i>Лилия Чанкова</i>	Инвестиционна политика и преструктуриране в условията на валутен съвет	127
<i>Иванка Крайнинска</i>	Оздавяване и развитие на банковата система в условията на валутен съвет	137
<i>Петър Добрев, Матъо Матев</i>	Българската наука и висше образование - проблеми и перспективи в условията на валутен съвет	145
РЕЗЮМЕТА НА ИЗКАЗВАНИЯ		
<i>Валентин Вълов</i>	Реален валутен курс и равнище на фиксиране на лева	163
<i>Макари Новев</i>	Обобщено становище	166
<i>Иван Дунов</i>	Валутният борд, необходимо „ зло“ или реална алтернатива за излизане на България от кризата	174
<i>Илия Балабанов</i>	Перспективите на прехода през призмата на държавната научна политика и валутният съвет	176

ЗА ПУБЛИКАЦИЯТА

След 7-годишни неуспешни реформи българската икономика е на края на пътът. Държавните институции най-после пристъпват към по-решиителни действия за извеждане на икономиката от дълбоката криза. Тези действия ще фокусират във въвеждането на строгия режим на валутния съвет и съвместните с него комплексни стопански реформи.

Водени от желанието да помогнат на държавните институции на Република България Икономическият институт на БАН и Фондация „Фридрих Еберт“ проведоха на 29-30 май 1997 г. научна конференция на тема: „Макроикономическа и структурна политика на България в условията на валутен съвет през следващите 3-4 години“. На конференцията присъстваха учени, депутати, ръководители на банки, експерти. Основният доклад и резюмета на останалите доклади бяха отпечатани и изпратени преди конференцията на Президента, Председателя на Народното събрание, Министър-председателя, министри, председатели на постоянните комисии в Народното събрание, на български учени, на ръководствата на БНБ и най-големите търговски банки, на ръководители на синдикатите.

Като имаме предвид изключителната актуалност на проблематиката за вземаните сега и предстоящите през следващите месеци и години стопански решения предлагаме с настоящата публикация пълните текстове на всички доклади и резюмета от изказвания на научната конференция. Надяваме се, че тази публикация може да бъде полезна за босички, които участват в разработването и осъществяването на макроикономическата и структурната политика на България през следващите години.

Включението в публикацията доклади и изказвания изразяват позициите на авторите и не ангажират ръководството на Икономическия институт на БАН и Фондация „Фридрих Еберт“.

Д-р МАРК МЕЙНАРДУС
Ръководител на Регионално
бюро „Балкани“-Фондация
„Фридрих Еберт“

Проф.д-р ик.н.АЛЕКСАНДЪР
ДИМИТРОВ - директор на
Икономическия институт
на БАН

ГЛАВНИ НАСОКИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ ПРЕЗ СЛЕДВАЩИТЕ 3 - 4 ГОДИНИ

Чл. кор. проф. г-р ик.н. ИВАН АНГЕЛОВ

1. ОГРАНИЧЕНА СВОБОДА НА УПРАВЛЕНСКО ПОВЕДЕНИЕ

Всички по-нататъшни разсъждения трябва да се помни, че през следващите години българските държавни институции няма да имат свобода на действие в изработването и прилагането на своя стопанска политика. Поне до към 2003-2005-та година България няма алтернатива, освен да поддържа тесни връзки с МВФ и Световната банка, да различи на техните капитализации кредити, на подкрепата на Европейския съюз (ЕС), Европейската банка и световната финансова общност.

След като в продължение на седем години българските правителства не провеждат адекватни икономически реформи се спира на валутния съвет като краен инструмент за постигане на финансова стабилност. Въвеждането на валутен съвет беше усъдено за финансова подкрепа от МВФ и Световната банка, а споразумението с тези институции - условие за подкрепа от ЕС и Г-24. Националните интереси и икономическата логика налагаха вземането на такова решение, тъй като България се беше устремила към малък стопански, социален и политически хаос с непредвидими последствия. Ние не споделяме твърдението на проф. Стилиян Ханке, че „Валутните бордове са за преопределяне пред централните банки“ (в. „Пари“, 12 май 1997 г.), но в момента България няма друг избор.

В новата обстановка най-важните решения по стопанската политика, дори и формално се вземат в София, ще трябва да се съгласуват с МВФ и Световната банка, т.е. да се ратифицират във Вашингтон. Тези решения трябва да съответстват на философията на световни институции по стопанската политика. Коридорът за маневриране на българските правителства ще бъде тесен. Почти е без значение какви политически формации съставляват правителствата, защото ще работят по строготе правила на валутния съвет, а последната сума по над-важните стопански решения ще имат международните финансоби институции. Достатъчно е едно прочитане на Меморандума за икономическа политика, за да се убедим в това.

Логичната първа реакция на такава перспектива е неприятна. Хладнокръвните разсъждения обаче показват, че друга разумна алтернатива няма, че вината е в правителствата, управлявали България през последните 7 години и че с това се откриват възможности за извеждане на икономиката от сламификацията (комбинация на дълбока рецесия с галопираща инфлация). Остава ни да се надяваме, че след като собствените ни правителства не успяха, гарант за съдбата на българските реформи ще бъдат международните институции.

Това в унизително за националното ни достойнство, но може би не е лошо за бъдещето на България. От чисто икономическа гледна точка макроикономическите и структурните решения наверно ще бъдат по-правилни и тяхното изпълнение по- сигурно, отколкото досега.

Напоследък често се пише за начините за излизане от режима на валутния съвет, преди още да е въведен. Това не е добро предизменяване. За излизане от режима не следва да се мисли преди постигане на градини макроикономическа стабилизация и стопански растеж, т.е. не по-рано от 8-10 години. Като се има предвид, че на пълноправно членство в ЕС не може да се разчита преди 2010-2015 година, засега е прибързано да се твърди, че от валутния съвет България ще влезе направо в ЕС.

Следователно, стопанската политика на България в средносрочна перспектива ще се съществува в зададени рамки. Вместо да пропължаваме безголдната дискусия „за и против“ или спекулациите кога и как ще излезем от режима на валутния съвет, преди още да сме влезли в него, pragmatismът изисква да се научим да работим в тези рамки за извеждане на икономиката в траекторията на растежа.

2. ДЪЛГОСРОЧНИ, СРЕДНОСРОЧНИ И КРАТКОСРОЧНИ ЦЕЛИ НА РАЗВИТИЕТО

Не съществува стопанска политика изобщо. Стопанската политика е инструмент за постигане на една или друга цел на развитието. Първо трябва да се изяснят целите и тогава да се избира съответна стопанска политика.

Стратегическата цел на България следва да бъде създаването на високоефективно, социално справедливо и екологично здраво пазарно стопанство, способно да се интегрира в обединена Европа като равностоен партньор. Доколкото в България има национално съгласие по присъединяването към ЕС, характеристики на обединения европейски пазар могат да бъдат модел за бъдещата българска икономика. Основните принципи на европейската макроикономическа и структурна политика следва да залеят в нашата макроикономическа и структурна политика. Дългосрочната насоченост на стопанската политика трябва да бъде подготвяна на България за пълна интеграция в обединения европейски пазар през второто десетилетие на следващия век.

Пътят към съвременното пазарно стопанство минава през възстановяването на финансобата и макроикономическата стабилност. Без това е немислим ефикасна и социално поносима трансформация. Известно е, че при годишна инфлация над 40-45% траен растеж на БВП не е възможен (/4)-17-19.

Оценявана във времето финансобата стабилност може да бъде поставена като цел през 1999 г., а макроикономическата стабилност - до към 2003-2005 година. Краткосрочната и средносрочната стопанска политика на държавата трябва да се подчини на постигането на тези цели.

Желателно е правителството да изработи средносрочна програма за финансова и макроикономическа стабилизация. Нейни главни съставки да бъдат целите на икономическото и социалното развитие и инструментите на структурната и макроикономическата политика, които то възнамярява да използва за постигането им. Такава програма ще бъде полезна не толкова с конкретните цифри, колкото с намеренията на правителството за насоките на развитието. Средносрочната програма ще бъде полезен ориентир за стопанските субекти от държавния и частния сектор и за чуждестранните инвеститори. От нея те ще се информират за стопанската политика, която правителството смята да пребъда. Това ще ги улесни при изработване на техните средносрочни програми и бизнес-планове.

В следващите редове насочваме вниманието си главно към кратко- и средносрочната макроикономическа и структурна политика и инструментите, които биха

можли да се използват за постигане на финансова и макроикономическа стабилност в условията на валутен съвет.

Макроикономическата и структурната политика са съставки на стопанска-та политика. Стопанскаята политика може да бъде успешна само ако тези съставки се използват синхронизирано. Българският преход през последните години е доказателство как макроикономическата политика сама е безпомощна в отсъствието на структурна политика.

Потребността от съчетаване на макроикономическата и структурната политика може да се изведе и от победението на инфлацията. Както показва опитът на други реформатори се централно- и източно-европейски (ЦИЕ) икономики, с помощта на макроикономическата политика социалната инфлация може да бъде намалена бързо от няколко стотин до няколко десетки процента. По-нататъшното и намаление и стабилизиране на ниско работни обаче е неизбежно само с инструментите на макроикономическата политика. Страгата макроикономическа политика не може да бъде замествана на липсващата структурна политика. Нещо повече, преизграждането на първите проръжителни и прекалено рестриктивни парични, бюджетни и подоходни политики се превръща в източник на финансова нестабилност. Налага се използването на инструментите на структурната политика, за да бъде инфлацията намалена от 30-40% до 10-15%, а след това - до едноцифрената зона.

3. РЕЖИМЪТ НА ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ И МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА

Икономическата същност на валутния съвет се изразява в строгото спазване на четири основни изисквания:

Първо, паричната основа се определя в зависимост от фиксирания курс и резервното валутно покритие.

Второ, БНБ прекратява кредитирането на бюджета и определянето на основен лихвен процент.

Трето, БНБ прекратява рефинансирането, особено необезпечено то, на търговските банки.

Четвърто, бюджетът, банките и социалното осигуряване прилагат във взаимоотношенията със стопанските субекти произтичащите от предходните изисквания дисциплиниращи правила. По същия начин постъпват стопанските субекти във взаимоотношенията помежду си.

Режимът на валутния съвет не е механична пристройка към макроикономическата политика. От своя страна, макроикономическата политика не е автономна спрямо този режим. Въвеждането на валутен съвет променя изцяло и почти изпразва паричната политика от традиционното ѝ съзържание: силно ограничава обхватата и мащабността на валутната политика; прониква дълбоко в бюджетната политика и я подчинява на по-строги правила; налага императивни поддръжането на положителноsaldo в платежния баланс; предполага ценова либерализация; внася повече строгост и рационалност в политиката по доходите и заестота.

Това е най-общото описание „от птичи поглед“ на бързките между режими на валутния съвет и макроикономическата политика. То обаче не е достатъчно. Още по-важно е да се знае какво произтича от горепосочените изисквания за различните съставки на макроикономическата политика през следващите 3-4 години:

3.1. Паричната основа се определя от фиксирания курс и резервното валутно покритие

Това уравнение налага съществени промени във валутната и външно-икономическата политика. То влияе косвено и върху стопанския растеж, бюджетната политика, политиката по доходите и заестота.

3.1.1. Валутен съвет и валутна политика.

Въвеждането на валутен съвет не изисква затягане във валутния режим. Той дори предполага по-нататъшна либерализация на режима: присъединяване на България към изискванията на чл. VIII, алинеи 2, 3 и 4 и чл. XIV от споразумението за създаване на МВФ.

С въвеждането на валутен съвет обаче се губи свободата на действие с валутния курс, тъй като се предвижда фиксиран курс за продължително време. Стабилността на курса е ефикасна антиинфлационна комба, но нейното поддържане изисква прецизен избор на началния курс и точни реакции на гестабилизиращите импулси с други инструменти на макроикономическата политика. Докато с липящ курс при външи шокове равновесието се запазва чрез колебания в курса, в условията на валутен съвет то следва да се поддържа с други инструменти на макроикономическата политика, с достатъчно големо резервно валутно покритие и с доверие в системата. При валутен съвет всеки външен шок може да има сериозни последствия, понеже системата е монолитна, лишена от компенсаторните механизми на съвременната парична политика.

Режимът на валутния съвет предполага компетентна макроикономическа политика, понеже честата промяна на курса е недопустима, а липсват други амортизатори за смекчаване на гестабилизиращите импулси. Повече от сигурно е, че през следващите месеци и години ще има шокове с опасни последствия. Държавните институции трябва още сега да се подгответ за адекватно реагиране.

Много важен е изборът на началния фиксиран курс на лева към резервната валута, каквато следва да бъде германската марка. Решението трябва да е добре премерено и да създават законови, процедурни и други гаранции, непопускащи легната промяна на курса. Не е желателно прекалено подценяване на лева, но още по-опасно е прекомерното му надценяване.

Надцененият лев ограничава първоначалната инфлационен потенциал, но изисква по-голямо валутно покритие, създава по-малък буфер за компенсиране на инерционната и новопородената инфлация през следващите месеци и години и прави системата по-узайма при масов обмен на лебове срещу резервна валута. Поради напротивното недоверие в лева и банките и рязко намалените лихви по лебовите депозити подобни стихийни или инсцизионни атаки са много вероятни през есенно-зимните месеци на 1997-1998 г. и в други кризисни ситуации. При очакваната относително висока инфлация месеци и години след въвеждането на валутния съвет (около 15-20% годишно) фиксираният курс на надценения лев скоро ще започне да постиска износа, да стимулира вноса и да затруднява стопанското оживление. Това може да компрометира всички усилия за финансова стабилизация, вкл. и валутния съвет.

Тази опасност е толкова голяма като се има предвид, че през януари-февруари 1997 г. ценовата система абсорбира и пръвъка ба за задържка преобразувашата част от инфлационния потенциал, породен от обезценяването до 3,000 лв. за долар.

Настоящото равнище на цените е твърде високо за сегашното ниво на валутния курс. То съответства на 2200-2400 лв./долар. При последвалото вдвоено посълване на лева, през месеците март-юни би следвало да има значителна дефляция. А такава досега няма. В края на май 1997 г. инфлацията спрямо декември 1996 г. беше 479,4%, а обезценяването на лева с 257,8%. Това вече създава затруднения за производството и износа, в международния стопански туризъм и в други сектори. Държавните институции трябва да тушират тези затруднения с фиксирането на курса и да бъдат готови с отговорните си реакции през тази и следващите години, когато ще възникнат сътресенията.

Към горното могат да се добавят още два аргумента, които сега не се виждат на първо място, но скоро ще напомнят за себе си:

Първо, при оценката на сегашния пазарен курс на лева трябва да се вържи сметка за влиянието на спекулативните неидентифицирани краткосрочни валутни потоци, привлечени от големите лихвени разлики. Размерът им се очиная на около 300 млн. дол. Техният прилив поддържа горяло предлагане на конвертируема валута и временно потиска курса на долара. При продължаващото намаление на лихвите по левоби депозити и на доходността на лебовите ДЦК ще настъпи отлив и ще се дестабилизира валутният пазар. Сега се поставя ситуацията от втората половина на 1994 до края на 1995 г. Ще бъде жалко, ако сегашното правителство и ръководството на БНБ повторят грешката на тогавашните. По същия начин ще се отрази напротивното отложено търсене на валута от най-големите крайни потребители, очиянвано на около 200-220 млн. долара. Желателно е правителството да подгответи отговорната си реакция и да си изработи трайна позиция за действия при подобни ситуации в бъдеще.

Второ, още сега може да се каже че преоценката на дълготрайните активи ще доведе до многократно увеличение на тяхната стойност и на амортизираните. Индексът на цените на производител в промишлеността в края на април 1997 г. е 4579% спрямо 1992 г. На това основание може да се очаква, че в края на 1997 г. доходността на дълготрайните активи ще се увеличи 40-50 пъти. От около 60 млрд. лв. през 1996 г. годишната амортизация може да нарасне до 2-3 хил. млрд. лв. през 1998 г. ако преоценката на активите се направи към 1 януари 1998 г. Тази маса, подсилена с добавка за негативни очаквания че се пренесе в разходите по производството и ще предизвика мощнна инфлационна бълна. Рязко ще спадне печалбата на печелившите предприятия, а множество печеливи ще се превърнат в губещи. Чувствително ще спаднат и постъпленията в бюджета от данъка върху печалбата. Желателно е правителството още сега да подгответи отвратно решение на трудните икономически и социални проблеми, които тази дълга отлага марка ще предизвика. Преди всичко, преоценката на активите не трябва да бъде побеже отлагана.

Очевидно, трябва да се търси равновесна точка, съчетаваща достойнствата на надценения и подценения лев и чрез компютърна симулация на варианти да се избере най-подходящият курс. Най-подходящият е този курс, който, първо, съответства на пазарния в моментта на въвеждането и второ, съвържа резервен буфер за абсорбиране на бъдещата инфлация и така създава условия за траен растеж и конкурентоспособност.

На фона на тези разсъждения зучат превожно някои изказвания за фиксиране на ниво 1700 лв. за долар, съответно около 1000 лв. за германска марка. Това решението е твърде въжно, за да се взема „на око“. Импровизациите могат да ни струват скъпо.

Световноизвестни експерти препоръчват две възможни решения: първо, голяма първоначална обезценка на националната валута преди обвързването ѝ с резервната валута. Проблемът е, че в този случай „фиксираният курс в началото десятвства като номинарен кран, а не като номинална компа“ /12)-22/ и поражда допълнителна инфлация; второ, К.Осбан и Д.Вилануеа препоръчват модифициран валутен съвет с допускане на умерена гъвкавост във валутния курс чрез предварително обявено пълно обезценяване на националната валута през преходния период.

Второто предложение може да еционално за някои страни, но България не е между тях. Предоставянето на такава възможност ще дестабилизира режима, защото с тази клузя у нас ще се злоупотребява в други ситуации.

Остава ни една единствена алтернатива: начален фиксиран курс около 1300-1400 лв. за марка, който създава известен „буфер“ за поемане на инерционата и бъдещата инфлация, а неизбежното бъдещо реално осъщяване на лева да се компенсира с драстични мерки за намаление на разходите в реалия, финансовия и българския сектор, ускоряване на стопанското съживление, на структурната и технологичната модернизация на икономиката и повишение на общата факторна производителност. Това обаче е трудно осъществимо през следващите 3-4 години и са възможни сериозни изненади, които могат да породят кризисни ситуации.

С фиксирането на валутния курс инфлацията у нас рязко ще спадне. Въпросът е: колко ниска и колко стабилна ще бъде тя? Висока корелация между динамиките на валутния курс и на инфлацията съществува само в най-малките и напълно отворени икономики, примерно с износ равен или близък до размера на БВП. България е малка (но не съвсем малка) и отворена (но не съвсем отворена) икономика и поради това инфлацията има собствена динамика, която не съвпада напълно с динамиката на валутния курс. Първите пет месеца на 1997 г. го потвърждава отново. Има опасност у нас да се случи това, за което предупреждава Джон Уилсън: „В по-големите икономики инфлацията има собствена логика, която, при висока инфлация в момента на въвеждането на фиксиран курс може да направи реалния курс опасно надценен преди арбитражният написк да свреди инфлацията до нивото на резервния център“ /12)-17/.

От 1 януари 1999 г. левът следва да се обвърже с единната европейска валута - ЕВРО. С пренастройката обаче не бива да се злоупотребява, защото инфлацията ще се възпирами отново. Пребързването на лева следва да се направи по коефициента с който германската марка ще се трансформира в евро.

3.1.2. Валутен съвет и външноикономическа политика

Режимът на валутния съвет предявява сериозни изисквания към външноикономическата политика, понеже паричната основа се поставя в пряка зависимост от резервното валутно покритие. Колкото по-голямо е то, толкова по-благоприятни са условията за маневриране и за стабилност на системата. Желателно е резервното покритие да превишава 100% и да бъде достатъчно ликвидно.

Приятъкът бързка обаче съвържа опасност поради липсата на амортизатори, ако не броим възможността на валутния съвет да купува валута от банките. При положително съдържание съдържание може да се увеличава. При отрицателно съдържание то се намалява, а заедно с него и паричната основа с всички неблагоп-

риятни дефлационни и други последствия, в т.ч. повишение на лихвите, което ще потиска спопанската активност. Това изисква по-ефикасна външно-икономическа политика, осигуряваща положително платежноsaldo, приток на чуждестранни инвестиции, предпазливо ползване на нови външни кредити, събиране на вземанията от чужбина, намаляване на външната задължност до икономически рационално и понюсими за обслужване ниво.

Готови ли са българските държавни институции и спопанските субекти да отговорят на тези изисквания през следващите години? Трудно е да се дава положителен отговор на такъв въпрос. Ако е така, необходими са незабавни действия, за да не се допускат изненади.

Специално внимание заслужава външно-търговската политика. Главната ѝ задача е да повиши ролята на външното търговсне като фактор на растежа през близките 3-4 години. При очертаващо се събиране на вътрешното търговсне (потребителско, правителствено и инвестиционно) през 1997-1998 г. увеличението на положителното търговско saldo при нарастващ износ в единствения източник за растеж на БВП. Важна роля за това може да играе вносно-износната политика, подкрепяна от подходящ курс на лев. Валутният курс и импортните парифи ще бъдат особено важни за частично неутрализиран посъкванието на вносния газ, на електрическата и топлинната енергия и горивата, а също и на нарастващия внос на инвестиционни стоки за нуждите на инвестиционното оживление през 1998-2000 г. и след това.

Формулирането и изпълнението на външно-търговската политика през следващите години ще става в сложна обстановка. Историята на почти всички напреднали страни (особено Западна Европа и Япония) показва, че на ранните етапи на своято развитие те са прилагали, а и сега прилагат промекционна политика и нарастващ износ, а отричат това право на България и другите реформиращи се икономики.

България трябва да прилага гълъбово анексионистко си към СТО и ЕС по подобие на другите ЦИЕ страни. Анализът на външно-търговската политика на тези страни показва, че те прилагат тарифни и нетарифни ограничения за вноса и износа и не се колебаят да въвеждат разрешителен или забранителен режим, да повишават вносните мита, да прилагат временни импортни такси и т.н. при затруднения в платежния баланс, за подкрепа на местното производство или за поддържане работнобесието на вътрешния пазар. Най-често се прибегва до промекция на земеделското производство /3(1)-145,151,154,160,162,166,168,173,175/.

През следващите години България се нукуга от умерена, ограничена по обхват, постепенно затихваща във времето импортна промекция и от активно нарастващо на износа. Правителството трябва да защити местните производители срещу вноса на субсидирани земеделски продукти от ЕС.

Прилагането досега и очертаваща се в близкото бъдеще по настояване на МВФ почти пълна импортна либерализация у нас не съответства нито на исторически опит на развитите страни, нито на сложностите на трансформацията към пазарно спопанство в България, нито на елементарната икономическа логика. Гласът на ЦИЕ има малки шансове да бъде чут само ако в единен, убедителен и достащко търъщ. Без това не могат да се очакват промени от страна на ЕС, които печели от европейските търговски споразумения за сметка на реформиращите се ЦИЕ страни. Положителното търговско saldo на ЕС към ЦИЕ расте, а общото отрицателно търговско saldo на 8-те ЦИЕ страни, между които и България, опасно на бъбва от 11,4 млрд. дол. за 1994 г. на 18,8 млрд. дол. през 1995 г. и 29,3 млрд. дол. за 1996 г. /10(20; (11)-8/.

За сложността на задачата може да се съди по това, че с нея не можа да се справи даже Чешката република. Поради комбинираното въздействие на сривително либералната импортна политика и стриктното признаване към фиксиран курс (около 24 круни за долар от 1990 до края на 1996 г.) търговското saldo беше отрицателно през всички години, с изключение на 1993 г. През 1994 г. то беше - 716 млн. дол., през 1995 г. - 3607 млн. дол. и през 1996 г. - 5900 млн. дол. /11)-8/.

Най-важна задача на външно-търговската политика на България през следващите години е чувствителното увеличение на износа. Това може да се постигне чрез съчетаване на валутния курс с инструментите на търговската политика. Разбира се, най-ефикасният инструмент е спопанският растеж и по-високата конкурентоспособност, но той ще заедната след 1998-1999 година. Алтернативата е пълна либерализация на износа, за която настоява МВФ, но това означава изравняване на вътрешните цени с експортните с произтичащите сложни последствия. При свояшото равнище на цените и доходите у нас и в развитите страни, България трудно ще спечели с такава задача. Изравняването на българското равнище на доходите и цените с равнището в развитите страни ще изисква 15-20 и повече години и цялостна трансформация на икономиката, на институциите, на социалната сфера и т.н. Това е задача на далечно бъдеще.

Полезно за разширяване на стокообмена ще бъде създаването на вносно-износна банка, на институция за застраховка на експортни кредити, на механизъм за гарантиране на експортни кредити и т.н.

3.1.3. Косвени въздействия на валутния съвет върху растежа, бюджета, доходите и заетостта

Надцененият лев ще потиска износа, ще стимулира вноса и ще затрудният спопанското оживление. Това ще се отрази негативно върху бюджета по линия на приходите; върху платежния баланс - по линия на отрицателното търговско saldo и другите текущи и капиталови трансфери; ще затрудни обслужването на външния дълг; ще предизвика смущения в реалния, бюджетния и финансийски сектор, които ще породят ново напаление на доходите и увеличение на безработицата.

В корона на тези негативни верижни последствия ще бъде потискането на спопанското оживление от надцененият лев. Особено опасно ще бъде то през близките години, когато импулсите за оживление и за качествени промени в реалния сектор ще са търсъщи слаби. Само мощните икономики ще създават растеж, голямо вътрешно търговсне, висока обща факторна производителност и убедителни сривителни икономически предимства могат да превъзмогнат препреките на оскъдната национална валута. Германия и Япония го доказваха през последните 5 десетилетия.

През следващите 3-4 години България няма да разполага с нико една от избрани предпоставки. Това налага конкурентоспособността на националното производство да се поддържа чрез дозирока на леко подоценен лев и умерена временна промекция на ограничен кръг производството, а също и максимални инвестиционни и други усилия за по-бързо повишение на общата факторна производителност чрез структурна и технологична модернизация на икономиката.

3.2. БНБ прекратява кредитирането на бюджета

При нормални условия централната банка често кредитира бюджета. В условията на валутен съвет това се прекратява. Тази промяна не е техническа. Променя

се политическитеят баланс между паричните и фискалните власти в полза на първите. Голямият въпрос е дали през тези и следващите години фискалните власти в България и всички (видими и невидими сили) щат тях ще се примирият с подчинената им роля спрямо валутния съвет. „Да се въведе валутен съвет без фискалните власти да са приемли подчинената им роля означава да се рискуват големи нови задължения и високи лихви, последвани в крайна сметка от национален банкрот ...“ /12)-16/.

Такъв трагичен ход на събитията не е изключен у нас. Активната съпротива на групите икономически интереси срещу въвеждането на валутен съвет го посъдзва. Поради това още сега трябва да се вземат предпазни мерки. Повечето валутни съвети по света са действали в колонии, където метрополията е налагала и поддържала със сила бюджетната дисциплина. Българските държавни институции досега доказваха, че не могат или не желаят да въведат бюджетна дисциплина. „...валутният съвет е добър инструмент за налагане на ангажименти за финансова дисциплина, но не е ясно дали може да създаде такъв ангажимент там, където той не съществува“ /12)-29/. И там - където политиците не го желаят.

Следователно, в досега деликатна обстановка на преплитачи се интереси усъвоятия за финансирание на бюджетната система стават по-сурбии, изискват строга финансова дисциплина и предлагат бързи и търди действия на държавните институции в няколко направления:

3.2.1. Ускоряване на реформата в данъчната система

През следващите години трябва да се намалят някои данъчни ставки - на ДДС, максималната ставка на ДОД, да се въведе пристапане на разходи за инвестиции от облагаемата печалба. Необходимо е нова система за облагане на доходите. Желателно е да се намалят до минимум вносните мита за инвестиционни стоки с производствено предназначение. Трябва да се направи бърза преоценка на дълготрайните активи на фирмите по реалния и финансовый сектор. Желателно в усъвършенстване на имуществените данъци, в т.ч. и превеждане на еднократно данъчно облагане на най-големите имущества, което ни отменя потребността от нормалните ежегодни имуществени данъци; подобряване системата на местните данъци и такси с цел осигуряване на финансова основа за местното самоуправление и т.н. Желателно е да се облагат с данък необработваните селскостопански земи; да се въведе екологичен данък (или такси) за всички замърсители, които превишават установлените норми; да се разшири прилагането на патентния данък за дребния бизнес и т.н. По понятия причини е наложително рязко намаление на извънбюджетните сметки. Подготвката за съществени промени в данъчната система трябва да се извърши през 1997 г., като голямата част от тях влизат в действие още от началото на 1998 г. Модернизирането на данъчната система ще продължава и през следващите години, с оглед приближаването ѝ към данъчните системи на ЕС.

При реформирането на данъчната система следва да се ползва опитът на другите ЦИЕ страни. Сравнителният анализ показва, че България е между страните с най-висок ДДС, ДОД и данък върху печалбата /3)-145, 148, 151, 155, 166, 169, 174, 176/.

3.2.2. Подобряване събирамостта на данъците

Това важи най-вече за акцизите, митата, ДДС и ДОД. То може да се осъществи чрез замянане на данъчната дисциплина, ограничаване и гори забрана на временен

внос на някои стоки, въвеждане на рег в свободните зони, повишаване ефикасността и ограничаване на корупцията в данъчната и митническата администрация, стриктно прилагане на данъчните закони. При сходство в данъчните системи, постъпленията на единица БВП у нас са по-малки с 10-12 процентни пункта в сравнение с Чешката република, Унгария и Полша, въпреки по-ниските данъчни ставки в тези страни. /1)-183-185; (5)-214-215; (6)-80; (9)-31,33/.

При наличието на политическа воля, спазване на законите и лоялна данъчна и митническа администрация през 1997-1999 г. данъчните постъпления могат да се повишат с няколко процентни пункта, въпреки намалението на някои данъчни ставки. С намалението на данъчните ставки гори се създават условия за по-добра събирамост. България може да си постави задачата към 2000-2001 г. да се приближи пълно до ЦИЕ страни по събирамост на данъците.

През 1999-2000 и следващите години ще се появи нов източник на бюджетни постъпления - растежът на БВП. Средногодишният растеж от 4-5% през периода 1999-2005 г. ще осигури осезателно повишение на постъпленията от ДДС, ДОД, акцизи, мита и данък върху печалбата. Активната стопанска дейност, повишението на занятостта, на доходите на работещите и спазването на данъчното законодателство ще осигурят по-големи постъпления гори при по-ниски ставки.

3.2.3. Бързо и радикално преструктуриране дейността на бюджетните сектори и структурата на бюджетните разходи

Имаме предвид здравоосноването, образоването, социалното осигуряване, науката, културата, централната и местната администрация, вътрешната сигурност, отбраната и гр.

Преструктурирането и рационализирането на бюджетните сектори трябва да започне през 5-6 години, но поради неговата болезненост никое правителство не намери кураж да пристъпи към тази труда реформа. Особен всичко друго, сега трябва да се плати и цената на забавянето. Реформата ще засегне всички бюджетни сектори и ще трябва да осигури изпълнението на най-насъщните им функции с по-малки бюджетни субсидии. Това ще наложи ликвидиране на несъществени дейности, приватизиране на някои публични услуги, въвеждане на платимост за други публични услуги, съкрашаване и обединяване на здравни, образователни, научни, културни и гр. заведения, на спомагателни и несъществени, а в отдельни случаи и на жизнено важни служби в МВР и МНО, в Министерството на външните работи, радикални реформи в централната и местната администрация. Много хора ще загубят работата си.

Колкото и да са болезнени, тези реформи не могат повече да се отлагат. Началото трябва да се положи през 1997 г. и голямата част от работата да бъде извършена през 1998-1999 година.

В България, както и в другите ЦИЕ страни, става мащабно преструктуриране на държавните разходи. Най-големите промени засягат социалните трансфери, субсидиите, инвестициите и лихвените плащания. Тези процеси ще продължат и през следващите години. У нас нарастват над-бързо и са достигнали най-високо (гори

опасно високо) ниво разходите, които при нормални условия трябва да бъдат по-малки - лихвените плащания по дълга, а са намалели най-бързо и до най-ниско (горе-опасно ниско) ниво разходите, които при нормални условия следва да бъдат по-големи \Rightarrow инвестициите. В консолидирания бюджет на България през 1996 г. лихвените плащания по дълга бяха 21,1% от БВП, което е 3-4 пъти по-високо от средното за ЦИЕ. През същата година бюджетните инвестиции в България са евпа 0,7% от БВП или 6-7 пъти по-малко от средното за ЦИЕ /6-81.

Задача на бъдъщата политика през следващите 3-4 години е да прекъсне тези процеси, като началото бъде поставено през 1997-1998 година. Според оценки на специалисти от Световната банка публичните инвестиции следва да бидат около 5 % от БВП. Други изследвания пропорцичането гори по-големи инвестиции /5(1)-117/. В това е основано, като се има предвид отстъпката потребност от развитие на инфраструктурата и големият мултилициращ ефект на този вид инвестиции.

Лихвенното бреме преопределя непосините нива на текущите бюджетни салда - първично, вътрешно и касово. Голямите лихвени плащания ограничават и възможностите за маневриране на фискалната политика и нейното влияние върху растежа на БВП. При голим върхуван бълг (особено външен) само малка част от бюджетните разходи обслужват представителството търсение и влиянието му върху съвокупното вътрешно търсение е ограничено. Делът на нелихвените разходи в общите разходи на консолидирания бюджет спада на унитални 53,4% в 1996 година.

Макроикономическата политика може да влияе положително върху растежа, само ако се увеличи дялът на нелихвени разходи. Това трябва да бъде една от най-важните задачи на бюджетната политика през следващите 5-7 години. Средствата са добре известни. Нерешаването на тази задача ще поддържа напрежението в бюджета гори при усъвършенствана данъчна система и подобрена събирамост на приходите.

България ще би трябва да чака МВФ да ни налага ограничения за ползване на нови външни заеми (каквото съществува в Меморандума за икономическа политика - стр. 15-16 в Annex G), поради ограниченията ни възможности за обслужване. Още през 1994-1995 г. беше известно, че България е изчерпала потенциала си за ползване на средно и дългосрочни кредити от чужбина. Още по-тежко е положението за периода 1995-1999 г. При сегашното състояние на икономиката България не може да си позволяи да плаща ежегодно по 1 млрд. дол. за обслужване на външнен дълг без свеже рефинансиране, което пък ни кара в смагъсъсан кръг на хроничната задължилост. На това трябва да се сложи край. Желателно е още през 1997 г. Народното събрание да приеме закон за държавния дълг с който да се въведе таван за дълга.

Въз основа на горното, а също и на други аргументи може да се твърди, че ...¹ страни с фискални проблеми побишишето на съотношението „дълг/БВП“ (което нас достигна около 340% в края на 1996 г. - бел. на авт.) не може да се преустанови без икономически растеж. Още по-важно, фискалните мерки целящи увеличение на положителното първичноsaldo... могат да блокират растежа на икономиката, в резултат на което да се стигне до неподносимо увеличение на публичния дълг, ...¹ /9/0-23/ Българските политици и фискалисти са струва да се замислят сериозно над тези разсъждения и с инструментите на макроикономическата политика да създават условия за вземано навърхото възобновяване на интензивния и стабилен растеж на БВП.

3.2.4. Използване на найнфлационни източници за финансиране на бюджетния дефицит

Тоба може да се постигне чрез подходящи дългови инструменти и създаване на пазар за ДЦК без участие на БНБ; ползване на новосъздаваната фискална резервна сметка; ограничаване на дефицита чрез мерки за увеличаване на приходите и намаляване на разходите. През 1997 и 1998 г. могат, по изключение, да се използват и приходи от приватизация, но масираното и трайно използване на такива източници за финансиране на дефицита не е желателно.

Облекчаването на лихвеното бреме, поборяването на събираността и усвършенстването на данъчната система ще помогнат за намаляване на високото положително първично салдо и на касовия дефицит, но той ще остане висок през 1997 и следващите години. Търде оптимистично е да се разчита на 3,8% касов дефицит през 1997 г. и само 0,3% дефицит през 1998 г., както е предвидено в Меморандума за икономическа политика. Дефицитът през 1997 г. наберно ще бъде 7-8%, а през 1998-1999 г. около 3-5%. Дори към 2000-2005 г. не може да се разчита на балансирани бюджети с нулеvo или близко до нулеvo салдо. Това не са постигнали гори най-развитите икономики, където дефицитът е бил 3,7% през 1994 и 3,4% през 1995 г. (7)-187.

Ако бюджетният дефицит се оценява само като счетоводно понятие, той може бързо да се сбогува до нула още през 1997 г. Това обаче не е така. Дефицитът е категорија със сложно икономическо, социално и политическо съдържание. Той синтезира събитията на хиляди стопански субекти от реалния сектор, на бюджетните сектори, на социалното осигуряване и на милиони данъкоплатци. Това налага поставяне на по-реалистични задачи за неговото намаляване. Ако не беше така раздълбана страна отдавна ща бъвалабалансираните бюджети. Те обаче не го правят. Средногодишният дефицит на консолидираните бюджети на страните от ЕС за периода 1988-1996 г. е бил 4,5% /7(187). Бюджетнотоsaldo не е толкова различа между числа, колкото компромис между проптивербочи интереси и национални цели.

3.2.5. Косвени последствия върху икономическия растеж, външнотърговския стокообмен, доходите и заетостта

Освен преките ефекти в бюджетната система прекратяването на финансиранието от БНБ ще има и косвени ефекти извън нея. С намалението на данъците ще се увеличават разполагаемите доходи на стопанските субекти и гражданините. Това ще поблигне върху икономическия растеж чрез повишаване на инвестиционната активност и по-голямото потребителско търсене. Преоценката на дългогодишните активи и ефектасната амортизационна политика също ще убелчат инвестиционните ресурси на стопанските субекти. По-големите публични инвестиции за инфраструктура ще активизират български и чуждестранни инвеститори и ще мобилизират допълнителни инвестиционни ресурси в различни отрасли. Повишенията на неналожимите бюджетни разходи ще увеличат инвестиционния ресурс на държавата и потребителските разходи на правителството и отново ще съдействва за увеличение на съвокупното българско търсене. С намалението на потребностите за финансиране на бюджетния дефицит ще се ограничи ефектът на изпласването и ще се убелят кредитният ресурс за реалния сектор.

Изброяните положителни ефекти върху растежа на БВП ще осигурят допълнителни ресурси за внос и още повече за износ, допълнителна заетост и доходи. По-

високата стопанска активност и по-големите доходи на гражданините осигуряват повече постъпления в бюджета от преки и косвени данъци и нови депозити в банките, които ще се включат в стопанския оборот. Част от тези косвени ефекти могат да се получват през 1998 г. и в нарастващ мачаб - през 1999 и следващите години.

Счетаването на горепосочените мерки в бюджетния сектор с подобряване на финансоваата дисциплина в реалния и банковия сектор може да доведе до чувствително намаление на квази-бюджетния дефицит още през втората половина на 1997 и особено през 1998-2000 година. Това ще се постигне чрез ограничаване на текущите заливи в предприятията с ликвидация на безнадеждните и оздравяване на перспективните; намаление на задълженията към бюджета, банките, социалното осигуряване и дъгаващите.

Положителните икономически резултати обаче ще имат висока социална цена, особено през 1997-1998 г., защото: първо, ликвидацията и оздравяването на предприятия от реалния сектор ще доведе до освобождаването на 180-200 хил.душ (около 17-18% от заетите в реалния сектор без селското стопанство и без частния сектор в материалното производство); второ, преструктурнирането на бюджетните сектори (здравеопазване, образование и т.н.) и на финансово-кредитната система може да доведе до освобождаване на 110-120 хил.душ през пази и следващата година (около 18% от заетите в тези сектори); трето, увеличението на безработицата с около 300 хил.душ и очакваните финансови затруднения в предприятията от реалния, финансовый и бюджетните сектори ще предизвика допълнително намаление на реалните доходи. Всичко това ще се прибави към съществуващата вече безработица и ще блокира най-хубавите количествени и качествени характеристики за 1997-1998 г. Новото намаление на доходите през 1997-1998 г. ще бъде допълнително време за милиони хора, живеещи без това с бече силно намалени доходи. Ще продължат и гори че се изострят затрудненията в образоването, здравеопазването, науката, културата и другите бюджетни сектори.

За 1997-1998 г. това е неизбежно и ще създава допълнителни проблеми на политика на доходите и заетостта. Ако принципите на валутния съвет се прилагат тържливо и решително към края на 1998 г. и особено през 1999-2000 година ще започне подобреие в икономическите резултати на предприятията, в доходите и заетостта. През 1999 г. може да се очаква относителна стабилизация на доходите и заетостта с малки подобрения в отдельни сектори и за някои категории персонал. През 2000-та и следващите години може да се разчита на трайно подобреие с нарастваща интензивност.

3.3. БНБ прекратява рефинансирането на търговските банки

Предприемането на такава политика от централната банка ще постави търговските банки в нова среда и ще ги принуди да прилагат строги критерии във взаимоотношенията помежду си и спрямо клиентите. Това ще помогне за създаване на рег и дисциплина в банковата система. Не всички банки ще устоят без БНБ като кредитор от последна инстанция.

Дисциплиниращите сили на валутния съвет към търговските банки ще рефлектират и върху кредитополучателите, защото: първо, банките ще проявяват по-вече предпазливост при предоставяне на нови кредити, и второ, изправени пред опасността от фалит, те ще прилагат по-агресивна политика за събиране на

вземанията, вкл. и обявяване в ликвидация, замяна на дълг срещу собственост и т.н. Това ще бъде почувствано най-силно от стопанските субекти в реалния сектор. Те ще станат по-прегазливи при търсене на нови кредити и при обслужването им. Колкото по-строго се прилагат новите правила, толкова по-бърза ще бъде преориентацията. Това ще доведе до повече стопанска рационалност във фирмите.

Част от стопанските обекти ще оцелят в новата среда ако рационализират дейността си, а други ще фалират. И в единия и в другия случай ще се плаща социална цена - съкращаване на персонал и по-прегазлива политика по заплащането, обвързано с резултатите от стопанската дейност. Това ще допринесе за увеличение на безработицата и намаление на доходите през втората половина на 1997 и главно през 1998 г.

3.4. По-строги правила във взаимоотношенията по вертикалата и хоризонтала

На новото победение на банките спрямо стопанските субекти по вертикалата вече се спряхме. Същото би следвало да се очаква от бюджета и от общественото осигуряване спрямо тези, които байт или изобщо не правят трансферите си. Към 31 декември 1996 г. общият размер на тези задължения на предприятията по вертикалата е бил 333 млрд.лв. (при 129 млрд.лв. края на 1995 г.). Към средата на 1997 г. тези цифри ще бъдат още по-големи.

Нерационалната финансова полегатност между стопанските субекти също се измерва с големи задължения. В края на 1996 г. те са били 412 млрд.лв. (при 99 млрд.лв. края на 1995 г.). Към средата на 1997 г. ще бъдат още по-големи.

След повишаването на написка на кредиторите, бюджета и социалното осигуряване спрямо дължниците, дъгаващите следва да реагират по същия начин към неизправните си клиенти. Това ще предизвика запори на банкови сметки на дължници и прекратяване дъгаващите на енергия, горива, сурдини и др. за нередовни платци. Тържото победение на дъгаващите ще предизвика сътресения в началото, но ако проблемът безапелационно ще има дисциплиниращо въздействие върху клиентите. Това, съчетано с взаимно разчистване на задълженията между фирмите, по подобие на извършеното преди няколко години в Чешката република и Словакия, може да помогне за чувствително намаление на междуфирмената задължнялост и бъвеждане на дисциплина в стопанските взаимоотношения по хоризонтала.

Засиленият дисциплиниращ напис на кредиторите по вертикалата и по хоризонтала ще поизвежда оздравително на по-голямата част от стопанските субекти. Те ще преживеят съпresa, но след изпълнение на оздравителни програми в течение на 1-2-3 години ще се стабилизират. Други предприятия ще фалират. Първата вълна от фалити в реалния и банковия сектор ще бъде през есента-зимата на 1997 г., а втората, още по-голяма - през 1998 г. Фалитите ще бъдат главно по инициатива на кредиторите, без да е необходимо намеса на правителството чрез списъци за ликвидация и оздравяване.

В тази нова обстановка възникват множество проблеми, които заслужават внимание. Ще споменем само един - експедитивността. От госегашния опит по ликвидацията на предприятия и банки се видя, че процедурите са тромави и продължителни. Те могат да траят с години. Необходими са законодателни и други мерки за опростяване и ускоряване. Това може да се постигне чрез създаване на специализирани финансови същности. Така ще създават условия за повече компетент-

ност и експедитивност. Желателно е също БНБ, която е оправомощена да издава лицензии за започване на банкова дейност да получи същите права и по нейното прекратяване, съвместно с финансовите съдилища.

4. РЕЖИМЪТ НА ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

Режимът на валутния съвет въздейства върху структурната политика чрез повишаване на нейната категоричност. В условията на валутен съвет става все по-трудно и гори невъзможно да се отлага преструктурирането.

Ако досега бюджетът и социалното осигуряване можеха да си позволяват толерантност към нередовните плащания или към нерационалното използване на средствата в бюджетните сектори, при липсата на финансиране от БНБ и изграбени пред срив, те ще бъдат принудени да се защитят като събират бюджетните приходи и не допускат безстопанството им използване. Ако досега търговските банки раздадаха кредити на неплатежкоспособни клиенти и не прилагаха агресивна политика за събиране на стари вземания, лишиени от рефинансиране от БНБ и застрашени от фалит, те ще бъдат принудени да се вържат икономически рационално в съответствие със своята интесери. Ако досега бюджетът, социалното осигуряване и банките толерираха губещите предприятия-дължници, под едни или други благовидни премексти, сега самите те, изпразнени пред банкрот ще бъдат принудени да си търсят правата, вкл. и като инициатори за ликвидация на дължници. Ако досега се търпеше разгрابване на активите и доходите на държавните предприятия в условията на вакум в собствеността, търговските и кредиторите, заплашени сами от фалит трябва бързо да го запълнят чрез приватизация и по-добро управление на оставащите държавни предприятия.

Режимът на валутния съвет ще действа като мощен катализатор за структурна и технологична модернизация на икономиката. Описането на вързките между валутния съвет и макроикономическата политика улеснява изясняването на вързките му със структурната политика.

Структурната политика е комплекс от целенасочени действия на държавни институции за постигане на определени характеристики на макроикономическата стабилизация. Към тези действия могат да бъдат причислени: индустралната политика, аграрната политика, подобряване структурните характеристики на БВП, преструктуриране на собствеността, финансово озрябяване на реалния сектор, на банковите и небанковите финансово институции, развитие на техническата и социалната инфраструктура, създаване на пазарна инфраструктура, развитие на образование и някои видове научни изследвания и разработки, повишаване ефикасността на държавната администрация, подобряване на стопанското и социално законодателство и структурното му прилагане, мерки срещу стопанската престъпност и корупцията. В следващите редове се спирате само на глабните насоки на някои от съставките на структурната политика.

4.1. Подобряване на структурните характеристики на БВП

Най-важните структурни характеристики на БВП са: структура по отрасли и подотрасли; по елементи на крайното използване; по елементи на добавената стойност; по форми на собственост; съотношение между произведен и използван в страната БВП. Тези характеристики, от една страна, са силно агрегирани резултат

от взаимодействието на макроикономическата и структурната политика, на външно-икономическите условия, на природно-климатични и други фактори. От друга страна, те самите играят важна структурообразуваща роля при формирането на други макро- и микроикономически структури и синтезират всички структурни характеристики на икономиката.

Тенденциите в изменението на БВП по трите най-удържани отрасли са ясно очертани. За по-голяма прецизност използваме брутната добавена стойност. Има тенденция към намаление дела на индустрията: от 37,4% в 1991 г. на 32,6% в 1996 г. Към 2000-та година индустрията може да ще бъде около 30% от брутната добавена стойност, а към 2005 г. около 25-26%. Вътрешната индустрия дълго на строителството остава постъпен през последните години. Стагнацията в инвестиционната дейност предопределя този резултат. Тя вероятно ще продължи през 1997 и 1998 г., след което се очаква оживление. Интензивността на инвестиционното оживление ще нараства през 1999-2000 и следващите години.

Интересни, но трудно поддаващи се на прогнозиране процеси противат в отрасловата структура на промишлеността. Добивните отрасли и тези, произвеждащи по-проста междинна продукция (добив на въглища, цветна металургия и рудодобив, черна металургия, неорганична химия, текстил и др.) по-лесно се приспособяват към изискванията на международните пазари. Политиката на развитите страни да се освобождават от такива енергоемки, материалоемки и екологично вредни производствства също допринася за това.

През близките години и в началото на следващото десетилетие тези отрасли навършо ще запазят относителния си дял в структурата на промишлеността. За съжаление през следващите 6-8 години България ще участва в международното индустриално разделяне на пръга с такива нискотехнологични, с ниска добавена стойност с висока енергоемкост и материалоемкост, екологично нецелесъобразни продукти. Тази тенденция ще бъде ли може да се промени при сегашното и по-такъто положение и налаганите от развитите страни условия в международната търговия. Тя обаче може да се смекчи и да се подгответя предоставките за промяна към по-благоприятна структура на промишлеността през втората половина на първото и особено през второто десетилетие на следващото столетие. Това предполага мерки за възстановяване на някои перспективни направления на приложната наука, насочване на инвестиции за структурно, прокълтво и технологично обновяване на някои подотрасли, в които беше напрuran опит през 70-те и 80-те години, а също и в образоването. Многоокръсто повишените цени на електроенергията за стопански нужди ще окажат същно дисциплиниращо въздействие, като потискат развитието на енергоемки и стимулират разширяването на енергоикономични подотрасли и производството.

Все с оглед на това са необходими големи усилия за развитие на вътрешната, регионалната (балканската) и междурегионалната инфраструктура на територията на България; активна политика за привличане на чуждестранни инвестиции; участие в структурите на ЕС за улесняване на технологични трансфери и иновационни процеси; подпомагане развитието на високо технологични дейности; провеждане на инвестиционно ориентирана стопанска политика с дългосрочен horizon.

Дълът на услугите в брутната добавена стойност от 48,1% в 1991 г. достига 55,7% в 1996 г. Тази тенденция ще продължи през следващите години и към 2005-2010 г. услугите ще имат преобладаваща дял в отрасловата структура на брутния прокълт. Ше се промени и вътрешната структура на услугите в полза на най-модерните материални и нематериални услуги.

Необходима ни е средно- и дългосрочна стратегия за структурния профил на българската икономика към 2005-2010 г. и след това до към 2015-2020 година. Сега е времето да се мисли и действа. Бъдещата структура на икономиката ще се формира чрез съчетаване на стратегическото мислене с пазарните механизми. Пазарният автоматизъм сам формира текущата, но не и бъдещата структура на икономиката. Продължаването на бездействието прави още по-трудно и по-скъпо решаването на проблемите по структурния профил на българската икономика през пръвите 2-3 десятилетия на следващия век, подгответи условията за трайно превръщане на България в остатъчен структурен пригответ на раздълбите европейски страни.

Много показателни са измененията в структурата на БВП по елементи на крайното използване. Брутно натрупването на дълготрайни активи от 26,1% в 1989 г. намаля до 13,5% в 1996 г. т.е. между над-ниските в ЦИЕ. Следват натрупването в дълготрайни активи в още по-сериозен като се има предвид ниското качество и периферният характер на придобиваните активи. При такова ниво на капиталообразуване не е възможно сериозно структурно, продуктово и технологично обновяване в икономиката. Структурната и технологичната модернизация предполагат високи норми на натрупване и инвестиране.

Възможностите за повишаване дела на натрупването в дълготрайни активи през следващите 2-3 години са ограничени. Най-бързо до към 1999-2000-та година то ще остане на приблизително същото ниво и в най-добрия случай ще се побиши с 2-3 процентни пункта. Още отсега трябва да се вземат мерки за съществено му повишаване в началото на следващото десетилетие с оглед да достигне 22-24% към 2004-2005 г. Това може да се постигне чрез по-ниско облагане на доходите и печалбата, с по-рационална амортизираща политика, повишаване нормата на спестяване на домакинствата и нормата на натрупване в предприятията, подобряване способността на банковата система и на капиталовия пазар да посрещнат притока на нови средства.

Нормата на инвестиране през последните години в 14,5-15,0%, т.е. на нивото на нормата на натрупване. На базата на нарастващата норма на натрупване ще се повишава нормата на инвестиране. Това може да стане чрез по-добра мобилизация на наличния инвестиционен ресурс чрез банковите и капиталовия пазар и особено чрез привличане на преку чуждестранни инвестиции. За това може да помогне създаването на специализирана инвестиционна банка и ангажирането на различните инвестиционни фондове. Така, нормата на инвестиране може да нараства изпреварващо спрямо нормата на натрупване и да достигне 21-22% към 2000-та година и 28-30% към 2005 година.

Показателни са и измененията в структурата на БВП по елементи на добавената стойност. През последните 4-5 години има тенденция към намаляване дела на заплащането на наети лица и на потреблението на основен капитал; чувствително увеличение дела на смесените доходи (нето) и почти стабилен дял на операции изцяло (нето) в брутната добавена стойност. Особено тревожен е намаляващият дял на потреблението на основен капитал - от 14,0% в 1990 г. на 7,8% в 1996 г. Това се дължи на погрешната амортизираща политика след 1990 г. чрез силно подценяване стойността на дълготрайните активи. През 1990 г. амортизиращите са били 12,7% от БВП, а през 1996 г. 3,5%.

Икономическият извод от тези цифри е, че продължава официалната декапитализация на реалния сектор с опасни последствия за икономиката през следващите години. Предприятията са лишиeni от печалбата като източник на натрупвания

за инвестиции чрез високо облагане и от амортизиращата-чрез изкуственото й трансформиране в печалба и последващо облагане. Политиката трябва да се промени, за да се побиша съществено нормите на натрупване и инвестиране в предприятията. Главните инструменти са избеснни - по-ниско облагане на печалбата и провеждане на икономически логична амортизираща политика. Размерът на амортизиращата в производствените разходи трябва да отразява икономическите реалности и да не се влияе от никакви други съображения. Промените трябва да се подгответя тази година и да задействат от началото на 1998 година. Отлагането им за 1999 година ще доведе ще задълбочи декапитализацията и ще забави инвестиционното оживление.

Важна характеристика на БВП в съотношението между произведения и използвания в страната. В продължение на много години използванияят брутен продукт превишаваша произведения. Положението съществено се промени от началото на 1995 г. с възстановяване обслужването на задълженията към банките от Лондонския клуб. Използванията в страната БВП през 1995 г. беше с около 7,5% по-малък от произведения, а за 1996 г. с около 8-9% по-малък. Подобна ще бъде картината през 1997-1999 г., освен ако се осигури свежо рефинансиране на лихвените плащания по външния дълг, което пък има други негативни последствия. При такова съотношение значително се ограничават възможностите за натрупване и текущо потребление. Това намалява потенциала за инвестиции и за растеж на БВП през следващите 3-4 години с всички неблагоприятни последствия. Изходът е в комбинация от мерки, включващи: възстановяване на растежа, приличане на преки чуждестранни инвестиции, свежо рефинансиране на обслужването на външния дълг, преговори през 1997 г. за разсрочване обслужването на дълга към банките от Парижкия клуб и към световните банки в бъдещ СИБ, събиране на наши вземания от чуждина, настобици и искания за частично компенсиране на загубите от ембарговите операции на ООН срещу Ирак и СРЮgosлавия.

4.2. Приватизация и развитие на частния сектор

Стратегическо направление на реформата трябва да бъде развитието на частния сектор чрез приватизация и създаване на нови частни предприятия с български и чуждестранен капитал. Но това е твърде общо, за да означава нещо. Фундаментално значение за успеха на приватизацията има степента в която приватизацията на собственост ще се превърнат в ефикасна форма на собственост и споманисване, заредена с висок потенциал за стопанска предприемчивост. Частна собственост, която не е носител на такава мотивация е ерзац на частна собственост. Различните форми на частна собственост и споманисване не придобиват автоматично такива качества, а само при ефикасна макроикономическа и структурна политика, които съвместно формират подходящия икономически климат.

Относителният дял на брутната добавена стойност, създадена в частния сектор от 17,5% в 1991 г. нарасна на 47,4% в 1996 г. С ускоряване на касовата приватизация може да се предполага, че към 2000-та година делят на частния сектор ще бъде около 81-82%, а към 2005 година около 84%.

През близките две години частният сектор ще се развива главно за сметка на приватизацията и в по-малка степен чрез създаване на нови и разширяване на съществуващи частни стопански единици. След 2-3 години с изчертването на потенциала за приватизация, вторият метод ще придобива нарастващо значение.

Вече се изпълняват програми за касова и масова приватизация. Сега трябва да се действа по-бързо в две посоки, особено по касовата приватизация, понеже съдържа по-голям потенциал за предпринимчивост. Теорията и практиката познават различни методи на касова приватизация:

Желателно е да се дава пребес на външната приватизация (изкупуване от български и чуждестранни инвеститори и от сериозни инвестиционни фондове) с достатъчно голям и концентриран дял в собствеността. С оглед на острата потребност от свежи валутни постъпления, а също и други предимства, следва да се приватизират важни промишлени, инфраструктурни и др. обекти чрез продажба на сериозни чуждестранни инвеститори.

По-малко перспективни са гледна точка на икономическата ефективност вътрешната приватизация (изкупуване от персонала и от ръководството на предприятието) и разпръснатата външна приватизация (десетки хиляди притежатели на акции в едно предприятие). При вътрешната приватизация, особено при голям дял на персонала, новите собственици са склонни да разпределят печалбата за по-високи заплати и повече работни места за сметка на инвестициите за структурно и технологично обновление. Недостатъкът на вътрешната и на разпръснатата външна приватизация е, че решението фактически се вземат от стопанското ръководство, а това създава по-голяма възможност за групови и лични интереси на стопански ръководители, на персонала, доставчици, конкуренти, клиенти, потребители, местни власти и други да доминират над интересите на акционерите и особено над по-дребните акционери. Така собствениците губят контрол върху управлението на собствеността си и той се поема от заинтересованни групови и лични интереси. Това е всичко друго, но не е приватизация.

Не е достатъчно в една страна да има висок дял на частния сектор. Зависи каквада е структурата на този частен сектор, какъв е дялът на вътрешната и външната приватизация, на самата вътрешна и на външната приватизация, на разпръснатата приватизация, на чуждестранните инвеститори, колко концентрирана е собствеността на външните инвеститори (български и чуждестранни юридически и физически лица). Много важно е също в какъв степен собствениците на предприятието (shareholders) имат и други икономически интереси в него (stakeholders) като персонал, ръководители, доставчици, кредитори, клиенти, консултантни и др. Ако собствеността им е достатъчно голяма и концентрирана и не получават от нея по-големи доходи, отколкото като работници, ръководители, доставчици, консултанти и т.н., тяхното побеждение като собственици ще е рационално. Ако е обратното – те ще се държат като псевдобълбъни.

Има ли официалната приватизация алтернатива, може ли тя да се отложи или отмени? „На теория, да. Опитът на ЦИЕ страни и ОНД обаче подсказва, че алтернативата обикновено възниква във вакум в собствеността с няясни отношения на собственост, водещ до неофициална (спонтанна) и непрозрачна приватизация на дълготрайните активи и на доходите в чието създаване те участват... Вакуумът в собствеността забавя преструктурирането на такива безстопансътни фирми, за които никой не носи отговорност“ /5 - 143/.

Световната практика, в т.ч. практиката на ЦИЕ страни показва, че колкото по-слаби са държавните институции и колкото по-лошо те управляват държавната собственост, толкова по-добре е да се бърза с приватизацията. Създаваният при такава ситуация управленски вакуум се използва от заинтересованни групи и личности за спонтанна приватизация на активи и печалби на държавните предприятия и

влошаване финансовите им показатели с оглед да бъдат изкупени на по-ниска цена от същите заинтересованни групи и личности. Този вакуум е икономическата основа за корупцията и дискредитирането на държавното управление. Българският случай е точно такъв. Той гори в посочен в доклада на Световната банка за 1996 г. като пример как не трябва да се прави приватизация /5 - 50/.

Първоначалното възстановяване или установяване на новите отношения на собственост е само първа крачка. Създаването на икономически рационални отношения на собственост е по-продължителен процес, който изисква съвременен вторичен капиталов пазар. Именно там ще се осъществи трансформацията на преобладаващата част от акциите от „вътрешните“ собственици към „външните“. Това налага по-брзи действия за създаване на капиталов пазар у нас още преди края на 1997 година.

Приватизацията не притежава магически възможности и нейното алогематизиране в също така опасно, както алогията на държавната или така наречена общонародна собственост. Приватизацията е ефикасна когато се съчетава с подходяща макроикономическа политика и строга финансова дисциплина.

Държавните предприятия също могат да работят ефективно. Изследване на Световната банка за държавните предприятия в Полша, показва, че строгите бюджетни ограничения и импротитната конкуренция могат да породят активно преструктуриране и в държавните предприятия. Западният опит потвърждава, че държавните предприятия могат да работят също така ефективно, както и частните ако икономическата среда е достатъчно конкурентна и частната собственост е доминираща /1/1-123-125/. Поради това няма основания 100 процентната приватизация да се постига като цел на държавната политика през следващите 5-10 години. Не случайно в Европа не съществува държава с такава структура на собствеността. Приватизацията е сърцевина на трансформацията, но това съвсем не противоречи на ефикасното управление на оставащите държавни предприятия, много от които могат и трябва да работят в конкуренция с частните предприятия в пазара срещу. Без да се възприема буквално, мисълта на известния американски икономист Джоузеф Стилъл, изказана през 1994 г. също заслужава внимание: „...За мен конкуренцията е много по-важна от приватизацията“ /8 - 2/.

И така приватизацията е стратегическо направление в процеса на трансформация към пазарно стопанство. Много важно е обаче как тя се осъществява (касова и масова) и дали политиката на приватизация е съчетана с подходяща макроикономическа политика, която налага финансова дисциплина и конкуренция среда. Важно е също да не се създават илюзии, че с постигането на преобладаваща дял на частния сектор ще бъде ли не всички проблеми в икономиката се решават автоматично по силата на пазарното саморегулиране или илюзията, че чрез масовата приватизация се постига единовременно мощно икономическо областяване на милиони хора и се създава нов субект - частният собственик. Поради това следва да се използват различни методи за приватизация, но доминиращо значение да има концентрираната външна приватизация, в чиято основа е касовата приватизация.

4.3. Финансово оздравяване на реалния сектор

Главна задача на държавната политика по финансовото оздравяване на реалния сектор е да се преустанови нерационалното насочване на ресурси в икономичес-

ки безнадеждни предприятия. Още по-наложително става това в условията на валутен съвет, защото се пресича измичането на ресурси от биржета и банковата система. Такива предприятия трябва да прекратят дейността си. Други губещи предприятия, които могат да оцелеят следва да осъществят програми за създаване, включващи вътрешно преструктуриране, продуктова и технологична модернизация, освобождаване на излишен персонал, рационализиране на управление разпределителните канали и механизми, пазарни и друго рационализиране. Целта е ограничаване на прякото субсидиране от биржета на губещи стопански дейности да се пресече и при кратко субсидиране, вследствие на което квазибиржетни дефицит превишава няколократно официалния.

Ликвидацията и изолацията (съчетано с издаване) на губещите промишлени предприятия в важен инструмент за преструктуриране на реалния сектор. Ликвидацията и изолацията могат да се нарекат „десструктуртивно“ преструктуриране, за разлика от „конструктивното“ - създаване на нови конкурентоспособни предприятия. И единиците и другият метод имат значение и ефти ли е полезно да се противопоставят. Всеки от тях е подходящ за съвсем време. При сезашвана ситуация, когато реалният сектор е преситет с губещи предприятия десструктуривното преструктуриране е най-алтернативата. Но гори и да имаше, то е над-бързият и над-ебитъм метод за преструктуриране. След няколко години, когато реалният сектор бъде прочистен от безперспективни предприятия и ще разполагаме с инвестиционен ресурс, конструтивното преструктуриране ще се превърне в главен метод за структурна модернизация и за дълго ще остане такъв.

Много важно е финансовоото здравяване на реалния сектор чрез насоченото изолация да се извърши в рамките на средно- и дългосрочна стратегия за неговото развитие и за участието на България в европейското и световното разделяне на труда. Такава стратегия трябва да предвиди намаляване дела на добивни производствени мощности и производството на междинни продукти на ниско технологоческо ниво и с малка добавена стойност; намаляване дела на производствата с високи капиталоемкост, енергоефективност и материалоемкост; свеждане до минимум на производствата които замърсяват природната среда. В бъдещата отрасловид и производството структура на страната трябва да нараства делът на производството с по-голяма добавена стойност и висока конкурентоспособност. При изпълнението на здравяваните програми усилията трябва да се насочат към стабилизиране и развитие глобично на такива перспективни производствота.

Известни са програмите за ликвидация и изолация на предприятия,ჩислеността им е намалена на 85-90% от макар и загуби и забълженията на юръжавните предприятия към бюджета, банковите, социалното осигуряване и дъстъпъците към края на 1995 година. Режимът на валутния събит налага с още по-голяма императивност изпълнението на тези и на други подобни програми през следващите години.

Опасността от пробал на съществуващата програма за изграждане с използвания реален опит и опитът на други реформиращи се икономики показва, че тези предприятия са спремат да грабят събитията изолация от „икономически затвор“ 6 „Икономически санаториум“ (5) - 47-48/. Те са използващи от изолацията опашките кредитори като не обслужват старите си задължения, но продължават да поставят за нови кредити или друга финансова подкрепа по обекчен режим. Правителството трябва да прояви търпост при изпълнение на програмата си и да покаже неувкусимлено, че за поставените в изграждането в режим предприятия им само два изхода - към нормализация или то ще предварително определят срок.

Списъците за ликвидация и изолация бяха съставени през 1996 г. въз основа на текущи загуби и задължения по цени, лихви и валутни курсове от 1995 и предходните години. През 1996 и началото на 1997 г. настъпиха резки изменения, които вече формират други нива на отрицателна рентабилност и задължност. Резките промени в цените на енергоносителите трансформират многомилиардни загуби от енергопроизвеждащите към енергопотребляващите предприятия и натоварват допълнително домакинските бюджети. С предстоящата преоценка на дългограйните активи и многоократното увеличение на амортизиацията ще настъпят съществени промени в нивата на рентабилност и в съотношението им по отрасли. Всичко това създава нова, далеч по-близка до реалността икономическа обстановка, която изисква нови решения, вкл. и корекции на предишни решения.

Вземането на решения за ликвидация и оздаване на юръжавни предприятия следва да се десентрализира. Положението на предприятията ще се определя от качеството на стопанската им дейност при текущи цени на материали и енергията, валутните курсове, лихвите, състоянието на вътрешния и външния пазар. Инцизионната борса за обявяване в несъстоятелност следва да принадлежи на кредиторите, като се създават икономически условия те да се взаимодействат от правата си в рамките на закона. Съставянето на правителствени списъци за ликвидация и оздаване чрез изолация следва да отпадне. Както вече споменахме по-горе, трябва да се повиши експедитивността на процедурите за ликвидация чрез създаване на специализирани финансови съобщища.

Желателно е още през тази година да започне подготвка на инвестиционно ориентирирана стопанска политика, която да се прилага от началото на 1998 година. Целта на тази политика е да се мобилизират и насочват ограничните ресурси от амортизации и печалба на предприятията и от спестяванията на населението за финансиране на инвестиционни видности, а също и да се придобият чуждестранни инвестиции, особено за инфраструктурни проекти. Както вече отбелязахме, една от първите крачки на тази подготвка следва да бъде цялостната преоценка на дългогодишните активи на фирмите. Такава преоценка не е извършвана от 1991-1992 г. Решението на правителството за извършването ѝ в средата на 1997 г. беше отменено в края на май и засега се предвижда преоценката да се направи в края на 1997 г.

Съществена част от постиганятията от касова приватизация да се насочват в специален инвестиционен фонд за изграждане на инфраструктурни и други обекти, включително и за капитализация бържавно участие в съвместни проекти с български и чуждестранни частни инвеститори. Средствата от този фонд, от ДФРР, от многобройните ведомствени целеви фондове, бържетни отчисления в продължение на няколко години, а също и други вътрешни и външни източници могат да се използват за формиране на пръвоначалния капитал на държавна Банка за разбитие (или Инвестиционна банка), която да кредитира преструктурирането на икономиката. Подобни банки има в почти всички разбити, а също и в ЦИЕ страни.

Данъчната политика също трябва да стимулира инвестиционната активност на фирмите чрез приспадане на инвестиции от облагаемата печалба или доход. Действащите закони за данък върху печалбата и ДОД формират антиинвестиционно побеждение. Още през тази година трябва да се разработи и от началото на 1998 г. да се въведе съвременна амортизационна политика, насырчаваща структурното и технологичното обновление в реалния сектор. Необходима е също модерна държавна политика за инвестиции в човешки капитал (образователната система) и за възстановяване на част от научно-развойдания потенциал, селективното му раз-
виване и подобряване.

Витие с оглед бъдещите потребности на българската индустрия и други сектори на икономиката в контекста на европейската ни интеграция. На това следва да имат подчинени индустралната, аграрната и инфраструктурната политика.

4.4. Оздавяне на банковия сектор и небанковите финансово институции

Главна задача на реформата в банковия сектор през следващите години е финансово, институционално и управлениско стабилизиране на банковата система, като се започне с БНБ, търговските банки и небанковите финансово институции. Общата рамка за конкретните действия по оздавяне на банковата система се дава и през следващите години в условията на валутен съвет със сърфа в подготвянето на правителството с МВФ и Съветовната банка и в проектите за нова законова уредба.

В Меморандума за икономическа политика е записано: „Ние ще повишам добивето (в банковата система - бел.авт.) чрез приключване на приватизацията на губернаторски банки, където е извършена значителна подготвителна работа - до края на държавни банки, където е извършена значителна подготвителна работа - до края на септември 1997 г. Наша задача е да подпишем документи за приватизация на губернаторски банки до края на 1997 г., а останалите банки - до края на юни 1998 г., трансформирати банковата система преди края на 1998 г. от държавно доминирана в съвременна частна банкова система“ (с.10).

Форсиранията приватизация на всички търговски банки не следва да бъде между приоритетите по оздавяне на банковия сектор. Основанието за това са както от вътрешен, така и от външен характер. Анализът на състоянието и показва, че те са положителни за работата на българските частни банки с нищо не подсказва, че те са добре от държавните. По-скоро обратното е вярно. Банковата система е уникална със същите възможности да влияе върху реалния и финансия сектор на всяка страна и гори върху нейното управление. Едва ли в случаите предпазливоността, която проявява почти всички разбити страни, особено по-малките, а също и реформиращите се икономики в ЦИЕ при разрешаването на операции на чуждестранни банки на своя територия. В Гърция, която като член на ЕС е длъжна да открие банковия си сектор за чуждестранни капитални едва 22% от кредитният пазар се владее от чуждестранни инвеститори. В никой реформираща се икономика от ЦИЕ дълът на чуждестранни инвеститори не превишава 25-30% от активите на банковата система. Това не изключва приличането на солидни чуждестранни банки у нас, но при ясно определени правила на действие във съответствие с българските закони и в никакъв случай кампанийно, към което българските политици имат склонност от десетилетия.

Дълът на чуждестранните банки едва ли превишава 30-35% от активите на българската банкова система към 2003-2005-та година, а за продължбата на Булбанк на чуждестранни инвеститори няма никакви основания. Замислените 100 процента доминация на чуждестранните банки на българския паричен пазар към края на 1998 година, освен че е нереална като задача, е поредното опасно увлечение, неизвестно в другите реформиращи се ЦИЕ икономики, а също и в Западна Европа. Продължбата на всички търговски банки на чуждестранни инвеститори може да наложи опасно стопанска (а и не само стопанска) субверсивност и сигурността на България като държава.

Надеждното сега е да се възстанови доверието в банковата система и в другите сърдечни институции. Освен чрез политическа и социална стабилизация, то-

ва може да стане само чрез решителни мерки с всички разполагащи инструменти на макроикономическата политика и ще отнеме време. Най-ефикасният инструмент през тази и следващите години ще бъде стриктното прилагане на режима на валутния съвет. Разбира се, най-надеждният инструмент е оживленето в реалния сектор и в износа.

Тежкото положение на търговските банки изисква бързи и твърди мерки преди и след въвеждането на валутния съвет. Необходимо е да се по-решителни действия по консолидацията; за спиране на декапитализацията; приватизация на част от държавните търговски банки чрез продажба на големи чуждестранни банки и независими мерки за подобряване управлението на останалите чрез приближане на компетентни западни банкери като ръководители и консултанти; вземане на специални мерки за побиране на квалификацията на българските банкери; създаване на междубанков пазар за кредитиране на банки с ликвидни затруднения; увеличаване на правата на банките - кредитори при събиране на вземания от дължниките; по-добра законодателна уредба на обезпеченията по кредитите; ограничаване на несъществените разходи на банките; съкращаване на персонала; обединяване и закриване на клонове и офиси; премахване на екстраординарността; търсене на административна и наказателна отговорност от виновниците за кризата в съответните банки. Заслужава внимание и ролята на квасторите в банките под особен надзор: техният подбор и поведение, контролът им от страна на БНБ, срокът за мяжното и на синдиците пребиваване в ликвидираните банки и т.н. Много квастори и синдици изглежда се готвят да изпълняват функциите си с години.

Специално внимание заслужава по-нататъшната консолидация на банките. При държавните банки решенията ще се вземат от правителството и БКК. БНБ ще възейства върху консолидацията на частните банки чрез по-високи изисквания за минимален капитал и за капиталова адекватност, основани на европейските стандарти. Така броят на частните банки ще бъде намален неколкократно. Консолидацията засяга много икономически и лични интереси, но очевидно България не се нуждае от толкова, в мнозинство си „джобни“ банки. Необходимо е по-добра регламентация на дейността на чуждестранните банки у нас, в т.ч. и равностойно претиране с българските банки у нас и в съответните страни.

Трябва да се търси икономически и социално рационално решение по гарантирани депозити на домакинствата във филиращите банки. Прибръзнатите и лекомислени решения са нежелателни. Гражданите не са виновни, че бяха лишиeni от информация, за да се ориентират в кои банки да откриват депозитите си. Повечето търговски банки и досега не предоставят достъпътно информация гори на същите акционери. Гражданите не са виновни за липсата на банков надзор и за щедрата лицензионна политика на БНБ през последните 7 години. Механичното пренасяне на практиката на разбитите страни по този въпрос е неправилно поради големите различия между нашите и техните банки, в икономическата среда, в откроеността на информациите, в правната уредба и приложението на законите.

Желателно е през 1998 г. да бъде прием нов закон за трайна защита на депозитите на домакинствата и на юридическите лица в банките на принципа на застраховката, възприет в разбитите страни. За ликвидираните банки и за тези при които процедурата за ликвидация вече в започната следва да се прилага сегашният закон за защита на депозитите. Новият закон трябва да влезе в действие

едновременно с въвеждането на система за публични рейтинги на операциите в България търговски банки, примерно от началото на 1999 година.

5. РЕЖИМЪТ НА ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ И ОГРАНИЧАВАНЕ НА СТОПАНСКАТА ПРЕСТЬПНОСТ И КОРУПЦИЯТА

Ограничаването на стопанска престъпност и корупцията може да се извърши лека като инструмент на структурната политика, с което се свиват черната и сивата икономика и се разширява обхватът на официалната. Образно казано, сенчестата икономика се изважда на слънце, обхваща се от официалната статистика, гекларира доходи и плаща данъци. Като се има предвид, че по груби експертни оценки сенчестата икономика може да е в 30 или повече процента от официалната, това ще има голямо значение за България през следващите години.

Известни са много факти за закононарушения, които остават ненаказани и продължение на години: присвояване на доходи и имущество на предприятия, банки и др. държавни учреждения; обрастване на държавни предприятия и банки с паразитни частни фирми на входа и на изхода, при съучастие на тяхните ръководители; паралелни фирми на ръководителите на държавни предприятия със същия предмет на дейност; масово укриване на доходи и неплащане на данъци от юридически и физически лица; безстопансътвеност в стоманите заграждани групества с българско държавно участие. Толерира се масовото използване на частни фирми за охрана на централни и местни държавни учреждения, предприятия, банки и др., вместо да се използва държавната полиция; съществуването на камуфлажни фирми, прикриващи други съмнителни дейности; участие на държавни служители и ръководителите на банки в многобройни надзорни и управителни съвети при съмнителна целесъобразност; лиценз на елементарен ред на КПП на границите и прилежащите им зони, в митническите пунктове из страната и в свободните икономически зони; корупция на висши държавни служители, на работещи в митническата и данъчната администрация, на ръководителите на държавни предприятия, банки и други ръководни лица. В законите съзнателно се оставят празноти, за да бъдат използвани за групов и лично облагателстване или се бави с години приемането на важни закони, които биха ограничили престъпността и корупцията. Висши държавни чиновници упражняват официално частна дейност, която поражда конфликт на интереси с изпълняваните от тях държавни функции.

Всичко това се знае върху институции, но не се противодейства. Ето защо през последните месеци МВР предприема действия в правилна посока.

Машабите на стопанската престъпност и корупцията, проникнали в нас соките етапи на държавната администрация са престанали да бъдат проблем само на криминалната наука и практика. Макар и гранична тема между икономика и криминалистика, те се пребръщат във важен икономически проблем, защото изместват нормалните канали за разпределение и преразпределение на доходи и имущество в нарушение на законите и във вреда на обществото. Те деформират сигнализирането на макроикономическата политика, намаляват ефикасността им и гори поражат обратна на желаната реакция.

дат обратно на желанията рода.

Това явление не убега от вниманието на изтъкнати изследователи на прехода на ЦИМ към пазарно стопанство. Някои го наричат „административна патология“, като показват формите на нейните прояви и предлагат средства и методи за

ограничаването ѝ /1/ - 21-24/. Темата за корупцията присъстваше в докладите на управляващия директор на МВФ и президентата на Световната банка на годишните им сесии през октомври 1996 г., а също и на международни срещи в рамките на ЕС през 1996 и 1997 година.

Обществото си поставя цели и се стреми към тях. Престъпността и корупцията обаче ги отклоняват от реализацията им. Ако престъпността и корупцията не бъдат облажени през следващите години, очакванията за финансова стабилизация, траен растеж и бъдещо благосъстояние са празни изложи. Ако целта ни е създаване на бисокoeffективно, социално справедливо и екологично здравно спопанство след 20-30 или повече години с присъщите му европейски характеристики, при налаганите от престъпността и корупцията други механизми на разпределение на доходи и имущество и методично неподкопаване на самата юржавност, общество то се отклонява от избраната цел, и се насочва към друг тип пазарно спопанство и друго общество, каквито има в Латинска Америка и Африка, но не в Европа.

Тази егранична тема се засяга в настоящия доклад не само поради опасностите съмненията във функционирането на разпределителните и преразпределителните механизми за доходи и имущество с всичките последствия за днешни и утешени ден на България. Престъпността и корупцията са живи организми, които се възпроизвеждат, а злокачествените организми се възпроизвеждат по-бързо. Ненаказаната днес престъпност и корупция раждат още по-голяма престъпност и корупция утре. Защото, по закона на Паркинсон, тя не само се възпроизвежда, но го прави в нарастващи мащаби. И си е отработила механизъм, който действа много по-ефективно от механизмите в нормалните обществени системи. Престъпността и корупцията правят своеобразно натрупване за ширене възпроизвежданство, като заселят част от престъпно присвоеените доходи, за да възлагат в престъпни деяния други хора и институции. А веднъж възели от благата на престъпността и корупцията, хората изглежда трудно се освобождават от тях, подобно на наркомащите.

Престъпност и корупция съществуват откакто съществува човешкото общество. В условията на прехода към пазарно стопанство тя до голяма степен е обективен процес и не е български монопол. Машабите на престъпността и корупцията обаче не са еднакви в различните реформиращи се икономики. България изглежда в между шампионите по престъпност и корупция в района на ЦИЕ. Нашата икономическа наука тепърва ще трябва да изследва икономическите условия, които я пораждат и възпроизвеждат,нейните механизми за разпределение и преразпределение на доходи и имущество и за бързо самонасташване, на най-важното - как да се пресекат икономическите ѹ корени. Изглежда, че е необходим нов клон на икономическото знание - икономика на престъпността и корупцията.

„Какво могат да направят правителствата в борбата срещу корупцията? ... Те трябва да ограничат възможностите за корупция и да повишат рисковете за корумпираните. Бързата и прозрачна приватизация, либерализация и демонополизация на икономиката могат да допринесат много за ограничаване на корупцията и нещастната приблежданост. По-високите заплати на юржавните служители намаляват привлекателността на подкупите и повишават цената на уволненията. Опростяването на данъците и регулираните и изясняването на правата на собственост ограничава възможностите за подкупи и помага на фирмите да оцеляват без да прилагат до корупция. Там където регулатираните все още са необходими, правителството трябва да засили надзорните и апелативни механизми и ако е възможно да предложи алтернативни процедури, за да се ограничи монополната власт на слу-

жителите при даването на едни или други разрешения. И накрая, кампаниите за информиране на обществеността, даването на широка публичност за наказанията на корумпирани висши служители могат да послужат като послания, че правилата на играата се променят" /5 - 96/.

Има достатъчно основания да се твърди, че процесът на пазаризация в България все повече се изражда в процес на мафиозизация, а пазарната революция - в криминална революция. Такива заключения ние направихме още през 1994 година. В продължение на едно столетие България преживява второ живо първоначално напр. върване на капитали. Новото първоначално напр. върване е неизбежно, но държавата дори не се опитва да го регламентира.

Корупцията и стопанската престъпност имат дълбоки корени в нашето и във всички други общества. Поради това ограничаването им няма да бъде лесно. Най-важното сега е да се спре тяхното разпространение и след това да се предприемат мерки за ограничаване.

Режимът на валутния съвет не може да премахне стопанската престъпност и корупцията, но създава условия за ограничаването им. Най-важните от тези условия са: вградените в него абстракции, които ограничава достъпа на отделни лица или групи хора до вземането на стопански решения или приемането на решения в отклонение от правилата; фиксирането на валутния курс за години напред с кое то се ограничават рязко престъпните валутни спекулации; създаването на по-строга финансова дисциплина в бюджетните сектори, която ще побеже до по-ефикасна данъчна система, по-добър ред в данъчната и митническата администрация, по-малко корупция, ограничаване укриването на доходи и неплащането на данъци; налагането на по-строга дисциплина във върбовските банки, които в името на собственото си събиране ще пръвба да прилагат законите при предоставяне на нови кредити и събиране на стари възмания; ускорената приватизация на държавни предприятия с която ще се ликвидира вакуумът в собствеността - най-подходящата среда за престъпност и корупция; ограничаване ролята на държавните чиновници в раздаването на субсидии, на държавни поръчки, на преференциално данъчно, кредитно или друго третиране, на разрешения за внос, износ и други дейности, в контрола върху цените на стоките и услуги; разширяването на либерализацията и дерегулацията на стопанската дейност и на прозрачността на работата на държавните институции.

Поради това престъпността и корупцията не желаят режима на валутния съвет и ще правят всичко възможно да го дискредитират. След като не успяха да предотвратят неговото въвеждане, те ще продължат деструктивните си усилия в процеса на неговото действие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ - ПРОГНОЗА

Така, чрез финансова стабилизация, България може да поеме по пътя на трайни стопански растеж с нарастваща обща факторна производителност. На тази основа ще започне постепенно повишаване на реалните доходи при икономически оправдаващо на заетост.

Пробеждането на предложената макроикономическа и структурна политика в условията на валутен съвет от 1 юли 1997 г. при бързина стабилност и нормални външноикономически условия, позволява България да постигне следните макроикономически показатели до 2000 и 2005 година:

Таблица 1

МАКРОИКОНОМИЧЕСКА ПРОГНОЗА ЗА 1997-2005 Г. ПРИ ФИКСИРАН КУРС 1300-1400 ЛВ. ЗА МАРКА

Показатели	Мярка	1997	1998	1999	2000	2005
1. Темп на прираст на БВП по цени на предходната година	%	-5-5,5	2,5-3	4-5	5-6	4,5-5,5
2. Норма на напр. върбовски артиби	%	13	14	14-15	15-17	22-24
3. Норма на инвестиране за дълготрайни артиби	%	14	16	18-20	21-22	28-30
4. Относителен дял на индустрията в брутната добавена стойност	%	33	32	31	30	25-26
5. Относителен дял на услугите в брутната добавена ст./ст	%	56	57	58	60	67-68
6. Относителен дял на частния с-р БВП	%	57-58	68-70	78-80	81-82	84-85
7. Годишна инфляция	%	1600-1700	40-50	20-25	15-16	5-6
8. Номинална лихва	%	..	43-53	23-28	18-19	8-9
9. Валутен курс	лв./грн.	1300-1400	1300-1400	1300-1400	1300-1400	1300-1400
10. Бюджетен дефицит	%	7-8	5-6	3-4	2,5-3	2-2,5
11. Прираст на износа	%	-6-5	4-5	7-9	10-11	9-10
12. Безработица в края на годината	%	22-24	20-22	14-16	12-14	8-10
13. Изменение на реалните заплати и пенсии към предходната година	%	-30-32	-5-10	0-1	2-4	4-6

Ако принципите и правилата на валутния съвет не се прилагат твърдо и категорично или още в началото бъде въведено някакво подобие на валутен съвет с многообразни изключения от правилата на класическия валутен съвет, написано в настоящия доклад и прогнозата в горната таблица няма да се почувства.

ПОСЛЕСЛОВИЕ-ПРОГНОЗА

Няколко дни след изнасянето на този доклад Народното събрание прие закон за БНБ с който определи фиксиран курс 1000 лв. за марка. Почти по същото време Правителството отложи предвидената за средата на 1997 г. преоценка на дълготрайните активи. За съжаление бържавните институции и този път преобладаващото мнението на преобладаващата част от българските икономисти, които препоръчват бърза преоценка на активите и умерено подценяване на левта до 1300-1400 лв. за марка. Моето мнение по този въпрос е изразено в статията „Валутният курс и споменките за растеж“ и „Зашо курсът трябваше да бъде около 1300 лв. за марка“, публикувани във във В-к „Пари“ съответно на 13 и 16 юни 1997 г. Определянето на фиксирания курс не е техническо, а фундаментално споманско решение с много сериозни последствия през следващите години. Това решение прави невъзможно изпълнението на прогнозата в Таблица 1 и налага необходимата ревизия (вж. Табл.2):

Таблица 2

РЕВИЗИРАНА МАКРОИКОНОМИЧЕСКА ПРОГНОЗА ЗА 1997-2005 Г. ПРИ ФИКСИРАН КУРС 1000 ЛВ. ЗА МАРКА

Показатели	Мярка	1997	1998	1999	2000	2005
1. Темп на прирастта на БВП по ценни на предходната година	%	-7-8	0.5-1	1.5-2	3-4	4.5-5.5
2. Годишна инфлация	%	1300-1350	29-31	18-20	13-15	5-6
3. Номинална лихва	%	..	31-33	21-23	16-18	8-9
4. Валутен курс	лв./гм	1000	1000	1000	1000	1000
5. Бюджетен дефицит	%	6.5-7	4-5	3-4	2.5-3	2-2.5
6. Прираст на износа	%	-7-8	0.5-1	1.5-2	5-6	8-9
7. Безработица в края на годината*	%	23-24	23-25	21-22	17-18	8-10
8. Изменение на реалните заплати и пенсии към предходната година	%	-30-35	-9-14	-3-5	1-2	4-6

* При строго съблögаване на Закона на ОУКън (изразявящ зависимостта между растежка и безработицата) с по-твърдждане на посочената 8 т.1 динамика на растежка динамиката на безработицата би следвала бъре по-неблагоприятна от посочената 8 т.7.

Всъко отклонение от принципите и правилата на валутния съвет в процеса на нееврото прилагане и всъко озъване на държавните институции под написка на групови икономически, политически, социални, местни и други интереси може да доведе до още по-неблагоприятни резултати от прогнозираните в Таблица 2. Дано са извлечени поуки от последните 7 години!

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Eatwell, John et al. Transformation and Integration. Shaping the Future of Central and Eastern Europe, IPPR, 1995.
 2. EBRD, Transition Report 1995. Investment and Enterprise Development, London, November 1995.
 3. EBRD, Transition Report 1996. Infrastructure and savings, London, November 1996.
 4. Fischer, Stanley et al. Stabilisation and Growth in Transition Economies: The Early Experience, IMF Working Paper, WP/96/31, April 1996.
 5. IBRD. From Plan to Market. World Development Report 1996. Oxford University Press, New York, June 1996.
 6. IMF, World Economic Outlook, May 1996, Washington D.C.
 7. IMF, World Economic Outlook, October 1996, Washington D.C.
 8. Mario Nuti, Domenico. Employment: Corporate Governance and Employee Share Ownership in Transitional Economies, 24 April 1995.
 9. Oblath, Gabor. Economic Growth and Fiscal Crisis in Central and Eastern Europe. The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, No 218, May 1995.
 10. Podkaminer, Leon. Transition Countries: Economic Developments in Early 1996 and Outlook for 1996 and 1997. Part I. Slower Growth in Central and Eastern Europe. Delayed Stabilisation in Russia and Ukraine, WIW, No 228, July 1996.
 11. Podkaminer, Leon et al., Year-End 1996: Mixed Results in the Transition Countries, WIW, No 233, February 1997.
 12. Williamson, J. What Role for Currency Boards. International Economics, 1992.

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

ПАРИЧНАТА ПОЛИТИКА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с. а-р Татьяна ХУБЕНОВА-ДЕЛИСИВКОВА

Петото споразумение на РБългария с Международния валутен фонд включва както критериите за реализация на доброволността на основа на прилагането на режим на валутен съвет, така също и предвижданата съвместимост на параметри на икономическото раздълбие до началото на 1999 год. От гледна точка на въздействието на българската икономика да поеме избранията траектория за разви-
тието при режим на валутен съвет има известна неопределилост на очакваното
въздействие на всъщността на макроикономическата стабилизация. Това
се отнася както за темпите на намаляване на инфлацията, така и за разнището
на курса, на който ще се фиксира лейтън към избраната резервна валута. По принцип
предстои процес на дезинфлация, при който на основата на избора на фиксиран курс
на лева и при непълна конвертируемост паричното предлагане става ендоценна
променилива, която ще забиси само от разнището на валутните резерви. От процеса
на намаляване на инфлацията ще забиси до голяма степен пренасройката на па-
рично-финансовите отношения в българската икономика към финансовата гици-
лия на валутния съвет.

За разлика от други системи на фиксиран валутен курс валутният съвет не позволява досегашните механизми на външният кредит за привилегиите и прериятията под егидата на централната банка. Върхът между валутните резерви и вътрешното парично предлагане става по силата не само на пряка, но и на автоматична зависимост. Това не означава, че външното парично търсене не може да играе роля в паричното предлагане, но се изключват всички преки и непреки инструменти на дискреционната политика на централната банка и се разчита на разбътвято на финансовите пазари във всячина. По същество валутният съвет извежда паричната политика от прадигационен тип с функционалните зависимости на парично-финансовите пазари, на които се балансира паричното търсене и предлагане. В идното съмнение от валутния съвет следва да очакваме не да бъде разглеждан като инструмент за постигане на макроикономическа стабилизация, а като средство за остваряване на българска промяна в управлението на паричните баланси и на дължностите финанси на основа на функциониращи финансови пазари.

ВАЛУТНИЯТ СЪВЕТ ЗА ЦЕЛЕТЕ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА СТАБИЛИЗАЦИЯ

Анализът на очерталите се негативни тенденции в паричната политика през 1996 год. и от началото на 1997 год. позволява да се охарактеризират конкретните цели и насоки на макроекономическата стабилизация в процеса на въвеждането на Валутния съвет. Кризата на доверието в банковата система иъзбочината на дългогодишната криза в българската икономика налагат редикална промяна на институци-

онално-правната основа на паричните отношения с отчитане на строги и последователни принципи в финансова дисциплина. Нерайонбесията в паричното търсение и предлагане обусловиха през първото тримесечие на 1997 г. значително ускоряване на инфлацията, но вследствие на облагданото набреме регулиране на ендогената природа на паричното предлагане не се наблюдава в състояние на неуправляемост на паричната сфера. Необходимостта от парична стабилизация застава неотложността на мерките по подготвка и въвеждане на валутния съвет, който се взърпяма надвърху като алтернатива на други форми на излизане от кризата.

Валутният съвет предстои да използва нови и специфични за него преки и непреки методи на въздействие на паричното предлагане с цел безинфлация и финансово стабилизация. Очакванията в средносрочна перспектива могат да се аргументират на основата на разбирането за динамичната промяна в победенето на икономическите агенти и състоянието на икономическата система при въвеждането на новите правила на игра, произтичащи от валутния съвет. Съвпадението, че тези правила ще въздействуват върху прехъдът на досегашните неблагоприятни взаимозависимости на макроикономическите промени и ще извадят българската икономика на нова траектория на развитие се основава на принципите на рационалното оптимизиране на победение на икономическите агенти при стриктно зададени параметри на финансова дисциплина в условията на валутния съвет.

След достигнатите през м. февруари 1997 г. най-високи за целия досегашен период на преход темперите на месечна обезщетка на леба и на инфляцията (съответно от 238.4 и 242.7%) неработбесията в Българската икономика се изостриха. С разрешаването на политическата криза се създаха предпоставки за предприемането на предварителни стабилизационни мерки преди въвеждането на Валутния съвет на основа на възобновения диалог и подкрепа от международните финансово-организации. Положителното е, че стабилизацията не беше забавена. Тя започна да се осъществява на основата на избрания подход за промени в съгласуването на бюджетната и парична политика във връзка с евентуалното въвеждане на Валутен съвет.

По отношение на паричната политика Споразумението с МВФ предвижда в подготовката за въвеждането на валутния съвет следните важни промени:

1) функционалното преоформяне на БНБ в самостоятелни управления преди приемането на промените в Закона за БНБ фактически отнема функциите на БНБ като кредитор от последната инстанция. Това подгответва възможността на Важно условие на валутния съвет, че се отнася до деполитизирането на паричното предлагане, прекъсването на досегашната практика на рефинансирането на търговските банки и на дефицитното финансиране на бюджета;

2) прекратява се определянето на основния лихвен процент от БНБ и формира-
нето му става на пазара на юръкавни ценни книжа. Процесите на този пазар би след-
вало да гарантират възможността за по-нататъшна монетаризация на юръкавния
търг в подготвка на промените в механизмите на паричната трансмисия при валу-
тен съвет. Заедно с това предстоят съществени промени в процеса на монетари-
зирането на юръкавния търг във връзка с ограничаването на неговото нарастване и
подобряване на управляемостта му при строга бюджетна дисциплина;

3) стабилизирането на валутния курс на лева остава важна цел на паричната политика. Паричната политика продължава да ограничава ликвидността на банките чрез минималните задължителни резерви като инструмент на регулиране на разестването на паричната маса.

Въвеждането на валутен съвет се възприема не само като необходимост за паричната, но и за финансова стабилизация на българската икономика. Процесът на парична стабилизация на българската икономика предстои да се разбие на основата на четири основни функционални фактора, за които институционално и функционално предстоят важни промени. Тези фактори ще изключват възстановяването на доверието в лева чрез въвеждането на конвертируемост при фиксиран курс към избрана основна резервна валута, оздравяване и консолидация на българските финанси, укрепването на банковата система и финансово-посредничество, стимулирането на притока на капитали от чужбина чрез развитие на финансовите пазари и провеждането на структурните реформи.

Създаването на условия за действие на посочените четири фактора на макроикономическата стабилизация ще се основава на прилагането на основните операционни принципи на валутния съвет, които отменят досегашните инструменти на парична политика на централната банка, както и каквато и да е възможност на правителството да упражнява контрол върху движението на лихвенинте проценти.

Средносрочните ефекти от прилагането на операционните принципи на валутния съвет могат да бъдат с различни последици съобразно действието на външни и вътрешни фактори при тяхната реализация. На всеки етап от функционирането на валутния съвет ще имат приоритетно значение конкретен кръг проблеми на българската икономика.

Например на първоначалния етап е съществен проблемът за равнището на реалния валутен курс и възможността за надсечаване на лева при фиксирането му. На втория етап, към средата на 1998 г. ще стои въпросът за капиталовата мобилност и състоянието на търговскотоsaldo и текущия платеженбаланс. На третия етап еventуално към 1999 г. може да се очаква при проблеми с неравновесието на платежниябаланс да възникне напрежение в поддръжката на фиксирания курс на лева, още повече че очакваното стопанско оживление ще обуслави динамично изменящо се парично търсене.

Прилагането на редица нови мерки на икономическата политика към либерализация би следвало да бъде съобразено с промените в паричното търсение и предлагане, които обуславя валутния съвет. Притокът на капитали отвън и нарастването на задълженията, деноминирани в чужди конвертируими валути би могло, но не трябва да бъде главен фактор за нарастване на паричното предлагане в България в условията на валутен съвет. Вързката между паричното предлагане и валутните резерви трябва да се опореди съгласно търсението на пари.¹

От това в какъв степен търсението на пари ще бъде подчинено на строгата българска и финансова дисциплина, които предстоят да бъдат въведени ще зависи и положителният образ към оздравяването на българската икономика.

Като институционализиран режим валутният съвет е съвързан с проблема за недостатъчната гъвкавост на паричния инструментарий на икономиката за целите на адаптация при външни шокове, съвързани с международния стокообмен и мобилност на капиталите. Това означава да се сърви сметка за недопускането на неблагоприятни процеси вследствие на нарастване на търговски дефицит или на спекулативно движение на капиталови потоци.

¹ Bennett, Adam, The Operation of the Estonian Currency Board,

IMF Staff Papers, Vol.40, 1994, pp.451-470

Sepp.P., A Note on Inflation under the Estonian Currency Board", 1993, p.43

Рисковете на шоковете по линия на външната търговия могат да се очертаят и да им се противодействат в зависимост от стопанската конънктурата в процеса на структурната реформа. Въпрос е до какъв степен те ще бъдат облагавани съобразно икономическите потенциал и възможностите на икономическата политика.

За разлика от това ограничаването на рисковете, свързани с капиталовата мобилност засега се основава само на липсата на ангажименти на България по либерализация на транзакции по капиталовата сметка. Поведени антагонизмите по конвертируемостта на лева, България предстои да извърши подгответка и да приеме задълженията по член VIII от Споразумението с МВФ във връзка с конвертируемостта само на текущите транзакции. Все още не се предвижда пълна конвертируемост на лева, което би означавало либерализиране и на транзакциите по капиталовата сметка. Подобен подход ще засили доверието към икономическата либерализация в България, но заедно с това ще позволява да се осъществява регулиране на капиталовата мобилност, която е важен проблем при прилагането на валутния съвет.

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА ДОВЕРИЕТО КЪМ ЛЕВА ПРИ ПАРИЧНИЯ АВТОМАТИЗЪМ НА ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ

Парично-финансовата стабилизация на българската икономика вече започна да се реализира в рамките, които се възприеха във връзка с подгответката за въвеждането на валутен съвет. В тази логика започна процесът на стабилизация на валутния курс при единвременно намаляване на лихвенините равнища. Институционалната и правна регламентация на валутния съвет ще означава отказ от прилагането на дискреционна парична политика на БНБ с присъщите ѝ функции на фискален агенция на правителството, кредитор от последна инстанция и автономна институция за поддържане на банковата система.

Като ключов инструмент на паричната политика на валутния съвет ще се възприеме контролът върху паричното предлагане на базата на поддържането на автоматизма на покритието на паричната база с резерви в избраната основна резервна валута. Резервните наличности на БНБ при очертаващото се засега равновесно равнище на курса на лева могат да гарантират покритието на паричната база и на известна част от левовия компонент на широките пари.

Това позволява въвеждането на конвертируемост на лева при фиксиран курс спрямо избраната чужда валута. Като се основава на доверието към паричната система на страната, чиято валута се избира за резервна валута валутният съвет ще позволи парична стабилизация, която ще бъде независима от досегашните прояви на правителствена намеса и политически въздействия върху разпределението на кредитните ресурси.

Решението относно избора на основната резервна валута, към която да бъде прикрепен левът трябва да отчита както обективно съществуващите процеси в платежно-кредитните отношения на страната досега, така също и рисковете от външни шокове, съвързани с избора на конкретната валута. Рабището на боларизация на икономиката, платежните потоци създавани от търговски партньори, доминиращите резервни валути в съседните страни и очакванията тенденции в движението на курсовете на главните резервни валути предлагат конкретен избор при ясна аргументация и отчитане на транзакционните разходи и рискове при валутния арбитраж. По същество изборът на германската марка за основна валута, към която се обвърза курса на лева предлага известна диверсификация на възможностите

за адаптиране към системата на фиксиран курс при сегашното равнище на доларизация на българската икономика. Заедно с това изборът на германската марка като „котва“ на лева предлага възможности за конверсионен и диференцииран валутен арбитраж, който ще бъде важна характеристика на управлението на паричните отношения и развитие на финансово посредничество в България.

В приложение на един от най-важните операционни принципи на валутния съвет, който предвижда за „котва“ да бъде избрана валутата на страна - албанен търговски парично направление избор на германската марка има важни търгосрочни последици. Факт е, че преобладаващата част от външнотърговския стокообмен досега е в щатски долари. По-голямата част от валутната търговия и спестяванията са в долари. Същото важи и за валутния резерв на централната банка, който предстои да бъде съобразен с избора на германската марка за резервна валута чрез известна трансформация в денинириани в марки активи. Вероятността голямата част от търговските плащания да останат в долари ще означава поддържане на дълъгосрочен състав на валутния резерв с всички прозрачности от това възможности и предизвикателства по управлението на валутните резерви.

Изборът на германската марка за резервна валута предлага значителни възможности за икономически адаптации към европейското икономическо пространство, но и важни ангажименти по отношение адаптирането на икономиката към паричния абстрактитет на валутния съвет.

От една страна, икономически предпочтенията към германската марка може да се аргументират с възможността за възприемането на поетапна подготвка за взаимодействие с Европейския валутен съюз, който предвижда въвеждането на единна европейска валута - еврото през 1999 год. Относителната стабилност на германската марка ще действа като „котва“ за приобщаване към валутно-курсовия механизъм на Европейския съюз. Едновременно с това валутният съвет от друга страна ще действа чрез преследването на фискална стабилност за възприемането на важна и специфична част от съвременния процес на европейска интеграция, съврзана с криптерити за икономическа конвергенция.

В края сметка политически мотивираните решения в полза на германската марка могат да имат първоначално по-висока цена, която ще се откупува въвеждането на постигането на адекватна съвместимост с криптерите за приобщаване към Европейския съюз. В полза на марката са и очакванията в близките няколко години притокът на чужд капитал да бъде предимно в европейски валути и съответно на това да настият изменения в структурата на валутните, търговски и капиталови потоци.

При валутния съвет предимствата от възстановяването на доверието към лева следва да позволяят нормализацията на следните процеси:

1) обратна доларизация, т.е. субституция на авоари и спестявания от конвертируеми валути обратно в левове поради относително по-високия лихвен процент по левовите влогове спрямо валутните (при общото сладане на лихвените разнища следствие на въвеждането на валутния съвет);

2) възстановяването на доверието към лева в ролята му на мярка на стойност и разплащателно и платежно средство с цел ограничаване на валутната субституция, както и на прилагането на конвертируеми валути в платежния оборот;

3) запазването на лева във функциите му на разплащателно средство ще позволи на валутния съвет да реализира сънорожд от операциите с разполагаемите резерви в конвертируема валута. Печалбата от сънорожд ще бъде заприходявана в бюджета на правителството. Наличието на по-големи валутни ресурси по влогове в банковата система и финансите посредници ще позволят да се управляват рационално операциите по създаване на пари от валутния съвет срещу предоставяне на наличности в избраната резервна валута.

ИНСТРУМЕНТИ НА ПАРИЧНАТА ПОЛИТИКА НА ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ

На практика най-важният регулативен инструмент на валутния съвет касае съществуването на бързката между паричното предлагане и платежния баланс. Измененията в обема на резервната валута, приема за покритие на паричната база ще се свързват със състоянието на платежния баланс. Това означава, че предлагането на пари се намалява в случаите на отрицателноsaldo на платежния баланс, т.е. икономиката би налязла в дефлация. Обратно, паричното предлагане ще нараства при положителен платежен баланс. На практика предлагането на пари се пребърза в екзистиращи промени и паричните власти не могат да контролират или изменят с дискреция състоянието му, за да избегнат неблагоприятните тенденции.

Валутният съвет ще постига намаляването на инфлационния потенциал на икономиката и парична стабилизация чрез фиксирането на курса и намаляването на лихвените проценти в резултат на пазарният им формиране. Траекторията на основните макроикономически промени ще, очертана съгласно Споразумението с МВФ позволява да се анализират по-конкретно някои възможни последици на валутния съвет на базата на конкретни сценарии. За икономическата политика е важно в средносрочен аспект да се оценят възможните варианти на съвлечение или отклонение (в плюс или минус) от тази очаквана траектория на развитие във бързка с необходимостта да се отчете ролята на притока на чужди капитали, взаимодействието на дезинфлацията на икономиката с фискалната консолидация и управлението на вътрешния дълг чрез разбирането на финансите на пазари.

Като най-важни членови промени ще, които доктор бяха най-силно администрирани от централната банка, курсът на лева и основният лихвен процент са подложени на промени в методиките на определянето им с цел подготвка за условията на валутния съвет, когато БНБ ще прилага инструментите на паричната си политика.

При лихвения процент тази цел се реализира при по- последователното му обвързване със състоянието на пазара на държавни ценни книжа. Равнището на реалните лихвени проценти се очаква да се понижава, макар и неравномерно, както вследствие на постепенното постявяне под контрол на нелихвените параметри на българската на правителството, така също и благоизволение на известен приток на краткосрочни чужди капитали на пазара на държавни ценни книжа. Неизбежно е снискаването на лихвените проценти да бъде търгосрочна тенденция, особено ако регистрацията на българските разходи се окаже възможна и правителството не прилага до финансираните разходите си чрез по-високо заемане от пазара чрез ДЦК.

Съществен проблем за валутния съвет може да представлява прекомерната зависимост на пазара на ДЦК от портфейлни капиталови потоци, ако номиналните стойности на лихвите се задържат високи за относително по-дълъг период от време. Валутният съвет не прилага операциите на открит пазар и подобни потоци не мо-

¹ Sutter, M., A Currency Board for European Monetary Union Outsiders, In: „Intereconomics“, May/ June, 1996, pp.131-135

ват да се стерилизират. Валутният съвет не може да използва ДЦК за поддържане на вътрешното парично предлагане и изключва възможността да се финансира бюджетната дефицит чрез печатане на пари. Това означава, че финансирането на бюджетната дефицит чрез емисии на ДЦК на паричния пазар може да бъде за сметка на засилване на ефекта на „изместване“ на останалите заместители от правителството. В резултат на това при валутния съвет приоритетът, който правителството отдава на балансирането на държавния бюджет е на практика в полза на оздравителния процес на цялата икономика, но при последователно провеждана пазарна либерализация.

При валутния курс до въвеждането на валутния съвет средствата за непазарни въздействия върху него засега неизбежно запазват значението си, включително що се отнася до участието на БНБ на валутния пазар. При положение, че валутният съвет се въвежда едновременно до края на м.юни, не толкова пазарното формиране на курса на лева, а отчитането на състоянието на ефективния реален курс ще има много по-голямо значение за въвеждането на нова валута.

В този смисъл в подготовката на въвеждането на валутен съвет наблюдаваме непазарни въздействия върху курса на лева, които имат значение за ограничаване на проинфлационното действие и неподпокане на по-нататъшна обезценка на лева. Те ще трябва да стигнат до дирахирание на курса, която крие рискове още на старта на валутния съвет да възникнат опасности от реално надценяване на лева. Подобно надценяване би имало трайни негативни последици върху националната икономика, защото то би стимулирало вноса и намалявало стимулите за износ. Надценението курс на лева ще обуслави нежелано напрежение във външнотърговския баланс.

Прогнозните оценки за фиксирането на равнището на курса на лева позволяват на основа на досегашните тенденции на изменения на номиналната и реалния курс да се очертава по-нататъшният процес на реалната обезценка на лева при различни варианти на ограничаване на инфлацията след въвеждането на валутния съвет. С фиксирането на курса на лева отлага един от най-гълъбите трансмисионни механизми, които свързват вътрешната икономика с международните парични и капиталови потоци. Равнището на вътрешните цени, обаче, ще промъкнат да се адаптира към международното равнище на цените (в частност към темпа на инфлацията и равнището на цените на страната, чиято резервна валута е избрана) при наличието на фиксиран курс. Това обрива възможността тенденцията към постъпването на лева да поближи до липсата на гълъбова реакция на външни шокове. Това само по себе породи идей за замяна на фиксиран курс на лева с пълзящ фиксинг (crawling peg) до две години след въвеждането на валутния съвет, но подобни идеи могат да се считат преждевременно поставящи под съмнение ефективността на фиксирането на курса. Трансформационните процеси в българската икономика досега създаваха трайна негативна нагласа за нестабилност. Валутният съвет трябва да се базира на стабилна институционална и правна гаранция относно фиксирането на курса. Бъдещите промени само по себе си ще обуславят намаляването на агребатни решения, ако стабилизиращият процес избегне страната на тракторията на полоукленен икономически растеж чрез структурни реформи.

Достигнатото ценово равнище и предвижданията за по-нататъшно намаляване на инфлацията са безспорно сред важните параметри за оценка на паричното предлагане, покритието му с валутен резерв и обменния курс на лева. Известно е, че с въвеждането на валутния съвет основният фактор, който ще влияе върху паричното предлагане в страната ще бъде притокът на капиталови потоци отвън.

От способността на валутния съвет да генерира приток на капитал отвън ще зависи до голяма степен успеха на втория етап, който се очертава като началото на 1999 год. По това време по-ниските равнища на инфлацията ще обуславят и по-ниски лихвени равнища на финансовите пазари в България. След като чуждестранните инвеститори забършат „адаптирането“ на инвестиционния си портфейл към но-

та на лева при фиксирането му ще бъдат в полза на стабилизационните цели и борбата с инфлацията при стартирането на валутния съвет. В този смисъл ще има значение ходът на дезинфлацията през първия етап на валутния съвет, защото имено по-бавното извеждане на инфлационния потенциал ще предизвика по-бързо да се развие процес на надценка на лева. Ако на втория етап на валутния съвет през 1998 г. ще има особено значение състоянието на търговското салдо, то надценяването на лева ще бъде негативно върху конкурентоспособността на български износ.

При преценката за нивото на фиксиране на курса на лева спрямо съответно избрана конвертируема валута неизбежно ще имат значение съвкупност от функционални фактори. Би следвало да се отчете необходимостта фиксирането на курса на лева да стане на ниво, което предвижда определена обезценка спрямо пазарния курс към този момент. Това ще позволяи да се стимулира износа и да се избегне напрежението във външнотърговския баланс.

С намаляването на инфлацията и възстановяването на икономическия растеж ще нарасне тънкото и необходимото от внос. Надценението лев допълнително ще стимулира вноса, който се очаква, че ще поближе положително от стабилизирането на очакванията на икономическите агенти при фиксиран курс на лева и при противническите процеси на изравняване на цените с международното им равнище. В този смисъл относителното подценяване на лева при фиксирането на курса ще има ролята на „буфер“ на адаптационните процеси, съчетаващи намаляването на инфлацията с постигането на равновесие на плащателния баланс. Надценението валутен курс по правило отслабва конкурентоспособността на икономиката и съответно влияе негативно и на възможностите ѝ за икономически растеж.

По принцип от фиксирането на курса на лева ще произтича една от уязвимите страни на валутния борд що се отнася до липсата на гълъбова реакция на външни шокове. Това само по себе породи идей за замяна на фиксиран курс на лева с пълзящ фиксинг (crawling peg) до две години след въвеждането на валутния съвет, но подобни идеи могат да се считат преждевременно поставящи под съмнение ефективността на фиксирането на курса. Трансформационните процеси в българската икономика досега създаваха трайна негативна нагласа за нестабилност. Валутният съвет трябва да се базира на стабилна институционална и правна гаранция относно фиксирането на курса. Бъдещите промени само по себе си ще обуславят намаляването на агребатни решения, ако стабилизиращият процес избегне страната на тракторията на полоукленен икономически растеж чрез структурни реформи.

Достигнатото ценово равнище и предвижданията за по-нататъшно намаляване на инфлацията са безспорно сред важните параметри за оценка на паричното предлагане, покритието му с валутен резерв и обменния курс на лева. Известно е, че с въвеждането на валутния съвет основният фактор, който ще влияе върху паричното предлагане в страната ще бъде притокът на капиталови потоци отвън.

От способността на валутния съвет да генерира приток на капитал отвън ще зависи до голяма степен успеха на втория етап, който се очертава като началото на 1999 год. По това време по-ниските равнища на инфлацията ще обуславят и по-ниски лихвени равнища на финансовите пазари в България. След като чуждестранните инвеститори забършат „адаптирането“ на инвестиционния си портфейл към но-

¹ Георгиев, Н., Кои в Споразумението с Фонда може да минира валутният борд?, В.Капитал, бр. 5, 11.05.1997

Вия валутен режим в България може да се очаква забавяне на краткосрочните капиталови потоци отблъсък. На този етап ще бъде важно експортните потоци да спа-
натама да позоват приток на чуждестранна валута чрез активно салдо на търговския
баланс, за да се покрие разлика между по-ниското рабочище на капиталовите потоци
и реалният доход на лихви и печали. В обратен случај в икономиката ще се напу-
ти на рефлексия, които ще противодействат на функционирането на валутния съвът
пазар нараобност, които ще ограничи движението на излишните парични ресурси на българската

Предварителната оценка на възможните сценарии на разглеждана от УИБАМСА икономика би следвало да превъвежда възможността за поддържането на абсолютна стабилност на валутния съвет или за парична стабилизация поради престройката на парична реформа, където е бил опитът на редица страни. Паричната форма може да стане необходимост, ако Въследствие на структурните преобразования и началото на стопански растеж левът се окаже не само силно надценен, но предвид на пошибленото парично търсение може да стане необходимо да бъде стабилизирана, докато същевременно към него чрез нови свойства съответства.

На сегашния етап идеята за парична реформа в все още чистописчна. Най-важният проблем засега е облаждането на инфлацията, съкращаването на бюджетния дефицит и стабилизирането на доверието в лвба. В условията на подготвка към въвеждането на валутен съвет относителната стабилизация на валутния курс в интервала 1500-1600 лв. за шатски долар направи възможно ограничаването на процеса на инфлацията, но всяко надциенение на обхватва на този процес ще гезинфляция било преждевременно. Все още инфлационният потенциал на българската икономика не е ограничен съществено. По-нататъшното намаляване на инфлацията ще бъде обусловено от разграждането на държавните финанси. Намаляването на вътрешния дълг ще обуславя и намаляване на заемането от правителството, обуславя-що и намаляване на лихвите проценти. Инвестиционната активност в икономиката неизбежно ще се подобрява при по-нататъшно намаляване на външните дъги и парична стабилизация.

От друга страна, засега валутната субституция трайно се установява в икономиката не само чрез практиката на номиниране на цените в чужда валута, но и чрез нарастването на използването на конвертируеми валути в платежния ежедневен оборот. Ограничаването на валутната субституция ще подпомага резултатътността на мерките по паричната стабилизация. От начините на преодоляване на валутната субституция до голяма степен ще зависи и по-удачната адаптация на икономиката към правилата на валутния съвет.

На събота рабекомпанията посредством нова ценова либерализация вече се реализира и предстои да налезе във всяка фаза след въвеждането на валутния съвет. Инфлационният процес, обаче, при ценовата либерализация ще е лишен от спокойствие, защото в българската икономика за така наречените търговски стоки вече са наблюдавани тенденции не само на изтегляне на цените им с международните им порти и на надхъръчане на международните равнища. На практика след въвеждането на валутния съвет международните цени ще действуват като "табани" или ограничителни на вътрешните цени. Въпросът е как доистигнатото равнище на цените при въвеждането на валутния съвет ще отразява различията между цената на вносните стоки и цената на стоките на българските производители.

ПАРИЧНАТА ПОЛИТИКА И ПРОМЕННИТЕ ВЪВ ФИНАНСОВОТО ПОСРЕДНИЧЕСТВО

Валутният съвет ще повлияе съществено върху функционирането на банково то и небанковото финансово посредничество посредством три промени:

- 1) отнема се ролята на централната банка като кредитор от последна инстанция; Валутният съвет ще интервенира в полза на банковата система само при наличие на системен риск;

2) конкурентната среда за финансово посредничество се изменя във връзка с притока на чуждестранни капитал и евентуалното либерализиране на лицензионния режим за наблизане на чуждестранни инвеститори; предимство придобиват качеството и цената на услугите;

3) ограничаването на валутния risk след въвеждането на валутния съвет ще дава бъзможност за по-голяма диверсификация на паричните транзакции и приобщаване към международните финансови пазари. Механизъмът на платежно-разплащателните и финансово-кредитни операции предстои да се интегрира по-последователно към международни стандарти.

4) принципите на предпазливо банкерство като правни регламенти стават практика, която подлежи на стриктен надзор и правни процедури на интервенция.

В проектните на Закона за БНБ и на Закона за банките са определени структурата и механизма на валутния съвет. Предвижданите възможности за рефинансиране на търговските банки и за кредитиране на правителството и държавните институции имат ясни ограничения критерии. Платежособостните банки биха могли да получават от БНБ кредити в национална валута със срок до 3 месеца само в случай на възникване на системен риск и то при условие, че брутният валутен резерв превишава общата сума на паричните задължения на централната банка. По тази начин ще бъде възможно да се спази изискването за паричния автоматизъм на валутния съвет, което предполага пълно валутно покритие на паричната база. По същество то означава кредитите да бият напълно обезпечени със злато, валута или други високоликвидни активи. Открит е въпросът за критериите за оценка на системния риск, за което предстои да се разработи цялостна превантажна система на банков надзор.

Безспорно значителни промени предстоят с ограниченията, които Валутният съвет предвижда по отношение на кредитирането на правителството. Би следвало да се преодоли възможността правителството да ползва кредити за срок не повече от три месеца и единствено за сметка на покупка на СПТ от МВФ при търсърдо определени условия. Погасяването на кредитите трябва да се извърши в срокове не по-късно от датите, на които БНБ ще съществява съответно плащане на падеж към МВФ. Изключва се възможността такива кредити да се предоставят за сметка на обслужването на външния дълг на страната. Тази мярка ще има изключително важно значение за структурното следване на финансовата дисциплина по обслужването на външния дълг.

По същество посочените мерки са отклонение от класическата форма на валутния съвет, но те са съобразени с прилагането на паричното правило на Съвета. Проблемът е до каква степен ще се подпомага тази дисциплина от прозрачността на информацията, която ще предполага воденето на държавните финанси в условията на валутния съвет.

Важен непрекъснат инструмент на парична регулация в практиката на редица случаи на валутния съвът в други страни е прилагането на минимални предъзъхителни резерви на търговските банки. В българската практика ще бъде важно да се проследи взаимодействието между Емисионното управление, Банковото управление и търговските банки относно изискванията за резерви, които могат да въздействват върху промените на парично-денежното предлагане. Вливането и изливането на ликвидност от банковата система, обаче, чрез този инструмент не може да компенсира липсата на други инструменти на дискретионана парична политика, които не се допускат при валутния съвът.

Намирането на изход от кризата на доверието в банковата система налага на селективни мерки и радикални промени, включително приватизация. Анализирането, поети от България в пази област в Споразумението с МВФ имат точен и ясен обхват, макар че приватизационните мерки в банковата система са прекалено амбициозни и недостатъчно реалистични, за да бъдат осъществени на практика.

Оздравяването на банковата система ще бъде съществен проблем със стартирането на валутния съвет. Изключва се вероятността неплатежспособна или неликвидна банка да може да бъде поддържана за сметка на интервенции. Предвижданата подкрепа на държавните банки за постигане на адекватна платежеспособност и ликвидност е в контекста на изискванията за фундаментални промени в тяхното управление, включително чрез подписване на менажерски договори или чрез приватизация. Допуска се при това тези мерки да могат да се реализират както го, така и след въвеждането на валутния съвет. Процесът на рекапитализация на търговските банки ще промича с ясно преследване на събирането на вземанията от дълъгари, както и с други мерки за капиталонапузване, включително прилагане на схеми за приватизация.

Селективните мерки по оздравяване на банковата система са неизбежни при положение, че в факт наличието на голяма сегментация на пазара и сила диференциация между отделните банки по отношение на възможностите им да управляват ликвидността и платежеспособността. Преъвъртането на практиката на рефинансиране на търговските банки от БНБ в периода, предхождащ въвеждането на валутния съвет вече очертава редица проблеми за управлението на банковите в новата икономическа среда. Например, участието на банките на пазара на ДЦК се активизира, което на място позволява да се развива този пазар въвличането като неизбежна потребност в бъдещето, но също така „извлечането“ на левоба ликвидност от банковите чрез реализираните от тях покупки на ДЦК намалява разполагаемия им ресурс за спекулативно търсене на валутния пазар. На събор, рег, за да стерилизира ефекта на преъвъртането на репо-операциите си спрямо търговските банки БНБ вече започна продължаваща на ДЦК и ЗУНК облигации от своя портфейл. Намаляването на лихвенияте проценти и на лихвените диференции по левобите операции че постави нови акции в управлението на активите и пасивите на търговските банки. Измененията на пазара на държавни ценни книжа и на паричния пазар свидетелствуват за предизвикателствата на ориентацията към пазарно формиращите се лихвени равнища и необходимостта да се оценяват по-нататъшните последици при очаквания за промени в темповете на инфлацията.

* * *

С въвеждането на валутния съвет предстои да бъдат реализирани комплекс от решения, специфични за различните равнища на икономиката, но по принцип те са взаимосъвързани с проблема за управляемостта на бътрешия и външен държавен дълг. На основа на съхващането, че валутният съвет поставя ясни принципи за управлението на дълговата криза има възможности за преъвъртането на структурната реформа при по-последователна пазарна ориентация. Външното финансирание ще подпомогне тези процеси. Но неравновесието на платежния баланс и бюджетният дефицит ще бъдат основните предизвикателства за управлението на българската икономика в средносрочна перспектива.

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

БЮДЖЕТНАТА ПОЛИТИКА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с./II ст., г-р НИКОЛАЙ ГЪЛЬБОВ

За по-пълно опознаване на реалните проблеми на бюджетната сфера в условията на валутен съвет е необходимо да се направи кратък обзор на състоянието и тенденциите на нейното развитие за предходния период и по-специално през т.нар. следреформен етап (1991-1996 г.). Някои обобщаващи данни за бюджетната политика са посочени в приложената таблица за т.нар. покупателна способност на бюджетните приходи. Показателят „покупателна способност“ (в неговите разновидности) отразява влиянието на два фактора, които през разглежданняния период най-често действат кумулативно. Факторите са: първо, реалният обем на произведението, вътрещен продукт (БВП) и второ, дълът на съответните показатели (приходи, разходи) в БВП. За целта 1988, последната предкризисна година, е взета за базова, т.е. всеки от разглежданияте показатели през нея е приемат за 100. На тази основа са изчислени показателите за следващите 10 години. Получените данни са представени закръглено в таблицата.

От данните в нея се вижда, че реалният обем на БВП почти непрекъснато спада, за да достигне за 1997 г. 62.7 (база 1988=100). Райнището на обществоизвестното производство е върнато с около 20 години назад. Тъй като постотиното население намалява, същият (и всички други) показатели на човек (ред 2) е малко по-висок. Възможностите на бюджетните приходи и разходи обаче зависят не само от реалния размер на БВП, но и от техния язък, акумулиран в консолидирана държавен бюджет (КДБ). За 1989-1997 г. при приходите той спада над 2 пъти - при база 1988=100 за 1997 се очаква да е 49.0. Понеже този язък през базовата година е бил търсъде голям - 58.1% от БВП, известно намаление на този показател (съпроводено и от намаление на дълът на разходите за субсидии) е естествена съставка от пазарните реформи. Но още през 1991, и особено през следващите години процесът на намаляване на дела на приходите на КДБ от БВП отиде търсъде далече. Като резултат през 1996 г. са акумулирани в приходната част на КДБ 33.7% от БВП, а за тази година се очаква този язък да бъде 28.5% (1998 г. - прогноза - 30.0%). За сравнение Чехия през 1994 г. има приходи на КДБ в размер 45.5%, а за 1995 г. - 44.2% от БВП¹. Унгария, която подобно на България има голям външен дълг, през 1994 г. е събрала в КДБ 54.8%, а през 1995 г. - 51.9% от БВП². Аналогично Полша през 1994 г. е събрала 48.3%, а през 1995 г. - 47.8% от БВП в приход на т.нар. общ бюджет (general budget), а Словакия - съответно 50.5 и 51.5% от БВП³. Даже Украйна, преодолявайки кризата от предходните години, през 1994 г. има

¹ Изчислено по STATISTICAL Yearbook of Czech Republic'96. Praha, Scientia, 1996. p.27,155.

² Изчислено по STATISTICAL Yearbook of Hungary 1995. Budapest, 1996. p.227,319-320.

³ OECD Economic Surveys 1996-1997. Bulgaria. OECD, 1997. p.54.

приходи на КДБ в размер 43.4%, а през 1995 - 39.5% от БВП¹. Средно за страните от ОИСР този дял за 1994 г. е 37.5%, а за 1995 г. - около 37.8%. Показателно е също, че след 16 години консервативно управление във Великобритания дялът на приходите в КДБ е спаднал за финансата 1994-1995 г. евба с 1% - до 37.0% от БВП². Впрочем, за България по-показателен е опитът на Германия, която носи чрез бюджета времето на обединението и икономическото изравняване на източните си провинции. През 1991 г. германският общ бюджет е акумулирал приходи в размер 45.9%, през 1992 г. - 47.2%, 1993 г. - 47.9% и 1994 г. - 48.5% от БВП³.

Кумулативното влияние на абсолютния слаг на БВП и на деля на приходите на КДБ от него е показано на ред 4. За 1997 г. се очаква покупателната способност на приходите да бъде около 30.7. За 1998 г. според прогнозата показателят се подобрява, понеже освен нарастване дялът на приходите е заложен 7.0% ръст на БВП.

А какво е положението при разходите на КДБ? Ред 6 от таблицата сочи, че темпът относителен дял до 1996 г. спада по-слабо - до 75.9. За това нараства и дялът на бюджетните разходи, непокрим от бюджетните приходи, т.е. касовият дял от бюджетни дефицити. От 1.5% от БВП (2.6% от разходите на КДБ) през 1988 г. той бързее да 11.6% от БВП и окупва 25.6% от всички разходи за 1996 г. За 1997 г. обаче, във вързка с въвеждането към 1.07. на режима на валутния съвем и предбордната подготвотка разходите рязко спадат, така че дялът им се приближава като динамика до този на приходите. Според съгласуваната с МВФ програма бюджетният дефицит следва да се намали до 3.8% от БВП, а нетното финансиране - до 4.1%, като от него около 95% т.е. 3.9% от БВП ще бъде за сметка на приходите от приватизация (в т.ч. ДФРР). За 1998 г. като първа, през която се очаква изцяло да дебютира режима на валутния съвем, приходите и разходите ще бъдат практически почти изравнени. Затова дялът на разходите ще продължи да намалява до 49.8, за разлика от този на приходите. Известно е, че валутният съвем затова се и въвежда, за да внесе така необходимата финансова дисциплина. В бюджетната сфера той означава забрана БНБ да кредитира бюджетният дефицит.

Покупателната способност на бюджетните разходи (ред 7) намалява в резултат на всичко това почти 3 пъти - до 33.9 през 1997 г. (33.1 - 1998 г.). Това обаче не е всичко. Разходите на КДБ биват лихвени и нелихвени. Лихвеният увеличават своята покупателна способност до 651.5 през 1996 г. За 1997 г., поради спадането на лихвите се предвижда тя да бъде 247.6, а през следващата година - под нивото на 1988 г. Съвършаването на лихвите обаче се избръща силово: само за януари и февруари 1997 г. покупателната способност на лебобите спестявания намалява 4 пъти. Това е грабеж на вложителите и подарък за дължниките. Задно с предвиденото „окастряне“ на защитата на влоговете до 0.5-1.0 млн.лв. (стойността на цветен телевизор), срещу минимум 20000 екло, т.е. около 40 млн.лв. 8 ЕС, то евба ли ще възвърне скоро доверието в лева и българските банки.

По закона за симетрията, нелихвенияте разходи на КДБ имат покупателна способност по-ниска от тази на всички разходи: 26.1 за 1996 г., 30.8 за 1997 г. Дялът на нелихвенияте разходи на КДБ в българския БВП спада грастично. От 57.5% през базо-

ПОКУПАТЕЛНА СПОСОБНОСТ НА ПРИХОДИТЕ И РАЗХОДИТЕ НА КДБ ЗА 1989-1998 Г. И ФАКТОРИТЕ ЗА НЕЙНОТО ИЗМЕНЕНИЕ

	(1988 = 100)							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1.Равен обем на БВП	98.1	89.2	78.7	73.0	71.2	72.2	74.1	66.0
2.Равен обем на БВП на човек от населението	98.1	101.1	81.9	76.7	75.5	76.8	79.2	70.9
3.Дял на приходите на КДБ в БВП	101.9	93.6	72.3	67.5	62.0	66.6	61.6	57.1
4.Покупателна способност на приходите-общо (р.1 x р.3)	100.0	83.5	56.9	49.2	44.1	48.1	45.7	37.7
5.Покупателна способност на приходите на човек (р.2 x р.3)	100.0	94.6	59.2	51.8	46.8	51.2	48.8	40.5
6.Дял на разходите на КДБ в БВП	103.4	99.5	82.7	75.8	79.2	76.3	71.3	75.9
7.Покупателна способност на разходите на човек-общо (р.2 x р.6)	101.4	88.7	65.1	55.4	56.4	54.4	52.8	50.1
6 т.ч.: лихвени	144.8	225.1	251.2	225.9	315.5	447.2	501.2	651.5
бнелихвени	99.0	83.7	58.3	49.1	46.6	40.1	36.5	28.1
8.Покупателна способност на разходите на човек-общо (р.2 x р.6)	101.4	91.4	67.8	58.2	59.8	57.9	56.5	53.9
6 т.ч.: лихвени	144.8	231.8	261.4	237.6	334.4	472.7	535.5	699.9
бнелихвени	99.0	86.3	60.7	51.7	49.5	42.6	39.0	30.2

¹ Изчислено по УКРАИНА у цифри 1995. Київ, Техніка, 1996. с.7 и 9.

² BUTTER,W.,R.Lago and N.Stern. Promoting an effective market economy in a changing world. European Bank for Reconstruction and Development, Working paper N 23. 1997. p.8-9.

³ HEILEMANN,U. and W. Reinicke. Welcome to Hard Times. Washington,D.C.,1995. p.28.

Бава 1988, през 1991 г. той намалява на 42.6%, през 1992 г. - на 38.7, 1993 - 37.9, 1994 - 31.9, 1995 - 28.3 и 1996 г. - 24.6%. За 1997 г. се очаква дотгашане на тежния минимален дял от 24.0% от БВП, а оптимистичната прогноза за 1998 г. е за 26.7%. За сравнение среднопретегленят дял на нелихвени разходи на ЕС (12 страни) през 1990 г. е 41.2%, като по страни се колебае от 32.8 до 52.0%. За САЩ този дял е в 30.9% за 1992 и 30.3% за 1993 г. Следователно, нелихвени разходи на КДБ в България от 1992 г. е под средните им дяла за ЕС, а от 1995 г. гори под този в САЩ.

През целия период от 1990 г. насам КДБ перманентно ежегодно бе „актуализиран“ в посока на нарастване на касовия дефицит. Покрибането на дефицита в преобразувашата му част се извършваше чрез инфлационни способи. Опитът за пазарно ориентирани лихви и покритие на бюджетните дефицити за сметка само на ДЦК, без пряко банково финансиране бе неудачен и доведе до нарастване на държавния дълг и тежестта по обслужването му. Известен, макар и временен, успех бе нарастване дела на ДЦК, закупени от небанковия сектор (фирми и граждани).

По отделни видове бюджети през целия следграфрен период най-ниско бе изпълнението на приходите на касовия дефицит. Покриването на общественото осигуряване. Данъчната реформа беше започната, но остана небързана. Отделните данъчни закони бяха бавени с години до приемането им от НС. Освен това много от тях бяха рамкоби, т.е. спорните въпроси следваха да се решават с правилниците за приложението им и гори с отделни писма на ГДУ, което пораждаше усложнения и съмнения за субектизъм. Данъчната гисциплина остана слаба, което е разбираемо ако се вземе предвид, че по принцип само сънка държавна власт може успешно да събира данъци.

И най-високият дял на бюджетните приходи от БВП би бил безсмислен ако не се рационализират бюджетните разходи. Именно съчетанието от започната, но недовършена реформа на бюджетните приходи и неосъществена до голяма степен реформа на бюджетните разходи направи големи бюджетните дефицити и спомогна за напръването на голям държавен дълг. Това положение е характерно не само за България, а и за другите страни в преход към пазарна икономика¹. По съботия природата бюджетните средства лесно се харчат. Те са „немъчен“ пари - вземат се като правило безеквивалентно (от данъкоплатците) и се получават по същия начин от други субекти. За това имененно консервативно-либералните политици и икономисти се обявяват за намаляване на преразпределителните процеси чрез бюджета и за ролята на държавата в икономиката - по общо. Чрез това се отваря повече място за действието на пазарните (еквивалентните) сили и се намаляват изкривяванията на оптималните пропорции диктувани от мята. Наред с това държавите с развита пазарна икономика са изработили специфични принципи и техники за по-ефективно изразходуване на бюджетните средства. Например такъв е принципът на субвенцията (яловото участие).

Реформата на бюджетните разходи в България до голяма степен се ограничи до рязкото съкращаване в началния период на различните видове бюджетни субсидии (главно за сметка на либерализиране на цените). В следващите години тенхиум дял (главно за сметка на либерализиране на цените). В следващите години тенхиум дял продължи да намалява до такава степен, че сега се предвижда тяхното увеличение. Продължи да намалява до такава степен, че сега се предвижда тяхното увеличение. Продължи да намалява до такава степен, че сега се предвижда тяхното увеличение.

Пример през 1990 г. при очевиден спад на производството се допуска прекатегоризиране на стоманни хиляди работни места, довело до съответно ранно пенсиониране на големи маси от хора). Запазени бяха голям брой същински излишни работни места, плащани от бюджета - лекари, учители, общински служители, артисти и т.н. В същото време (и в мясна възка с това) разходите за работни заплати и осигуровки заеха търде бисок дял от общите разходи за сметка на материалните разходи. От друга страна бюджетните заплати останаха същински излишни спрямо тези в реалната сфера. Следователно бюджетната сфера и забисещите от нейните доходи (в т.ч. подрастващи, пенсионери и безработни) носят в по-голяма степен тежестта на кризата от заетите в т.нр. реална икономика. При тези от тях, които са по-ниски доходи тези тежести на моменти са социално неподносими. Освен всичко друго КДБ постоянно е крутен дължник.

За 1991-1995 г. общо взето бюджетът може да се оцени като „бюджет за оцеляване“. През 1996 г. кризата се задължи и в края на 1996-началото на 1997 г. по същество ерозията на системата за обществени услуги, изразяваща се в системно недофинансиране и блаждаване на качеството им, премина в разпадане на системата. Вече открито и драстично е несъответствието между конституционно гарантирани права (безплатно здравеопазване и образование, закрила на майчинството и детството, право на социална помощ и т.н.) и тяхното фактическо реализиране. Ако до края на 1995 г. разминаването между номиналния размер на съответните видове разходи и тяхната покупателна способност, намаляваща в течение на годината бе все още търпимо, то сега то става драстично. В резултат например, въпреки допълнителните дарения от страна на многочислите печеливши стръкбани и частни фирми, както и засиления приток от помощи от страна на чужди частни и официални гарители, болнищите не можеха да функционират нормално. Пациентите бяха принудени да плащат от скоби със неустанобени критери, което е предпоставка и за допълнителни злоупотреби. Социалните домове за деца и стари хора покриваха преобладаваща част от разходите си за сметка на помощи. Рязко нарасна броят на училищата, пуснати в „търбена“ ваканция, блоши се качеството на учебния процес, не бяха извършени гори текущите ремонти. Дори армията мина на гладна гнета. Разходите за благоустройствство и комунално стопанство са почти лукс, а състоянието на пътища и mostobetva galev pod нужното.

Валутният съвет оказва влияние върху бюджетната политика на пръв поглед косвено - чрез изискването да се спре финансирането на държавния бюджет от централната банка. На практика това изискване в търде съществено, като се има предвид големия дял на това финансирание в покриването на бюджетните разходи. От друга страна инфлационните способи за покриване на бюджетните дефицити бяха съществен елемент на слабата финансова гисциплина, довела страната до необходимост от тази краен мярка. Фактически режимът на валутен съвет изисква почти пълно уравновесяване на бюджетните приходи и разходи, което възможно само при чувствителни усилия за добършване на данъчната реформа и за радикална реформа в областта на бюджетните разходи.

Освен от приходите за сметка на прътко кредитиране от централната банка, КДБ ще се лиши и от приходите от т.нр. преищане на приходите над разходите на БНБ понеже тя няма да има такива приходи за сметка на част от т.нр. инфлационен данък. За 1996 г. този вид приходи са 4.0% от приходите на КДБ или 1.4% от БВП. Напротив, възможен е МФ да емитира, а КДБ да трябва да обслужва ДЦК, предназначени за покриване загубите на БНБ (например - от несъбирами вземания от търгов-

¹ FISCAL Policies of Economies of Transition. Ed. V. Tanzi. Washington, D.C., IMF, 1993. Ch.12.

ските банки). Тъй като БНБ по принцип няма да може да рефинансира търговските банки (Меморандумът по икономическата политика допуска все пак това при изключителна ситуация), повечето от тях ще ще могат да закупят голем обем ДЦК. Не се очакват, както и досега, големи постижения от банковите печалби в бюджета.

Постигненятията от данъка върху печалбата от реалния сектор ще бъдат положени на влиянието на разнотоносни фактори. Към 30.06.1997 г. следва да се изброят цялостната преоценка на активите на предприятията. Например, по най-общи оценки на специалистите амортизациите на дълготрайните материали активи (ДМА) през изминатата година са на сума не повече от 60 млрд.лв., срещу 250-300 млрд.лв. необходими за тяхното възпроизвеждане. През 1997 г. ще бъде бързка с инфлационните процеси това несъответствие стана още по-голямо. Следователно по-пътното отразяване на амортизациите ще намали съществено размера на брутните печалби на предприятията, а от там и размера на данъците от печалбата. От друга страна, обезвръзването на данъкът на предприятията като своеобразен елемент на предбордната подготвка и снижаването на номиналните лихви ще намали съществено финансово-сметните разходи на предприятията. За по-пълна компенсация на фискалните приходи в мази област МВФ настоява за отмяна на всички данъчни облекчения, въведени със Закона за данъка върху печалбата. Това искане е логично и от гледна точка на равното данъчно претирание на различните субекти. За съжаление новият парламент не само не премахна облекченията, но отмени изискването 1/2 от средствата по тях да се влагат за инвестиции. По този начин реална е възможността да няма нито приходи в бюджета, нито инвестиции в реалната икономика.

В тази бързка възможно съществуването и на друга препоръка на МВФ - тази за запазване на по-строг контрол върху заплатите в реалния сектор. Средната работна заплата (РЗ) в бюджетната сфера, отнесена към средната РЗ в обществения сектор на реалната икономика (без плащанията за отпуск по мащаби) за 1997 г. по месеци е, както следва: януари - 33.3%, февруари - 35.0%, март - 30.2% и април 49.2%. За целите следреформен период това съотношение е между 63 и 74%. Трябва да се подчертава, че не съществуват теоретични основания за такава голяма разлика. Средната сложност и тежест на труда в бюджетната сфера не са по-ниски от тези в реалната икономика. Що се отнася до аргументът, че работните места на заетите в бюджетната сфера са гарантирани, в условията на очакваните пореди 10%-ни съкращения, липсата на Закон за държавния служител и наполовина губеща реална икономика (все още преимущество съвържавана) той явно не е извъркан. Друг е въпросът, че по практически съображения (бюджетните заплати 100% "тежат" на бюджета) в допустимо средната бюджетна заплата да гравитира около 85-90% от средната заплата в реалната икономика. Големите, при това увеличаващи се със заплатите в бюджетната сфера на кризата различия между доходите в бюджетната и реалната икономика означават, че тежестите на рестрикцията падат твърденеравномерно. Подобно е положението и между средната пенсия и средната РЗ в реалния сектор. Тази неравномерност е източник на напрежение и при бъдещото засилване на бюджетните рестрикции, свързано с функционирането на режима на валутния съвет, може да се яви „слабо място“. Всешто до разлагането на самия режим (чрез неговото отменяне). В тази бързка договореността с МВФ по време на съзашния преглед (съотменяне). В тази бързка договореността с МВФ по време на съзашния преглед (съотменяне).

¹ По данни на НСИ и МФ.

заплати ще растат без ограничения в рамките на събранныте приходи" е крайно неудобстворителна. Би следвало да се фиксира устойчиво съотношение между заплатите в бюджетната и реалната сфера (от порядъка на посоченото) и от него да се изхожда при разчетите за набиране на бюджетните приходи. Особен висичко друго ефектът от рестрикции в реалната икономика ще се изрази и в запаздане на побече печалба и данъци от нея. В тази бързка по отношение на държавния сектор и по-специално на губещите предприятия са допустими като крайна мярка и административни средства.

Що се отнася до номиналните стандартни данъчни ставки на данъка върху печалбата, то българската ставка (сумарно 40.16%), mặcар и висока, все пак е съпоставима с тази в редица други страни от ОИСР за 1995 г. Например, в Белгия тя е 40.2%; в Гърция, Ирландия и САЩ (с уредена ставка на местния данък) - 40%; Италия - 52.2%, Португалия - 39.6%, Турция - 42.8% и Германия - между 46.1 и 58.9%. Други 10 страни-членки имат по-ниски ставки - между 35 и 28%¹.

По отношение на другия основен прът данък - данъкът върху общият доход в следващите няколко години може много да се желае. Единствено по отношение на него за целия следреформен период не бе прием цялостен нов данъчен закон, а се актуализираше старият. В Меморандума се предвижда такъв закон да влезе в сила едва през 1999 г. Желателно е общата тоба да стане една година по-рано. Данъкът върху общия доход през следреформения период остана (с неизбежните колебания) на едно постоянно равнище - 4.2% от БВП. Това равнище обаче е твърде ниско от гледна точка на структурата на бюджетните приходи в страните с пазарна икономика. Например от страните-членки на ЕС Франция от страната с относително ниско равнище на този данък, но въпреки това той е около 7.5% от БВП. В страните с развита пазарна икономика в структурата на преките данъци преобладават тези от индивидуалния подоходен данък, а данъците от печалбата заемат по-скромно място. Особен това се наблюдава тенденция на нивелация между страните с по-висок и тези с по-нисък дял на този данък в БВП и бюджетните приходи². Като реформираха същите данъчни системи, повечето страни в преход също измениха фискалните тежести от фазата на производството към индивидуалното подоходно облагане. Например Унгария въвеже отново индивидуален подоходен данък (върху заплатите) от 1988 г., като за 1991-1995 г. той се стабилизира на равнище 7-7.4% от БВП. Полша също въвеже отново такъв данък през 1992 г. и още през 1993 г. той е в размер 7.7% от БВП. В Чехия за 1994 и 1995 г. той е съответно 5.3 и 5.7% от БВП. В Естония индивидуалният подоходен данък за 1994 г. е около 6.5% от БВП. Проблемите на подоходното облагане обаче не се изчерпват с необходимостта от нарастване на неговия относителен дял. Те включват и реформирането на данъчната скала така, че съотношението на сумите на необлагаемия минимум (или минималната работна заплата) и тези при които се достига максималната ставка да бъде приблизително между 1:12 до 1:15. Особен това трябва да се ликвидира практиката на побече от един необлагаем минимум. Сега съществуват отдельни такива по чл.4, по чл.13 и по отношение на пенсии. Следователно, ако човек е пенсионер, получава доходи от наеми и работи под полза при необлагаеми минимума. Много важен елемент от системата на реформиране на данъка върху общия доход следва да бъде вграждането в единната

¹ ANDERSON,K. The Mobility of Capital. Sweden, Ministry of Finance,1995.

² TANZI,V. Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems. - IMF Working Paper, 141,1996. p.9.

скала на данъчни облекчения за семействата, издръжкащи първо и второ дете. Формата и размерът им могат да бъдат различни, но те са неотменен елемент от системата на индивидуалното походно облагане във всички страни с развита пазарна икономика. По този начин данъкът върху общия доход е в състояние да съчетае социални функции и пазарни изисквания и да смекчи социалната тежест на реформата за широки слоеве. Следва да се отхвърлят като необосновани предложениета за забрана на походно облагане на семейна основа или превръщането на данъкът върху общия доход в единен пропорционален данък¹. Несъответстващи на общия курс на рестрикции са увеличените с актуализацията на Закона за данъка върху общия доход (чл.13, ал.12) проценти на данъчно признатиите необходимоприемни разходи с 10%.

В областта на косвените данъци се предвижда побигане на праца за облагане с данък върху добавена стойност (ДДС) до лебовата равностойност на 50000 долара с цел избавяне издаването на фалшиви фактури. Сроковете за връщане на данъчния кредит ще бъдат удължени от 15 до 30 дни като ще бъде приемта и задължителна отмяна на регистрацията на фирмите под регистрационния прац. През 1995 г. от 23 страни-членки на ОИСР (без САЩ, които не са въввели ДДС) по-висока стапандартна ставка от България (след средата на 1996 г.) имат само: Дания и Швеция - 25%, Исландия - 24.5% и Норвегия - 23%, а Финландия има 22%, като посочените страни без Дания и Норвегия имат и облекчени ставки. Останалите 18 страни имат по-ниски стапандартни плюс (в повечето случаи) облекчени ставки². За 1996 г. ДДС, въпреки ублъгнената в средата на годината ставка, понесе приходи в размер на 7.0% от БВП, което е едно средно равнище. Например в Унгария за 1994 и 1995 г. този данък е 7.7% от БВП, а в Чехия през 1994 г. е 8.3% и през 1995 г. - 7.8% от БВП. В редица други страни - ЕДС също е сравнително висок като дял: Франция - около 9%, Израел - 13%, Чили - 9.11%, Ирландия - 8% и Норвегия - 8.5-9.5% от БВП³.

По отношение на другите две групи косвени данъци - акцизи и мита и митнически такси основен проблем е засилване на контрола и събирамостта им. Например изпълнението на планираните суми от акцизи през изминалата година е рекордно ниско - едва 57.5%. По отношение на митата от началото на 1997 г. блзее в сила нова митническа тарифа, която има премиени за бъде по-добре от старата. В частност в нея е реализиран по-тило принципът за нарастване степента на митническо облагане с повишаване степента на преработка. В Меморандума България се заангажира от средата на 1997 г. да намали с 1% бъдещите преди година митническа такса и да разглежда възможността за премахване на останалите 4% преди определения срок, ако условията позволяят. Последното обаче едва ли е реалистично. По отношение на вносните за обществено осигуряване проблемите се свеждат до по-пълната им събирамост, особено в частта им от частния сектор и самонатичите лица. В добавка се предвижда приемането на закон за доброболно пенсионно осигуряване. Освен това България се ангажира периодично да осъвременява с оглед отчитане на инфлацията на многобройните такси и глоби, което е положителна практика.

¹ Подобни предложения пропагандират главно представители на еврия бизнес. Вж например НЕНОВ, Р. Българският бизнес и преходът към пазарна икономика - в-к „Пари“, 16 мај 1997.

² TANZI,V. Globalization, Tax Competition ...p.17.

³ TAIT,A. Value Added Tax. International Practice and Problems.Washington, D.C., IMF,1988. p.28.

За 1997 г. приходите от приватизация (КДБ плюс ДФРР), съгласно Меморандума, се очаква да възлизат на 3.9% от БВП или 95.1% от финансиранието - нето, а за 1998 г. - 1.3% от БВП, което може да се приеме като неизбежно за момента. В средно- и дългосрочен план обаче приходите част от бюджета на бъдеща да разчита прекалено на средствата от касовата приватизация. Приходите от нея следва да се използват освен за намаляване на външния и вътрешния дълг за бюджетни инвестиции, преди всичко в областта на производствената и социална инфраструктура. В противен случай ще изконсумираме „семейното сребро“ за текущи цели.

Общо по отношение на бюджетните приходи в следващите години трябва да се каже, че те не могат да растат повече от повишението на номиналните данъчни ставки. Възможно е обаче повече или по-малко частично разширяване на данъчната база и над-вън - значително повишаване на събирамостта на данъците. Трябва да се отбележи, че съществуването на нормативно или фактически необлагаеми дейностни нарушава условията за лоялна конкуренция и снижава данъчния морал. Търгъра рано е обаче да се говори за сериозно намаление на данъчните ставки, понеже сега и 8 близко бъдещи цикъл номер едно трябва да биде уравновесяването на приходите и разходите на КДБ, и то при един по-висок дял на приходите към БВП. В следващите 3-4 години си следва да забърши данъчната реформа и се установят едни по-стабилни тръжи и пропорции в данъчната система. Желателно е не само да спре спада на бюджетните приходи като дял от БВП, но и той да се повиши до около 40%-45% с оглед нормално функциониране на обществените услуги. В тази бързка събръшено неоснователни и ненаучни са търсенията, че поради ниското равнище на икономическо развитие и икономическата криза в нас е нормално да се събират „малко“ данъци. Това е така, само ако се има предвид абсолютната сума на бюджетните приходи. Шо се отнася до тяхното измерване като относителен дял от БВП, направените сравнения със сходни страни сами по себе си опровергават тази теза. Събирането на все по-малък дял данъци все по-осезаемо ни отличава от раздълбите страни в Европа и ни приближава до държавите от Латинска Америка с големи социални контрасти и слаба средна класа, които е естествена опора на всяка демокрация. Необходимо е също така да се създаде специализиран съд или съдебни състави към окръжните съдилища, занимаващи се само с данъчни дела.

По отношение на бюджетните разходи трябва да се извърши основния дял от промените. В принципен план трябва да се осигури съкращаване или премахване на неефективните елементи от мяк, като част от оказваните услуги от бюджета обществени услуги се заменят с платими такива на принципа на пазарната (еквивалентна) основа. Съкращенията на поне 58 хил.душни от бюджетната сфера са само видимата част на айсберга, фиксирана в Меморандума. Те са важни не толкова от гледна точка на спестяване на разходи за работни заплати и осигуробви. Преди всичко стремежът трябва да бъде да се побори структурата на разходите с цел да се убелчи веителната им съставка (в т.ч. инвестиционна). Това е необходимо условие за поборяване на качеството на обществените услуги.

Фактическото положение на нещата в България е такова, че не всички видове разходи се нуждаят от (а е и възможно) допълнително съкращение. Така от класификации от МВФ 7 групи непроизводителни разходи с цел фискално приспособяване⁴ на практика 3 групи - бюджетни субсидии, бюджетни инвестиции и разходи за

¹ REDUCING Unproductive Expenditures Is Important for Fiscal Adjustment.- IMF Survey, Feb.24,1997.

отбрана и сигурност е невъзможно да бъдат съкращавани повече. Напротив, по отношение на първите две от тези групи в разчетите, приложени към Меморандума се предвижда гори известно увеличение.

Значителни икономии при същевременно подобряване на качеството на услугите може да се очаква обаче при здравното осигуряване. За целта е необходимо тълно остойчивостта на труда и въвеждане на здравноосигурителния принцип. Вероятно това би могло да се осъществи не по-рано от 1998 г. В областта на пенсионното осигуряване започна въвеждане на нови правила, така че пенсията вече ще зависи не само от възнаграждението за избрани при, а от това за всички прослужени години. В перспектива е необходимо да се вдигне и пенсионната възраст - на база етапи, като всеки етап обхваща повишението с две години за жените и една за мъжете. При това за известен преходен период трябва да се остави възможност за пенсиониране по избор при старите условия (с известен отлив от пенсията).

Особено важен е начинът, по който отдалеч видобие осигуробиди (пенсионни, здравни, за временно нетрудоспособности и по безработица) ще бъдат съверифицирани по източници на набиране, така че една чувствителна част от тях (примерно 1/3) да се удържат от брутната работна заплата на осигуряваните преди облагането с данък върху общия доход. Това трябва и възможно да стане, без чувствително да се намаляват реалните заплати. Делът на работните заплати в преход е около 35% от БВП, среду около 55% спротив с развита пазарна икономика¹. По наши приблизителни изчисления конкретно в България този път по години във възможност (и дори т.нр. „съвърхосигуреност“) на натурализиране на труда (жилища, медицинска обслужване, образование и т.н.) постигнато чрез комбинация от относително ниски заплати и високи данъци. За това забвено със съкращаването на общите бюджетни приходи, нейните членки като удържки (осигуробиди) в работната заплата, следва да расте дълъг на брутната работна заплата в БВП, в т.ч. на осигуробидите акумулирани относно в КДБ, но вече не като общи, а като целеви приходи. Това е така, доколкото осигурителните вноски са едни вид договор за застраховка.

Освен това набъсякъте, където е възможно, напълно безплатните обществени услуги следва да бъдат заменени с по-ефективните частично платени. Такива са например безплатните учебници, лекарства, висше образование, транспорт, детски добавки без полагане на грънки за децата, помощи по безработица на незастрахованите трудоспособни, отказано предложението за работа, арижи за стари хора при заплащане на имущество им за наследници и т.н. По този начин потребителят им получават материален стимул за пестеливото им ползване, намаляват случаите на злоупотреби (препродажба с цел спекула), а твърдата със стъпите средства може да уоблгат върху по-голяма маса от потребности.

Особено сложни са отношенията между общинските и централния республикански бюджет. Почти всички общини получават бюджетни субсидии в размер за 1996 г. сумарно около 33% от техните разходи. Като аномалия някои от тях обратно, правят вноски - общо 594 млн.лв., или 0.8% от собствените им приходи. Макар че методиката за определяне на размера на субсидиите от республиканския бюджет за общините се

стабилизира като формула, тя остана търде спорна. Факт е например, че относителното място на отдалечните компоненти непрекъснато се меня. Наличието на нужда от допълнително субсидиране на т.нр. „общини в критично състояние“ също е аргумент в тази насока. Нещата допълнително ще се усложнят при реализиране на законовата възможност чрез референдум да се обособяват нови общини. Това ще засили дисперсиите на финансовите разлики. Би следвало финансова абтономия на общините да се разделят повече възможността (бистро в ширината, както в дългота). За следващите 4 години всички проблеми в тази област не могат да се решат, но може да се постави добра основа за поетапното им решаване.

В заключение, в условията на баултун съвет блюджетната политика трябва да е насочена към събиране на повече приходи и разукачане реформиране на блюджетните разходи, с оглед фискалното приспособяване към изискванията на пазарната икономика и балансирането на блюджета. Чрез това ще се спре и нарастването на вътрешния и външния държавен дълг и ще се пристъпи към тяхното намаляване. С оглед на трудните условия, изискващи чувствителни рестрикции, особено важно е при осъществяването на блюджетната политика (и цялостната макроикономическа политика по-общо) да се съчетават гъвкаво социалното и пазарното начало. За да се намалят рисковете от пробал и преги всичко да се запази съобразително нормалното задоволяване на основните жизнени нужди на населението, следва да се осигури по-справедливо и относително равномерно носене на тежестта от рестрикциите. За целта, от една страна, е възможно частично изваждане на ограничения края стоки и услуги (в лимитирани количества) от оборота на свободния пазар. Такива освен стоките от първа необходимост са например детските стоки и токи, съврзани с образоването, хигиената и здравеопазването. От друга страна, по пътя на повишениято данъчно облагане (чрез данък върху общия доход, акцизите и данък върху недвижимите имоти) следва да се ограничават луксозното и особено паразитното потребление.

В тази връзка трябва да се подчертава, че реформата в блюджетната сфера е мащабен процес, който изисква освен политическа воля и време. Илюзорно е да се мисли, че тя може да се извърши само за около една година - срок, след изтичането на който някои считат за възможно отменянето на редими на баултун съвет. Необходим е поне четиригодишен срок за пълна и трайна стабилизация. Едва след нейното осъществяване, при положение, че тя е извършена и в групите макроикономически сектори, и в налице устойчив положителен ръст в реалната икономика, следва да се мисли за отменяне на този режим.

1 FISCAL Policies of Economies of Transition...Ch.12.

2 Изчислено по: Национални сметки за България (източници, методи и оценки). С., НСИ, 1996. с.55-56; СТАТИСТИЧЕСКИ справочник 1997. с.176.

ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКА ПОЛИТИКА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с. г-р ВЛАДИМИР ЦАРЕВСКИ

Целта на настоящия доклад е да се анализират възможните положителни и отрицателни отражения (прегледи в краткосрочен и средносрочен аспект) на въвеждането и функционирането на валутен съвет в България върху основните сфери на външноикономическата обмен на страната и на тази основа - да се направи опит за очертаване на глобалните насоки (вкл. и необходимите изменения) в държавната политика във всяка една от тези сфери.

Основният критерий, към който ще се стремим да се придържаме при този анализ е, гарантирането (доколкото, разбира се, това в обективно възможно) на по-интензивно и ефективно, от гледна точка на общонационалните икономически интереси, участие в международния обмен на стоки, услуги и капитали, както в регионален, така и в глобален мащаб, в условията, наложени от изискванията на основните правила на функционирането на механизма на валутен съвет.

1. ВЪЗМОЖНИ ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ ВЪВЕЖДАНЕТО И ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ У НАС В ОБЛАСТТА НА ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

1.1. В сферата на стокообмена

Въвеждането и функционирането на валутен съвет в България неминуемо ще окаже значително въздействие върху обмена на стоки и услуги с чужбина, а следователно - върху състоянието на платежния баланс на страната по текущите операции.

Какви конкретни изменения биха могли да се очакват в сферата на външнотърговския стокообмен в краткосрочен и в средносрочен план?

Една от практически сигурните последици от въвеждането на системата на валутен съвет ще бъде по-нататъшната либерализация на вноса и на износа, както и на свързаните с тях платежни операции.¹ Самото това обстоятелство очевидно и на допринесе за нарастване на обема, както на вноса, така и на износа, поне в ще допринесе за нарастване на обема, както на вноса, така и на износа, поне в търговския стокообмен в краткосрочен и в средносрочен план?

¹ Въпреки че опитът на някои бивши социалистически държави, прилагани валутен съвет (като напр. Естония и Литва), сочи, че някои от ограниченията, които се отнасят по-специално до режима на плащанията, могат да останат сила, поне в първоначалния период.

Верният отговор на този въпрос би следвало да се вникне по-конкретно в механизма на Вероятните въздействия на основните преки последици от въвеждането на валутен съвет, а именно - стабилизиране на курса на националната валута, рязко спадане на темпа на инфляция и понижение на нивото на лихвените проценти, както върху експорта, така и върху импорта. Интензивността на въздействие на тези фактори в значителна степен ще зависи и от равнището, на което ще бъде фиксиран курсът на лева по отношение на избраната резервна валута. Тук са възможни, теоретически, три варианта, а именно - курсът да се фиксира на (или съвсем близко до) нивото на пазарния курс непосредствено преди въвеждането на валутния съвет, фиксиране на курса на съвместно по-ниско равнище (т.е. - с известни де факто девалвации на лева), или фиксиране на курса на относително по-високо ниво - с известна ребалансирана на лева.

При първия от изброяните варианти, който, може би, е и най-вероятният, е логично да се очаква стабилизирането на курса на лева на нивото, преобладаващо непосредствено преди въвеждането на валутния съвет, при продължаваща инфлационна обезценка, макар и със силно снижен, но все пак значително по-висок от тези върхуване на резервната валута темпове, да окаже известен възприятие, ограничителен ефект върху динамиката на експорта. Същевременно, комбинираното въздействие на споменатите по-горе фактори би следвало да даде до известно нарастване на обема на вноса.

Ограничителното по отношение на експорта и стимулиращо по отношение на импорта въздействие би имало по-голяма интензивност при ребалансиране и съответно - по-слаба - при девалвация на лева. Може да се предполага, че при определен размер на девалвация тези въздействия няма изобщо да се проявят, а при евентуална девалвация в по-голям размер, тъй като се проявят в обратна посока.

Както се вижда, и при трите възможни варианта се изхожда от предпоставката, че в първоначалния период след установяване на валутен съвет темпот на инфляционна обезценка на лева (макар и Вероятно силно снижен), ще е по-висок с сравнение с темпа на инфлационна обезценка на резервната валута, в резултат на което ще е налице покачване на реалния курс на лева, която именно може да окаже задържащ ефект върху експорта и стимулиращ ефект върху импорта. Този период би могъл да продължи от няколко (5-6) месеца до една година, а - възможно и повече (в наши случаи примерно - до края на следващата 1998), та гори и през 1999 година.

В крайна сметка, непосредствените първоначален ефекти от въвеждането на валутен съвет върху износа и вноса и от там - върху търговския баланс на страната на двоярдно ще са отрицателни, или в над-добри случаи - неутрални.

От друга страна, Вероятната сила и значение на този ефект не бива да се надценява и драматизирана изцяло, тъй като нашият опит практически от началото на реформите досега показва, че динамиката на обема на вноса и на износа, а следователно - и състоянието на търговския баланс на страната, по принцип, не са във висока степен чувствителни към измененията в курса на лева. Към това би следвало да се добави и обстоятелството, че на валутния пазар у нас, в една или друга степен, левът е "подценена" валута - нещо, което по принцип е естествено и обяснимо за една неконвертируема валута.

В относително по-дългосрочна перспектива би могло да се очаква функционирането на механизма на валутен съвет, чрез своя стабилизиращ ефект върху финансово-сектор и реалната икономика, да се отрази благоприятно върху конкурентоспособността на българския експорт. Основните за такава прогноза са няколко.

Първо, неминуемо ще бъде преустановено проинфлационното въздействие на спадащия курс на лева, което, при значителната импортна зависимост на нашата икономика като цяло и в много от експортноориентираните отрасли в частност, е силно противодействащ фактор по отношение на евентуално стимулиращо влияние на спадащия курс на лева върху износа.¹

Второ, очакваното значително спадане на нивото на лихвените проценти (и в частност - на лихвите по лебобити кредити) ще облегчи обслужването на съществуващите и ще стимулира ползването на нови кредити, което що би трябвало да окаже положително влияние върху международната конкурентоспособност на националните производители и експортьори; тук, обаче, известен противодействащ ефект неизбежно ще окаже силното съкращаване на държавните дотации и субсидии (достигащо в някои случаи до пълното им прекратяване), както и вероятното съкращаване на кредитните ресурси на търговските банки, поне в пръвочачалния период от функционирането на валутния съвет. Спадането на лихвените проценти, естествено, ще следва го се отрази благоприятно и върху позициите на вносителите, а следователно - и върху обема на вноса.

Трето, трябва да се очаква, с течение на времето, тенденцията към повишението на реалния курс на лева постепенно да замедли и да определи етап - да се изчерпи. Теоретически, такова състояние би могло да настъпи, когато темпот на инфляция у нас се изарди с темпа на инфляция в страната на резервната валута; при напълно либерализиран стокообмен това би могло да се очаква погледа, когато нивото на вътрешните цени у нас (поне ще се отнася до т.нр. „търгуеми стоки“ - „tradable goods“) се изгради с равнището на международните цени (или, по-скоро - с това на цените в страната на резервната валута); при това положение, равнището на вътрешните цени в лева вече ще се е адаптирало („нагодило“) към равнището на фиксирания курс на лева спрямо резервната валута, което означава, че номиналният курс на лева ще е равен (поне приближително) на паритета на покупателна способност между него и резервната валута. Това, от своя страна, предполага, че всяко повишение или понижение на международните (експортни и импортни) цени ще се отразява адекватно (в пълна степен) върху нивото на вътрешните цени, изразени в лева.

Впрочем, ще следва да отбележим, че и при сега действащия механизъм на „плаващ“ курс на лева измененията в международните цени (преди всичко - на вносните стоки, и в частност на тези, които се набавят изцяло или предимно чрез внос) се пренасят в значителна степен върху вътрешните цени, при което буферната, съсъствища функция на глобализация валутен курс (която теоретически би трябвало да съществува) почти не се проявява; това се дължи на силната импортна зависимост (преди всичко) - по отношение на основните енергоносители и суровини, използвани в производството, поради което (особено в условията на либерализиран стокообмен) вътрешното ценообразуване у нас по същество е лишено, в значителна степен, от самостоятелност. Това обстоятелство, на свой ред, води до силно намаляване на курсообразуващата функция на вътрешните цени и съответно - до изключително голямо значение на ценообразуващата роля на валутния курс на лева, по същество - независимо от режима на валутен курс, който би могъл да се приложи.

¹ От друга страна, обаче, прекратяването на процеса на спадане на курса на лева неминуемо ще окаже стимулиращ ефект върху вноса, като гори би могъл да направи отново вноса на редица стоки по-евтин в сравнение с тяхното производство у нас.

Четвърто, самият факт на фиксиране на курса на лева, елиминира фактическите резки и, в много случаи - неочекани флукуации премахва (или свежда до практически незначителен степен) и валутния риск, както за износителите, така и за вносителите, което ще се отрази благоприятно върху техните позиции и оттам - върху динамиката на стокообмена с чужбина.

В контекста на разглежданата тук проблематика би трябвало да се отвори внимание на едно обстоятелство, което, при определени условия, би могло да придобие известна значимост. Става въпрос за избора на самата резервна валута, към която ще бъде фиксиран курсът на лева; естествено, пазарният курс на лева към останалите валути ще покаже да бъде „плаващ“ (освен към тези, които имат фиксиран курсови съотношения спрямо резервната валута). Това на практика означава, че пазарният курс на лева към тези валути ще е подложен на изменения, които ще следват преди всичко съответните изменения на техните курсове към резервната валута. От своя страна, това обстоятелство ще води до различни (възможно - и разнопосочни) влияния върху динамиката на експорт и импорт, а оттам - и върху пътя на географска структура.

Приведените малко по-горе разсъждения за възможните последици от въвеждането на валутен съвет върху динамиката на стокообмена ще важат в поголяма степен при положение, че за резервна бъде избрана валутата, в която се избръща преобладаващата част от плащанията на нашия стокообмен с чужбина (понастоящем това е щатският долар) и, съответно - в относително по-слаба степен, ако за резервна бъде избрана друга валута, с плаващ курс спрямо долара - примерно - германската марка (защото избрана също са наличи немалко аргументи). Степента на различията в този смисъл, разбира се, ще зависи в много голяма степен от стабилността на съотношението долар/марка.

В крайна сметка, вероятно е последствията от въвеждането и функционирането на валутен съвет върху стокообмена с чужбина да са доста сложни, многоаспекти и противоречиви, като е възможно в началото да преобладава (в една, или друга степен) отрицателният ефект, а по-дългосрочна перспектива - в резултат главно на стабилизиращия ефект на валутния съвет в редица направления - би могло да се прогнозира, че пребес ще вземат положителните ефекти.

Опитът на някои страни, прилагали механизма на валутен съвет (Аржентина, Естония, Литва), също показва, че през първите 2-3 години в налице по-силно нарастване на вноса и оттам - известно влошаване на състоянието на търговския баланс и евдя след този пръвочачален период се наблюдава определено изпредварваща динамика на експорт, водеща до поборяване на търговския баланс.

1.2. В сферата на капиталовите операции

Въвеждането и функционирането на системата на валутен борд несъмнено ще окаже определено въздействие в сферата на вноса и износа на капитали, както под формата на кредити, така и на преки инвестиции.

От практическа гледна точка определено по-голямо значение за нашата страна (в близка и в средносрочна перспектива) ще има вносят на капитали от чужбина. Малко вероятно е износят на капитали през този период да придобие особено значими размери, още повече че, по всяка вероятност, и през следващите няколко години той ще остане, в една или друга степен, под държавен контрол.

Що се отнася до притока на финансови ресурси от чужбина под формата на кредити, очевидно през визирания период (близките 3-4 години) ще трябва да разчитаме предимно на т. нар. „официални“ кредити и заеми, т.е. - на кредити, отпусканни от чуждестранни правителства и от международни финансово-кредитни институции, като МВФ, МБРР, ЕБРР и др. Вероятно през този период кредитите от частни кредитодатели (през всичко - фирмени и банкови) все още ще бъдат сравнително ограничени, което е напълно естествено и обяснимо. Те биха могли да придобият по-голямо значение в относително по-далечна перспектива - след като приключи процесът на нормализация и стабилизация във финансологията (и в частност - в банковата) сфера. Тогава би могло да се очаква и повдигане, както и постепенно то разширяване на възможностите за набиране на капитал чрез емисия и пласмент на цени книжа (акции и облигации) в чужбина от страна на български емитенти - банки, акционерни компании и т.н. Разбира се, за това са необходими достигането на определена степен на разбиране на финансология пазар у нас, съответни промени в законодателството, както и (поне в общ линии) приключване на етапа на първоначалното напръждане на капитал, след което основните стопански субекти у нас би трябвало да получат съюзията по-определенна фактическа и формална (законова) идентификация, както и да бъдат включени в класациите („рейтингите“) на някои от основните международноризирани компании, занимаващи се с въпросите на кредитоспособността на емитентите на цени книжа.

В настоящия момент е в близка перспектива остро актуален за българската икономика е въпросът за привличане на инвестиции от чужбина, вкл. и чрез продажба на чуждестранни инвеститори на приблизявящи се юрисконсултни фирми.

Въвеждането и функционирането на механизма на валутен съвет несъмнено ще има съвсем отражение и в тази сфера. В първоначалния период би могло да се очаква то да бъде, в известна степен, противоречиво.

От една страна, потенциалните чуждестранни инвеститори по принцип са заинтересованi от по-ниско ниво на курса на националната валута (лева); в този смисъл, сладането на курса на лева е израз до тях; фиксирането на курса ще сложи край на този процес, а вероятното покачване (поне в първоначалния период) на реалния курс на лева, вследствие на продължаващата му инфлационна обезценка, ще прави сравнително по-неизгодно извършването на инвестиции у нас.¹

От друга страна, след като дават чуждестранно (юридическо или физическо) лице в същество инвестиция в България, или с други думи - притежава акции, лицензи, спадащи на курса на лева в израз до тях: фиксирането на курса ще сложи край на този процес, а вероятното покачване (поне в първоначалния период) на реалния курс на лева, вследствие на продължаващата му инфлационна обезценка, ще прави сравнително по-неизгодно извършването на инвестиции в чуждестранни инвестиции в средносрочна и дългосрочна перспектива.

Би могло да се очаква, също така, функционирането на механизма на валутен съвет да доведе (в средносрочна перспектива, т.е. - след приключване на първоначалния период на адаптиране на нивото на лихвенияте проценти у нас към тяхното ниво) до съществено покачване на резервния капитал на валута, до силно съкращаване на краткосрочните, спекулативни по своя характер инвестиции във финансология сектор (т. нар. „горещи пари“) и до значително увеличаване на размера на дългосрочните, стратегически инвестиции в реалния сектор на икономиката.

Така или иначе, би следвало да се очаква в близките няколко години балансът по капиталовата сметка на платежния баланс да е (леко) положителен, или, в над-лошия случай - изравнен; за първоначалния период това на практика означава, че официалните кредити ще покриват (по възможност - гори леко ще превишават) сумите, необходими за ежегодното обслужване на нашия външен дълг. Едва на същинствено по-късен етап (по всяка вероятност - след времевия хоризонт, който се визира в настоящия документ), нашата страна ще може да изплаща външния си дълг не за сметка на нови кредити от чужбина, а - на засилени прокси инвестиции, както и на известен актий по текущите операции с чужбина. Именно тогава би могло да се очаква да спре процесът на нарастващо на размера на външния дълг на България.

В края на сметката би следвало да се очаква платежният баланс на страната в условията на валутен борд да приключи ежегодно с умерено положителноsaldo, или най-малкото да бъде уравновесен, тъй като в противен случай (при наличие на пасив) е възможно да се стигне до съкращаване на валутния резерв на съвета, следователно - и на левобата парична маса, намаляща се в обръщение; от своя страна, това обстоятелство неминуемо ще се отразило неблагоприятно върху вътрешно-стопанския живот на страната - както във финансология и в реалния сектор, така и в социалната сфера.

2. ВЪПРОСИ НА ВЪНШНОИКОНОМИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ДЪРЖАВАТА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

2.1. Външнотърговска политика

Практически неизбежно и незабавно следствие от въвеждането на системата на валутен съвет ще бъде по-нататъшната либерализация на стокообмена с чужбина и в частност - на вноса. В тази обстановка ще възникнат поне два практически въпроса, свързани с външнотърговската политика на държавата:

- как, до каква степен и с какви средства правителството може (и трябва) да продължи да контролира и регулира вноса и износа с цел защита на вътрешния пазар (и потребител) и на местните производители от прекалено сила и/или неизлъчливни конкуренции и

- как да се осъществява безспорно необходимото в тези условия стимулиране на експорта, с цел да се гарантира (особено - в първоначалния период) адекватно увеличение на неговия обем, съответстващо на очакваното повишение на обема на вноса вследствие на неговата либерализация и на стабилизирането на курса на лева.

Тежестта по решаването на първия въпрос вероятно ще падне върху митническата политика, съответно - върху органиите, които я провеждат, тъй като не минуемо приложимостта на преките, административни мерки на регулиране и контрол, както и по известна степен - на т. нар. „нетарифни“ средства за регулиране на вноса силно ще намалее. Може да се очаква, също така, да бъде разширена степента на конвертируемост на лева по отношение на текущите операции с чужбина, т.е. - да се либерализира режимът на плащанията по вноса и износа. При нашите конкретни условия, обаче, би било целесъобразно да се помисли, дали не трябва да останат в сила (поне в първоначалния период) някои от изискванията на действащото валутно законодателство, засягащи реда на извършване на плащанията по вноса, както и

¹ Важно е, при това, на какво именно равнище ще бъде фиксиран курсът на лева.

разпореждането с придобитата от износа валута, за която понастоящем у нас, както и в редица други бивши социалистически страни, се изисква задължително реатриране.

Митническата политика по отношение на вноса трябва да е така ориентирана и прецизно позириана, че, без да се нарушават поети от нашата сържава международни ангажименти, да се гарантира минимално необходимата степен на защита на външния пазар, на местния потребител и на националните производители. Разбира се, това не означава стремеж към затвореност, изкуствено отстраняване на външната конкуренция (по принцип, в определена мярка, тя е полезна от гледна точка на общенационалните икономически интереси), създаване на изкуствени „парникови“ условия за оживяване на всичко едно от съществуващите производствени предприятия и търговски фирми, независимо от мяжната ефективност; тук става въпрос само за гарантиране на минимално необходимата степен на стабилитет и предвидимост на икономическата среда, вкл. - и на защита спрещу прекомерна, търговска агресивна и нелоялна външна конкуренция, каквато е нормалната, легитимна практика в това отношение гори и в страните с развита пазарна икономика.

Както в краткосрочен, така и в стратегически план, особено в условията на валутен съвет, за нашата страна все по-голяма острота придобива въпросът за сържавното подпомагане на експорта. Този въпрос трудно би могъл да бъде решен с отдалени, частници, често недостатъчно съгласувани помежду си мерки, каквато, в общи линии, е досегашната практика в тази област от началото на реформата до наши дни. Отдавна е назряла необходимостта от разработване и преванане на цялостна българска програма (концепция, стратегия) за стимулиране на българския експорт.¹ Очевидно, тя трябва да предвидка, наред с останалите мерки, учредяването на специализирана финансово-кредитна институция, евентуално - със смесен характер (т.е. - с участието на сържавата и на частни капитали, вкл. и чуждестранни) за финансиране и кредитиране на износа, както и създаване на сържавна (или смесена) организация за гарантиране на експортните кредити.

В перспектива ролята и значението на подобни учреждения (каквито функционират във всички разбити и в здрави борд развиращи се сържави) очевидно ще нараснат, като се има предвид, че, особено в условията на валутен съвет, възможностите за пряко и косвено субсидиране на експорта от сържавния бюджет също ще се съмняват. Въпреки това, не бива да се забравя, че износи на производствения на рецида отрасли (като напр. - селското стопанство) и сега се субсидира в значителна степен (под една или друга форма) и от най-високо разбитите сържави. Тази практика не би трябвало да се прекратява напълно и у нас, гори и в условията на валутен съвет, въпреки че конкретните схеми и технологии за субсидиране на експорта несъмнено подлежат на изменение и разбитие.

¹ Доколкото съм информиран, по същество такава програма вече е изгответа (тя, впрочем се разработва от няколко години), така че сега би трябвало само да се актуализира, да се съобрази с конкретните условия и изисквания на функционирането на валутния съвет и да започне нейното изпълнение.

В условията на валутен борд възможностите да се влияе върху динамиката на вноса и износа чрез средствата на валутната политика по същество отпадат.¹

От друга страна, обаче, определено въздействие върху обемите на вноса и износа (особено в първоначалния период) може да окаже самото ниво, на което ще бъде фиксиран курсът на лева при въвеждането на валутен борд. Теоретически то може да е равно на разницата на пазарния курс непосредствено преди въвеждането на борда, да е по-високо, или по-ниско от него. Във всеки случай евентуалното отклонение не трябва да е прекалено голямо (може би не повече от 20-30%). В случай че левът бъде значително девалвиран, това несъмнено би оказало стимулиращ ефект върху износа и, съответно - задържащ ефект върху вноса, но, от друга страна, би имало силен първоначален проинфлационен ефект. Обратно, ако левът бъде ребалоризиран в значителна степен, би се получил известен антиинфлационен ефект, както и известно отслабване на тежестта по обслужването на външния дълг върху бюджета, но същевременно би се стигнало до задържане нарасгането на експорта и стимулиране на импорта; по-нататък този проблем би могъл да се изостри вследствие на очакваното повишение на реалния курс на лева, което в определен момент би могло да направи nominalния курс нереалистичен.

Следователно, най-подходящо било би да се фиксира около равнището на текущия пазарен курс, или - с лека девалвация на лева, примерно - на равнище до 1200-1400 лв./DEM, съответно - до 2000-2400 лв./USD, която да служи за резерв при очакваното първоначално покачване на реалния курс на лева; при това положение, в относително най-голяма степен би се постигнал компромисът между противоречиите по принцип изисквания - от една страна, да не се допусне значителен проинфлационен ефект и, от друга - да се избегне евентуално отрицателно въздействие върху износа и търговския баланс на страната.

Определен интерес представлява и въпросът за избора на самата базисна (резервна) валута, към която да бъде фиксиран курсът на лева. На практика изборът е между две възможни валути - щатския долар и германската марка. За всяка от тях могат да се представят достапътни сериозни аргументи. В полза на евентуален избор на долара може да се посочи обстоятелството, че той е най-широко използваният в глобален мащаб валута, нашите външни плащания се извършват предимно в долари, преобладаващата част от валутните резерви на БНБ също са деноминирани в тази валута. В полза на избора на германската марка би могъл да се изтъкне, че ние имаме в значителна степен по-развити търговско-икономически връзки с Германия, съвсем близката перспектива за преминаване към единна валута в рамките на Европейската валутен съюз, както и обстоятелството, че марката се използва търговско широко в някои съседни сържави. Така че, в краткосрочен аспект, може би леко надделяват аргументите в полза на американската валута, докато в средносрочна и дългосрочна перспектива като че ли нападжат мези в полза на германската марка, съответно - на валутната единица на ЕВС - еврото (EURO).

¹ Разбира се, възможността да се девалвира (съответно ребалоризира) националната валута не отпада напълно, но по принцип такива изменения би трябвало да се извършват търговски рядко, и то - при положение, че са налице изменения в основни курсообразуващи фактори над определени размери, изрично предвидени в закона, с който се въвежда валутният съвет, като основания за преразглеждане на курса.

2.2. Политика по отношение на капиталовите операции с чужбина

В условията на валутен съвет политиката по отношение на капиталовите операции с чужбина би следвало да бъде ориентирана към гарантирано равновесие по този раздел на платежния баланс и гори - към реализиране на известен излишък, като по този начин се обезпечи като минимум (при всички възможни варианти) равновесие в платежния баланс на страната като цяло; при уравновесен, или леко положителен баланс по текущите операции би се реализирала и положителнаsaldo по цялостния платежен баланс, което би се отразило благоприятно не само върху външноикономическите позиции на страната, но и в сферата на вътрешностопанския живот.

Това е така, защото при функционирането на валутен борд икономическият разтеж може да бъде подкрепен чрез съответно умерено нарастване на обема на паричната маса, сама. В случай че в налице увличение на валутния резерв на борда, чийто основен източник би могъл да бъде ивентуалният актив в платежния баланс на страната; с други думи, умерено експанзионистична парично-кредитна политика (която безспорно ще бъде необходимост, поне в средносрочен план), би могла да се провежда само при наличие на актив в платежния баланс на страната.

Следва да се има предвид и вероятността ивентуално възобновяваният икономически разтеж да доведе (поне - първоначално) до съответно по-бързо нарастване на внос (в частност - на горива, суртовни, материи), което ще се отрази неблагоприятно върху състоянието на баланса по текущите операции; при това положение достигането на актив по капиталовите операции ще придобие по-съществено значение.

Къде би следвало да се постави удържанието при провеждане на подобна политика на стимулиране на притока на финансови ресурси от чужбина? В първоначалния период (най-вероятно - близките 1-2 години) очевидно ще трябва да разчитаме преди всичко на внос на капитал под формата на кредити; в този смисъл от съществена важност е да се осигурят официални кредити (от чуждестранни правителства и международни финансови институции), които да са съпоставими с ежегодно изгражданите от нас суми за облукване на външния дълг; това на практика ще означава, че поне през следващите 1-2 години ние ще изграждаме част от стратигия за задължения за сметка на нови кредити, или, с други думи - че общият размер на външния ни дълг ще остане (през този период) непроменен, като е възможно и леко да се увеличи. Политика на постепенно съкращаване на размера на дълга реално би могла да започне да се осъществява на малко по-късен етап - вероятно към края на визирания период. Впоследствие би могло еднотипно да се разчита в съответно по-голяма степен и на кредити от частни кредитодатели, като фирмени кредити, междубанкови кредитни линии и т.н., но реализирането на тези възможности е свързано и с нормализациите и стабилизирането на финансовия сектор у нас и в частност - с одразяването на банковата система.

Наред с това, още от самото начало на функционирането на валутния съвет би трябвало да се предприемат стъпки, насочени към стимулиране на чуждестранните инвестиции в българската икономика. Очевидно те трябва да включват съответни изменения в нормативната уредба, ускоряване и усъвършенстване на процеса на приблатизация, осигуряване на адекватна икономическа и инфраструктурна среда, както и на минимално необходимия правов рег и гаранции, развитие на финансовия и в частност - на капиталовия (борсов и извънборсов) пазар, разширяване на възможностите за закупуване на ценни книжа на български емитенти от чуж-

дестранни юридически (ивентуално - и физически) лица и, на съответно по-късен етап - даване на възможност за емисия и пласмент в чужбина на ялови и дългови инструменти на български издатели.

От друга страна, либерализацията в тази сфера не трябва да дотига до степен на загубване на селективния подход при приближаването на чуждестранни инвестиции в зависимост от тяхната форма, сфера на приложение и реален принос за развитие на българската икономика и преди всичко - на реалния сектор.

Що се отнася до възможностите за износ на капитал, несъмнено и в тази сфера основната дългосрочна тенденция ще е към по-нататъшна либерализация, но в настоящия момент и в обозрима перспектива (близките 3-4 години) смятам за целесъобразно съществуващите понастоящем ограничения и система на контрол, в общи линии, да се запазят.

В заключение би трябвало да се изтъкне, че системата на валутен съвет в никакъв случай не е панацея; сама по себе си тя не може да реши всички проблеми в сферата на външноикономическите отношения на България. За тяхното успешно, ефективно решение на стабилна и дългосрочна основа нашата страна безспорно се нуждае от дългосрочна стратегия (концепция, програма) за развитие на външноикономическите връзки, както и за основните принципи и насоки на външноикономическата политика, които по възможност да бъде приемет с консенсус между основните политически сили в българското общество, както и сред специалистите в тази област; на тази основа би трябвало да се разработят и приемат и необходимите закони и подзаконови нормативни актове, които да гарантират най-доброто и ефикасно провеждане в интерес на стабилното и ефективно развитие на българската икономика.

ПОЛИТИКА НА ДОХОДТЕ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст. н. с. г-р Васил Цанов

Разработването на стабилизационна програма, базираща се на реструктивни мерки осъществявани чрез валутен борд, изисква съответна промяна в макроикономическата политика, а в това число и в политиката на доходите. Необходимостта от тази крайна мярка е свързана с надеждата за кардинално побораване на финансово-финансовата дисциплина и създаване на благоприятни условия за излизане от тъжката икономическа криза. Ограниченията, произтичащи от въвеждането на валутен борд без съмнение ще имат, както положително въздействие върху основните макроикономически показатели, така и отрицателни ефекти в социалната сфера.

Дискусията за приоритетите и принципите на политиката на доходите, инструментите за нейното провеждане, като и очакваните ефекти в икономически и социален аспект заема едно от централните места в борбите за управлението и развитието на икономиката в условията на валутен борд. Важността на гискущите проблеми не подлежи на съмнение като се има предвид грастичното спадане на реалните доходи на населението през миналата и началото на тази година и очакванияте ограничения в тяхния растеж през следващите няколко години.

Целта на настоящия доклад е да маркира и постави на гискущия някои основни въпроси на политиката на доходите, породени от въвеждането на валутен борд. Постигнатото генерално споразумение с Международния валутен фонд (МВФ) очертава общата рамка на предлагания валутен съвет у нас и до голяма степен предопределя политиката на доходите. Въпреки силно ограничено поле на избор в необходимо да се разгледат и гискущи различни варианти със съответните ефекти. Няма съмнение, че политиката на доходите, независимо от характера на валутния борд, ще има реструктивен характер, но въпросът е да се посочат такива решения, които целят постигането на максимално приемлива социална цена на предстоящи-те структурни промени.

През всичко това са въпросите, очертаващи основните приоритети и цели на политиката на доходите. На второ място могат да се поставят въпросите за средствата и механизмите за тяхното постигане. На трето, но не на последно място, стоят проблемите за очакваните ефекти в икономически и социален аспект.

1. ДОСЕГАШНАТА ПОЛИТИКА НА ДОХОДТЕ: СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ЕФЕКТИ

Неблагоприятната икономическа среда¹ и неадекватното поведение на стопанските субекти, изискващи прилагането на реструктивни мерки по отношение доходите на населението. Ограниченията обхващащи доходите, получавани въвежданият сектор и бюджетната сфера (работна заплата, пенсии и социални плащания). Усилията бяха насочени предимно върху ограничаване растежа на работната заплата, като регулирането се реализира чрез пряк контрол в бюджетния и косвен в извънбюджетния сектор.

Въпреки непрекъснатите промени в механизма на регулиране, контролът върху заплатите се оказа слабо ефективен и се превърна в генератор на сериозни социално-икономически проблеми. Неуспехът на провежданата политика се дължи на различни причини, но главната е в избраният подход - постигане на ефекти на микроравнище чрез прилагане на централизирано регулиране.

Основните резултати от провежданата реструктивна политика на доходите могат да се обобщят в следните няколко момента: силен спад на реалните доходи и нарастване на бедността; увеличаване на неефективността; ограничаване и задържане преструктурирането на икономиката.

В социално-икономически аспект на преден план изпъкват следните по-съществени негативни тенденции:

1. Силен спад на реалните доходи. Свиването на реалните доходи на населението от началото на промяните е чувствително и не може да бъде компенсирано в рамките на няколко години. Особено силно то беше по времето на ценовите шокове през 1991, 1994, 1996 и началото на 1997 г. Това засега всички източници на доходи (работна заплата, пенсии и социални плащания). За периода 1990-1996 г. реалната работна заплата ерозира с 59%, а реалната пенсия - с около 65%. Драстично спадане на реалните доходи на населението на началото на 1997 г.² синонимично блокира по-нататъшните на доходите преди въвеждането на валутния борд и поставя сериозни проблеми пред политиката на доходите.

2. Подходяща гиференциация и фрагментация на населението. Различията в динамиката на отделните източници на доходи ускориха процеса на подоходно разсъдовяване на обществото. В него се наблюдават силни поляризации тенденции,⁴ които не са резултат от подобряване на ефективността и увеличаване на производството. По отношение на работната заплата отраслиите се групират около двата полюса с ясно подчертана тенденция на разделяване.

¹ Неназгрядени институционални с трупкути и ограничаващи растежа на доходите пазарни механизми. Доминиране на спремежка, към компенсиране на доходите над обвързаността им с производствените резултати; нарушен паритетът на силите между договарящите се страни в някои отрасли и браншове; съществуване на все още меки бюджетни ограничения (главно по формата на лесен достъп до кредити) и слаба финансова дисциплина.

² Чрез директно определяне на заплатите в бюджетната сфера и данъчно облагане на средствата за работни заплати надвишаващи разрешените лимити - в производствения сектор.

³ Според данни на Националния статистически институт доходите на населението през март 1997 г. са спадали с 67.4% в сравнение със същия месец на предходната година (в „24 часа“, 23 мај 1997 г.)

⁴ Предимно между доходите от работна заплата и пенсии; между работните заплати в отрасли сектори и отрасли на икономиката; между работната заплата и социалните плащания.

Обратна тенденция се наблюдава при пенсииите. Диференциацията е значително по-слаба и чувствително намаля слег изплащането на вънкви по размер компенсации в началото на 1997 г.

Процесът на фрагментация в промишлеността се развива между работещите в монополистичните и субсидирани отрасли (енергетика, възледобив и металургия), от една страна, и печалбите и губещите отрасли, от друга. Характерна особеност на относителната структура на заплатите в този сектор е, че почти не се е променила от годините преди реформата. Увеличава се единствено диференциацията между най-високо и най-ниско платените отрасли. Очевидно този процес не е резултат на преструктуриране или икономическа ефективност.

3. Изменения на съотношенията между основните видове доходи. В резултат на реструктивната политика настъпиха съществени изменения в съотношенията между отдалените видове доходи. Распределение на минималната работна заплата, средната пенсия и социалните помощи силно изостанаха от динамиката на средната работна заплата. Съотношението на минималната работна заплата към средната спада на 30% през 1996 г., а това на средната пенсия към средната работна заплата - на 31%.

През изтеклия период минималната работна заплата не изпълнява своята социална функция. Тя априорно се определя под рабнището на екзистенци минимума и тенденцията на разделяване в ясно изразена. През 1995 г.нейното рабнище достигна 50% от това на екзистенци минимум. Тази ситуация е заложена в действуващия механизъм на формиране на доходите и трудно би се променила чрез корекции в системата на индексиране.

4. Преструктуриране на доходите. Най-общо се откърват две негативни тенденции: натурализация и поляризация на доходите. Първата е съврзана с увеличаването на натуралните доходи на населението и представлява естествен източник за компенсиране на тяхната сила ерозия. Втората е резултат на пробежданата политика на доходите.

5. Отсъствие на структурни изменения в относителните работни заплати. Независимо от структурните промени в застопства не настъпиха съществени изменения в относителната структура на заплатите. В общ линии те се запази от времето преди реформата, т. е. позицията на отраслита с най-високо и най-ниско заплащане остава непроменена, като разръвът между тях се задълбочава.

В промишлеността заплатите запазват своята позиция над средното рабнище главно поради две причини: увеличаване на заплатите в субсидираните отрасли и дейности и съответно нарастване в по-ефективните отрасли. В сърбиение с останалите промишлени отрасли различията са съществени значително.

6. Разъясняване на Върхът между работната заплата и икономическите резултати. Освен в социален аспект пробежданата политика на доходите оказа деструктивно влияние върху икономическата ефективност и преструктурирането на икономиката. С особена острота се откърват три негативни тенденции: 1) слаба обвързаност с производителността на труда; 2) отсъствие на структурни промени в заплащането на труда и 3) драстично събиране на вътрешното търсене и потреблението.

Рабнището и динамиката на работната заплата почти във всички сектори на икономиката слабо корелират с производствените и финансовите резултати на предприятията от върхътния сектор. Това е особено характерно за промишлените отрасли, в които се прилага свободно договаряне и косвено регулиране. Типично за субсидираните отрасли и дейности е по-бързото нарастване на заплатите независимо от икономическите резултати.

Намаляването на реалните доходи на населението силно повлия и върху равните и структурата на потребителското търсене и потреблението. Формира се модел на потребление, който е типичен за слабо развитите и бедни страни: ниско рабнище на потребление и високяя на натуралното потребление и разходите за храна. Особено чувствително снадна потреблението през първото тримесечие на 1997 г. Данните за продажбите на дребно на вътрешния пазар през първите четири месеца на 1997 г. показват намаление от поръбъка на 44% в сравнение със същия период на миналата година.

Представените социално-икономически ефекти от досегашната политика на доходите ясно подчертават неблагоприятните стартови позиции преди въвеждането на валутен борд. Тази ситуация значително усложнява търсенето на такава политика, която по подходящ начин да решава очертаните по-горе изключително тежки проблеми в условията на силни финансови ограничения.

2. ПРИОРИТЕТИ И ЦЕЛИ НА ПОЛИТИКАТА НА ДОХОДИТЕ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН БОРД

Отрицателните ефекти от пробежданата политика на доходите неувкусимо показват, че тя трябва да бъде променена. Запазяването на съществуващите дефекти ще бласкано политицата на доходите към компенсиране и неутрализиране на негативните тенденции, което ще имао краткосрочен ефект и по принцип обича една такава политика не е възможна. Въпросът е какви приоритети, принципи и цели да бъдат заложени като се имат предвид ограниченията условия на валутния борд.

По принцип усилията могат да бъдат насочени в две алтернативни насоки: или към отстраняване на противоречията и слабостите в системите на договаряне и регулиране, или към търсенето на концептуални решения, които да имат по-дългосрочен ефект. Икономическите реалности в настоящия момент подкрепят първото направление, но това не означава пренебрежване на приоритетите и целите с по-дългосрочна и стратегическа насоченост.

Основното изискване към политиката на доходите в сегашната ситуация е да съответства на целиите, характера и параметрите на валутния борд. Това означава доходите на населението да се формират на базата на реалните икономически резултати в производствената сфера и финансовите възможности в бюджетния сектор. В този смисъл се предполага запазване и в известна степен засилване на реструктивния характер по отношение на доходите, които не са съврзани с тези принципи.

Изходдайки от тези предпоставки могат да се формулират следните по-важни приоритети и цели на политиката на доходите:

- постигане на неинфлационен растеж на работната заплата върху бюджетния сектор;
- обвързване на доходите с икономическите и финансовите резултати;
- социална насоченост на политиката на доходите в рамките на съществуващите бюджетни ограничения;
- стимулиране на трудиното заплащане в ефективните предприятия и ограничаване на растежа в неефективните, съществуващи в рамките на общите ограничения върху растежа на доходите;

• постигане на диференциация на доходите на населението, която да съответства на приоритетите в заплащането в бюджетния сектор и постигнатите икономически и финансови резултати в производствения.

Политиката на неинфлационен растеж на доходите на населението трябва да бъде основен приоритет и цел независимо в каква икономическа среда се съществува. Като елемент на стабилизационната програма тя има особено важно значение в сегашните условия на България. Проблемът е в какви средства и механизми да се реализира в условията на неизградени пазарни структури и слабото действие на ограничаващите пазарни механизми.

Формирането на доходите на населението в зависимост от икономическите и финансовите резултати трябва да се пребърне в основополагащ принцип на политиката на доходите. Това касае не само работната заплата във всички сектори на икономиката, но и равното на пенсии и социалните гласания. Последните са свързани с ефективното управление и функциониране на съответните пенсионни и социални фондове и подкрепата от страна на бюджета.

Важен приоритет на политиката на доходите в условията на валутен съвет е съществяването на ефективната защита на социално слабите слоеве от населението. Той е необходим още повече поради реструктурният характер на политиката на доходите и необходимостта от по-равномерно разпределение на тежестите от реформата. Целите трябва да бъдат насочени предварително към осигуряване на средствата за физическото оцеляване на тази категория от населението и на един по-следващ етап към постепенно преодоляване на акумулираните гиперпроропции с другите видове гласания. Значителното изоставане на социалните гласания, пенсии и минималната работна заплата от средната работна заплата е екзистенциален минимум налаган на временните мерки за тяхното преодоляване.

Проблемите, които възникват имат предимно два аспекта: финансов и организационен. Постигането на по-приемливи съотношения и тяхното запазване е свързано с осигуряването на необходимите финансови средства във върховния бюджет. Премахването на досегашната практика на финансиране на бюджета от централната банка силно ще затрудни изпълнението на тази задача. В тази насока бюджетът ще различи на фискалните постъпления, постъпленията от приватизацията и външни заеми. Въпросът е как те ще бъдат преразпределени в разходната част.

Вторият аспект е свързан с адаптирането на съществуващата система за социална защита към сегашните реалности. Целта трябва да бъде преструктурирана на системата по такъв начин, че средствата да досягат до конкретния адресант: социално слабия, пенсионера и безработния.

Приоритетът за стимулиране на заплащането в ефективните и ограничаващи растежа на заплатите в неефективните предприятия се налага от реструктурният характер на политиката на доходите и свързаните с това регуляционни механизми. Неговата същност се изразява в премахване или свеждане до минимум на ограниченията върху растежа на работната заплата в печелившите предприятия и реструктурни налагане на ограничения в неефективните. Проблемът тук се свежда до уместното балансиране и гозирание на регулиращите механизми.

Свободното формиране на работната заплата, основаващо се на децентрализираното колективно договаряне и пазарните принципи зависи от създаването на благоприятна икономическа среда, в която ще отпадне необходимостта от регулиране на заплатите. В тази среда стопанските субекти ще бъдат равнопоставени по отношение на кредитите и ще имат рационално поведение при формирането на заплатите.

В условията на строга финансова дисциплина, осигурена от въвеждането на валутния борд, може и трябва да се постигне известен „автоматизъм“, ограничаващ стремежа към даването на високи заплати. Това се отнася както за печелившите, така и за губещите предприятия. Ограниченията досягат на губещите предприятия до банкови кредити и заплахата от фалит автоматично ще наложи режим на замразяване или намаляване на работните заплати. От друга страна, ефективните предприятия ще увеличават заплатите съобразно финансовите резултати и възможности.

Проблемът ще възникне с монополистичните и предприятията, но една полимерна външно-търговска политика би ги поставила в условията на засилена конкуренция среда.

Стимулирането на заплащането и трудината активност на работниците може да се реализира не само чрез механизмите за регулиране, но и чрез масовото прилагане на съвременни системи на заплащане (участие в печалбата, голямо участие в собствеността и гр.).

Друг основен приоритет и цел на политиката на доходите трябва да бъде постигането на такава подоходна и имуществена диференциация, която, от една страна, да бъде приемлива за обществото, а от друга, да съответства на икономическите резултати и да стимулира икономически растеж и инновационните процеси. Сегашната ситуация на силна поляризация на доходите, трансфер на доходи от бедните, средни слоеве и над средните слоеве на обществото към най-богатите и получаването на неправомерни доходи в трайбън и се нуждае от специни мерки. В това отношение политиката на доходите трябва да подпомага другите мерки, насочени към ограничаване действието на факторите, формиращи този билопърен модел на социална стратификация. Насоките са свързани с 1) изглеждане на франкантните различия между доходите от работна заплата, предприемачество, пенсии и социални гласания и 2) ограничаване на преразпределението на националното богатство по линията на разграбване и приватизиране на печалбата.

Различията между заплащането на труда и социалните трансфери формират равнището и неравнището в доходите на ниските и средните подоходни групи. В тази категория следва да се причислят и доходите на дребния частен бизнес. Мощните преразпределителни процеси, които през последните две-три години придобиха огромни размери, осъществявани главно по линията на икономиката в сянка, формират незначителна по размер, но съсътъмно място в общия доход, група на най-високите доходи. Характерното за доходите в тази група е, че те не са резултат на собственост, а на криминална или полукриминална икономическа дейност, трансформираща част от печалбата и българските активи на върховните предприятия.

В близка перспектива този проблем ще ли ще бъде решен, но са необходими специни мерки за неговото ограничаване и туширане. Валутният борд ще създаде необходимата среда за пресичането на тези негативни процеси, но няма да реши проблемите. Също така трябва да се отбележи, че икономически растеж не е в състояние автоматично да регулира и регулира подоходното неравенство. Напротив, при запазване на сегашните преразпределителни процеси гори ще го стимулира.

Основният проблем е в ограничаване интензивността на този процес и разчупване на билопърният модел на обществото. Действието трябва да бъдат насочени преди всичко към ограничаване на преразпределението на националното богатство чрез икономически, законодателни и административни мерки, пресичащи трансфера на доходи и активи от върховната към частния сектор. В това отношение по-бързата

приватизация би имала положително влияние. Освен това е наложително приемането на по-активни мерки и програми (основаващи се главно на данъчното облагане), които да формират трансфер на доходите от богатите към бедните.

Представените приоритети и цели могат да се реализират чрез умелото съчетаване на взаимно непротиворечащи инструменти и механизми, осигуряващи по-ефективна политика на доходите. Безспорно ефективността ще зависи и от целенасочените промени в законодателството, институционалната и икономическата среда.

3. ИНСТРУМЕНТИ И МЕХАНИЗМИ НА ПОЛИТИКАТА НА ДОХОДИТЕ

Осъществяването на една реструктурна политика на доходите може да се реализира чрез различен набор от административни и икономически средства и механизми. Особен това отношение България има достатъчно напрегнат седем годишен опит с ясно изразени социално-икономически последствия.

През изтеклия седем годишан период политиката на доходите се реализираше с помощта на следните основни инструменти:

- административно определяне на работната заплата в бюджетната сфера;
- колективно договаряне на работната заплата;
- минималната работна заплата;
- данъчно облагане на средствата за работна заплата;
- компенсация и индексация на различните източници на доходи.

Основният въпрос, който възниква, е в каква степен тези средства и механизми са подхвърляни за провеждането на политика на доходите на харктера и целите на валутния борд. Не е ли възможно чрез използването на по-подходящи инструменти да се намали негативното влияние на ограниченията, произтичащи от валутния борд, и да се повиши маневреността и гъвкавостта на политиката на доходите?

Отговорът на тези въпроси не е трибунален. Той изисква задълбочен анализ на последствията от прилагането на едни или други механизми и инструменти за безизвестие. Особен това мякото определяне зависи и от изискванията на международните финансово институции.

В пази връзка тук ще бъдат дискутирани някои от по-съществените въпроси.

1. **Формиране на работната заплата в бюджетната сфера.** Този въпрос следва да се разглежда в неговите две аспекти: начините и средствата за формиране на заплатите и мякото размер.

Сегашната практика на определяне на заплатите, базираща се на минималната работна заплата и съответните кофициенти на длъжностите, не е най-удачното решение от икономическа и социална гледна точка. От позицията на регулирането на доходите в бюджетния сектор този механизъм се оказа много ефективен, но със съответните последствия - съществени изменения в съотношенията между отделните видове доходи.

Използването на минималната заплата като регулиращ механизъм създава условия за възникване на противоречия между нейната социална и икономическа функция. Тя не предпазва работещите и бенифициентите на някои социални плащания (за безработни, детски добавки и други) от бедност.

Решението трябва да се търси в разъскване на връзката между минималната работна заплата и заплатите в бюджетната сфера чрез преминаването към щатни таблици на държавните длъжности.

Вторият въпрос е свързан с начина на определяне на средствата за работна заплата в държавния бюджет. Ограниченията, които налага валутния борд позволяват използването на няколко подхода: фиксиране на размера на средствата за работна заплата, фиксиране на делянка на средствата за работна заплата или определяне на заплатите според приходите в бюджета. Първият подход силно ограничава маневреността по отношение нарастването на заплатите, независимо, че приходите в бюджета могат да бъдат по-високи. Другите два варианта създават по-благоприятни условия за гъвкавостта на политиката на доходите в рамките на общите бюджетни ограничения. Увеличаването на работната заплата и другите социални плащания се поставяят в пряка зависимост от постъпленията в бюджета.

Дискусията за равнището на работната заплата в бюджетната и производствената сфера има изключително важно значение за стартовите позиции на заплатите при въвеждането на валутния борд. Тук няма да се спирате по-подробно на този важен въпрос тъй като не разполагаме с конкретни данни за средствата и възможностите за тяхното осигуряване в бъдещия бюджет. Поради тази причина трудно може да се спори каква да бъде средната работна заплата през тази година (пребивението 65 или исканите 150 долара месечно), но едно е ясно, в условията на осигурени средства и изключително ниско равнище на потребление, по-високата заплата няма да стимулира инфлацията, а ще насярчава търсенето и респектирането на производството.

2. **Роля и значение на колективното трудобово договаряне.** Ролята на колективното трудобово договаряне като основен механизъм за формиране на работните заплати в предприятиятията няма да бъде признена в условията на валутен борд, а напротив, към нея ще се превъзвърши по-големи изисквания. Преди всичко това са изискванията свързани със създаването на такъв микроклимат в стопанските субекти, който да не предизвиква към проинflationно определяне на заплатите. В рамките на общите финансови ограничения и подобряването на финансовата гисциплина въпросите се свеждат до изравняване на силите между договарящите се страни, бързо развитие на браншовото договаряне и утвърждаване на децентрализирания модел на колективното трудобово договаряне.

По-сложен е въпросът за договарянето на заплатите в бюджетния сектор, т.е. на националните равнища. Ако се приеме подхвърълът за фиксиране равнището на заплатите чрез съгласуване с международните финансово институции, договарянето на национално равнище става излишно, защото партньорите само ще потвърждат (или отхвърлят) взетите решения без това да оказва някакво влияние. При другите подходи има място за съгласуване на интересите между отдельните страни, както по отношение на равнището, така и по отношение на евентуалните индексации и компенсации.

3. **Резултиране на работната заплата.** Основният въпрос, който стои и който се дискутира през последните няколко години е за необходимостта от регулиращ механизъм за нарастването на средствата за работна заплата. Прилаганието със механизъм на данъчно облагане на наддипломните средства за работна заплата създаваше повече проблеми, отколкото решаваше. В условията на валутен борд този въпрос придобива още по-голяма значимост и поражда силни съмнения относно необходимостта от регулиране на работната заплата. Самият валутен

борд налага пряко ограничаване на растежа на доходите в бюджетната сфера и коенвно в производствения сектор.

Изходъците от съсашните неблагоприятни условия и климат на формиране на заплатите едноизначен отговор трудно може да се даде. Съществуват сериозни съображения за и против регулирането на работната заплата.

Постигането на неинфлационен растеж на заплатите без прилагане на ограничения в съсашната икономическа ситуация е трубоно ощеествима задача. Независимо, че работната заплата не е основен източник на инфлацията у нас трудно може да се предвиди какво ще бъде поведението на стопанските субекти след евентуално премахване на ограниченията. Обстоятелствата, че монополните и субсидирани предприятия уvelичават трубите възнаграждения без оглед на постигнатите резултати, както и масовото неплащане на начислените данъци върху растежа на средствата за работна заплата не насищават към подобна стъпка. Освен това в условията на слабо действащи пазарни механизми, ограничаващи растежа на заплатите, предприятията ще уvelичават работната заплата и съответно разходите за труд. Това ще провокира повишаване на цените и инфлацията. Друг аргумент в полза на регулиране механизъмът е, че тази практика ще се прилага както от ефективните, така от неефективните предприятия. В резултат на това в търбъре вероятно да се получи силно и необосновано разтваряне на ножицата между работните заплати в производствения и бюджетния сектор.

От друга страна, в режим на валутен борд се създават условия за автоматично ограничаване нарастващето на доходите в бюджетната сфера (работна заплата, пенсии и социални плащания). По отношение на държавния производствен сектор ограниченията ще се ощеествяват по линията на кредитирането, затягането на финансоваата дисциплина и фалита на предприятията. Губещите и неефективни предприятия ще имат силно ограничено достъп до кредити, което ще ги принуди да ограничат производствените си разходи (в това число и работните заплати) за да оцелят. При тези условия няма да се наложи централно регулиране на заплатите.

Изходъците от тези съображения радикалното и пълно премахване на регулирането на работната заплата не е желателно през 1997 г. За целта са необходими по-прегазливи и добре обмислени действия за решаване на проблема.

Решението следва да се търсят в две взаимно свързани насоки: създаване на условия за неинфлационно определяне на заплатите в стопанските организации и постепенно премахване на регулирането като се започне от печелившите предприятия. Първата насока включва широк спектър от действия ориентирани към подобряване на финансоваата дисциплина, ограничаване на лесния достъп до банкови кредити и изравняване на силите на доводъвящите се страни.

4. Минималната работна заплата като инструмент за регулиране на доходите в бюджетния сектор. Обързването на минималната работна заплата с работната заплата в бюджетния сектор и некои социални плащания е много удобно и ефективно средство за регулиране на доходите в тази сфера. През изтеклия период по-голямо внимание се отдава на нейната регулираща функция и често се използва за ограничаване растежа на доходите в бюджетната сфера.

¹ В производствения сектор ограниченията се ощеествяват чрез ограничаване достъпа до кредити и подобряване на финансоваата дисциплина.

Тази ситуация се нуждае от преразглеждане независимо от въвеждането на валутен борд. Въпросът е каква функция да изпълнява минималната работна заплата. Според нас трябва да преобладава нейната социална функция, а именно да защитава работещите от бедност. Социалните плащания, свързани с минималната работна заплата могат да бъдат обвързани със съответните показатели за бедност. По този начин ще се елиминират противоречията между регулиращата и социалната функция на минималната работна заплата, но ще се загуби един ефективен инструмент за ограничаване растежа на доходите.

5. Индексациите и компенсациите като инструмент на политиката на доходите. В условията на висока инфлация тези инструменти имат особено значение за компенсиране на доходите на населението. Те не трябва да бъдат премахнати докато инфлацията не спадне под 5-10% годишно.

4. ПРОБЛЕМИ И ЕФЕКТИ НА ПОЛИТИКАТА НА ДОХОДИТЕ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН БОРД

Силно ограничителните условия, които валутния борд ще наложи върху политиката на доходите пораждат редица проблеми и ефекти, които имат икономическо и социално значение. Те могат да се обобщят в няколко аспекта.

Първо. Възниква сериозен проблем за равнището на доходите преди въвеждането на валутния борд. Силният спад на реалните доходи в началото на годината с особена острота поставя въпроса за компенсацията на доходите. Провежданата компенсационна политика при едно относително стабилно равнище на инфлацията и валутния курс ще доведе до уvelичаване на покупателната способност на населението. Опасенията, че тя може да провокира инфлацията не са основателни като се има предвид гравитационното съвиване на потребителския търсене. Основните аргументи са, че потребителското търсене на населението спада дали под равнището на производството, а номиналното уvelичаване на доходите значително изостава от акумулираната инфлация. Следователно достигането на едно по-високо равнище на доходите преди въвеждането на валутен борд е желателно и целесъобразно от икономическа и социална гледна точка.

Второ, валутният борд ограничава възможностите за нарастващие на доходите на населението. Независимо от характера и параметрите на борда не следва да се очакват благоприятни условия за нарастващие на работната заплата в бюджетната сфера. При приемането на по-търър режим на валутен борд тези проблеми ще имат по-осезаемо изражение. Растежът на работната заплата в този сектор ще зависи единствено от бюджетните постъпления, а те от своя страна са зависими от развитие то на икономиката. Външни източници, приватизацията и събирамостта на данъците. В този смисъл номиналната заплата ще се уvelичава слабо, а нейното реално изражение ще се определя от равнището и динамиката на инфлацията. Въпростът е дали растежът на средствата за заплати в бюджета да изпреварва, изостава или да е равен на очакваната инфлация. Ниското стартово равнище на доходите до въвеждането на валутния борд и социалната насоченост на политиката на доходите изключва априорното залагане на изоставане на заплатите от инфлацията. Реален растеж би се получил ако фактическата инфлация е по-ниска от очакваната, компенсация на доходите няма да бъде възможна.

В извънбюджетната сфера условията за нарастване на работната заплата са по-благоприятни. Презахването на ограниченията върху разтежка на заплатите в печелившите предприятия ще стимулира тяхното нарастване, но в условията на финансова дисциплина и заплаха от фалит това ще става в рамките на финансовите възможности.

Трето, като положителен ефект от въвеждането на валутния съвет може да се очаква постигането на по-ясното обвързване на разнището на работната заплата с производителността на труда. За това ще спомогнат следните обстоятелства: презахване на априорно заложената в досегашния регулиращ механизъм слаба връзка между заплатите и производствените резултати; повишаване на финансовата дисциплина в резултат на ефективното действие на валутния борд; ограничаване на възможностите (чрез административни и икономически средства) за уvelичаване на заплатите в губещите предприятия и осигуряването на по-благоприятни условия за прилагане на централизираното колективно договаряне, съответстващи на пазарните принципи.

Четвърто, ограничаване влиянието на доходите върху инфляцията. Въпреки, че доходите на населението не са основен източник на инфляцията у нас, ограниченията налагани от въвеждането на валутен съвет ще имат още по-силно дестимулиращо въздействие. Нещо повече, сегашното проинflationно формиране на заплатите в производствената сфера ще бъде изминирano и ще се постигне неинфлационен разтежк на доходите без прилагането на реструктивни мерки.

Пето, значително уvelичаване на диференциацията на работната заплата между производственият и бюджетният сектор. Презахването на регулирането на работната заплата в производствения сектор може да стимулира силно уvelичаване на заплатите, което ще контрастира на ограниченията в бюджетния сектор. Освен икономически, тази ситуация би имала и значителен социален ефект - нарастване на социалното напрежение и искания за уvelичаване на заплатите в бюджетната сфера.

Шесто, съществуба реална възможност за уvelичаване на работните заплати за сметка на намаляване на заетостта. В бюджетната сфера това условие е напълно приемливо, като се има предвид високата и неефективна заетост в много ведомства и организации. Предвиденото съкращаване от поръчка на 58-60 хил. души не може да се каже, че е оптимально решение. То трябва да се търси в рамките на отделните ведомства и организации. Подобни резерви съществуват и в производственият и бързъбен сектор. И тук сърьз заетостта следва да се регулира на микроравнище от самите предприятия в зависимост от стопанските и финансовите резултати.

Седмо, отстраняване на противоречията между регулиращата и социалната функции на минималната работна заплата. През изтеклия период минималната заплата не изпълняващо своите социални функции. Тя априорно се определяше по равнището на екстремни минимума. Решението трябва да се търси в отдаването на формирането на работните заплати в бюджетната сфера от минималната.

Представените възможности на доходите в условията на валутен борд откровяват и поставят на дискусия някои основни проблеми, свързани с основните принципи, цели и приоритети на политиката на доходите; инструментите, средствата и механизмите на въздействие; и възможностите ефекти. Победигнатите въпроси имат предимно дискусационен характер и следва да се разглеждат като един опит за осмисляне на основните моменти в политиката на доходите.

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

ПОЛИТИКА ПО ЗАЕТОСТТА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с. г-р ИСКРА БЕЛЕВА

УВОД

Въвеждането на валутен съвет днес се приема като безалтернативна необходимост за постигането на макроикономическа стабилизация и ускорено преструктуриране на икономиката. Неминуемо мерките, които валутният съвет предвижда за постигането на посочените цели ще имат съществено пряко и косвено отражение върху развитието на трудовия пазар. От тази гледна точка дискусията за възможната политика по заетостта в условия на валутен съвет е изключително необходима и полезна, още повече, че аналогите в световната практика са много малко.

1. СЪСТОЯНИЕ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР ПРЕДИ ВЪВЕЖДАНЕТО НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ И ЕФЕКТИВНОСТ НА ИЗПОЛЗВАННИТЕ ДОСЕГА ПОЛИТИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ЗАЕТОСТТА И БЕЗРАБОТИЦАТА

Преди въвеждането на валутен съвет от м. юли 1997 година състоянието на трудовия пазар като резултат от неговото развитие в последните седем години се характеризира със следните особености:

Първо - понижаващо се търсене на труп както в бързъбния, така и в частния сектор;

Второ - засилен написк върху пазара на трупа от страна на предлагането на труп;

Трето - нарастващо структурно неравновесие между търсене и предлагане;

Четвърто - нарастваща безработица с изключително неблагоприятни структурни характеристики;

Пето - очертаваща се трайна сегментация на отделни елементи на пазара на трупа;

Шесто - все по-ясно изразено неравностойно положение на отделни групи в пазара на трупа като израз на оформящо се фрагментиране на трудовия пазар.

Кратката ретроспекция на тaka синтезираните характеристики на трудовия пазар показва, че шестгодишните опити за икономически реформи, при които бързъбата протежирица запазването на заетостта в бързъбния сектор не само не бяха успешни, но и нещо повече, задълбочиха социалната цена на прехода.

Общо за периода 1989-1996 година заетостта в България е намаляла с 1086 хил. души или с 24.8%. Това означава, че всеки четвърти зает е бил освободен от работа. Намалението на заетостта е резултат на колапса на заетостта в бързъбния

сектор, където освободената работна сила наброява 1901 хил.души или 57.9%. Заедните в частния сектор за периода от началото на прехода към пазарна икономика са достигнали 1377 хил.души което отразява нарастване близо 4 пъти.

ДИНАМИКА НА ЗАЕТОСТТА В РБЪЛГАРИЯ

Таблица 1

Показател	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Общо - хил.	4365	4096	3466	3273	3221	3241	3310	3279
в т.ч. 8								
върхък.сектор	4085	3846	3189	2662	2266	2032	1924	1901
частен сектор	280	250	277	611	912	1167	1348	1377

Източник: Статистически справочник, НСИ, 1992 и 1996 г.

Данните за 1996 г. са по предварителни разчети на НСИ

Анализът на промените в заетостта по отдельни отрасли и подотрасли илюстрира 8 цифри някои от посочените по-горе основни характеристики на трудовия пазар. Така например, спадът на заетостта в промишлеността за периода 1989-1996 година е губиран (от 1570 хил.души на 742 хил.души); строителство - намаление на заетите от 343 на 87 хил.души; транспорт - от 257 на 130 хил.души. В отрасъл промишленост най-масивно външните шокове на разпадналите се пазари и вътрешните шокове на ликвидиране на плановата икономика се отразиха върху заетостта в машиностроенето и електронната индустрия, химията, радиообщителната техника, текстилната и хранително-бкусовата индустрия и т.н. В първата половина на освободената работна сила преобладава работна сила с инженерно-техническо образование, с висше и средно специално образование. Това постави началото на сегментирането на високо квалифицираната труда на трудовия пазар.

За същият период безработицата запазва същинтелно високо равнище.

ДИНАМИКА НА БЕЗРАБОТИЦАТА В РБЪЛГАРИЯ

Таблица 2

Показател	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Безработни*								
общо - хил.	-	65	419	576	626	488	423	478
% към ик.акт.								
население	1.5	6.7	13.2	15.7	14.1	10.	12.5	

Източник: НСЗ, месечни бюллетени за регистрираната безработица

* към края на годината

В структурата на безработицата през разглеждания период делят на дългосрочно безработници - за срок над една година и около половината, делят на младежите възра междуси 30.5% през септември 1993 и 27.6% през юни 1996 година. Регионалните различия в равнищата на безработицата имат значителни отклонения. Регионите с постоянни и с високо рабнище безработица баче с ясно очертани. Все по-ясно се открояват контури на и "рискови" групи в трудовия пазар, т.е. групи в неравносъстояние положение като инвалиди, младежи, жени, както и групи от малцинствата.

Анализът на политиката по заетостта и безработицата провеждана през периода 1990-1996 година показва, че мерките, които се прилагат досега продължават да имат повече последващи, отколкото превантивен характер. Така например, безработицата "избухна" в началото на прехода, когато все още новата институционална и нормативна база за развитието на пазара на труда не беше изградена. Предприемат се действия в този период бяха насочени изключително към насипни програми и преди всичко - към обвързване на безработиците, регистрирането им и изплащане на обезщетение. Сриването на заетостта във върхубния сектор не позволи прилагането на каквито и да е програми за защита на заетостта в дългосрочните предприятия. Въпреки че бяха направени опити за запазване на персонала в наличност чрез дългосрочни отпуски. Опитите за отреагиране на масовите уволнения при закриване на губещи производстви и дейности чрез програми за алтернативна заетост не бяха ползовани - например, програмите за алтернативна заетост на заетите в губещите рудници.

Периодът на „укротяване“ динамиката на безработицата - 1994 и 1995 година, настъпил главно поради преустановените икономически реформи и над-всичествие спиркането на преструктурирането на икономиката беше използвано за пренасочване акцента на провежданата политика по заетостта и безработицата към т.н. активни програми. Пакетът от програми с отрасловъ, регионална, браншова, възрастова, и т.н. насоченост, активната работа по обучението и професионалната преподгответка на безработицата, опитите да се разширят програми за насярчаване на стопанската самоинициативност безспорно създадоха множество повече възможности за безработиците за избор. Същевременно обаче ефективността на тези програми по редица причини може лесно да бъде оспорвана. Първо, защото няма разработени методики за оценка на тази ефективност, второ, защото няма достатъчно информация за развитие на трудовия живот на безработните след преминаването през активните програми, пробежданти от Националната служба по заетостта; трето, защото каквито и програми и политики да бъдат прилагани в рамките на трудовата борса те по принцип могат да имат само облекчаващ временен ефект и не могат да компенсират въздейсвиято на макроикономическата среда за урваждянето на търсенето и предлагането на труд.

Така, цялостната оценка за ефективността на разработените и приложените активни програми може да бъде сведена до крайният им ефект върху равнобесието на пазара на труда. А цифрите показват, че през всичките изминални години на преход пазарът на труда не е във върхъл към равнобесно развитие. Напротив, през изминалите седем години неравнобесието на търсене и предлагане на труда се е запазило, а проблемите на структурните несъответствия са се задълбочавали. Ето в такова състояние пазарът на труда в България следва да премине към една нова фаза - въвеждането на валутен събит.

2. ОСНОВНИ НАСОКИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ВАЛУТНИЯТ СЪВЕТ ВЪРХУ ПАЗАРА НА ТРУДА

А: Преки въздействия върху търсенето на труд

а) намалено търсене поради въвеждането на търъгва финансова дисциплина, последващи фалити на губещите държавни предприятия и на онази част от частните, които не успят да се адаптират към новата финансова среда и са в техноложически връзки с държавни предприятия, които ще фалират, закриване на предприятия, в които предприетите мерки за финансово оздравяване са несполучими.

б) преструктуррането на икономиката, разбирано и като смяна на собствеността чрез всички познати и прилагани в страната форми на приватизация, и като отраслово превориентиране на икономиката с необходимост от бърза и гълкава реакция на предприятията по отношение на продуктова номенклатура, пазарна насоченост, ресурсна обезпеченост и т.н. ще въздейства пряко върху размера на наемата работна сила и косвено - чрез промените в обемите на производството.

В условия на финансови рестрикции и ограничени възможности на държавата да подпомага раздължето на определени отрасли и по-точно на селското, стопанство където заетостта днес обхваща близо половина (49,1%) от заетите в частния сектор става вече от проблематична. Още по-вече ако се вземе предвид факта, че тази заетост и преги въвеждането на валутен съвет поставя множество българи, събрани с нейния характер (доколко това е пълна или частична заетост), с качествените характеристики на заетите там, доходите, които осигурява и т.н. Либерализацията на цените ще и на тези на селскостопанските субсидии и ограниченията възможности на държавата в условия на стриктни финансово ограничения за субсидиране ще поставят вероятно в затруднение селскостопанските производители при снабдяването им в фуражи, семена, торове и т.н. Това от своя страна ще рефлектира върху обема на производството и ще превърши все по-голяма част от пълната заетост във времена или ще увеличива скритата селскостопанска безработица.

г) въвеждането на валутен съвет предвижда и фиксиране на равнищата на динамиката на работните заплати и другите основни доходи. Като се има предвид балансът на трудовите ресурси днес, в които около 2.4 млн. души са пенсионери, близо 2 млн. души са заети в държавния сектор, около 1.6 млн. души са под трудоспособна възраст или общо 6 млн. души, за които основен източник на доходи и издръжка са тези от държавния бюджет под формата на пенсии, заплати, стипендии, детски издръжки и т.н. става ясно, че ограничаването на разтежка на тези доходи ще въздейства върху динамиката на вътрешното потребление. Вътрешното потребление в зависимост от инфляцията може не само да не нараства, но и да намалява и тази втора възможност е най-вероятната в първите месеци на въвеждане на валутен съвет. Какъвто и да е разтежка на доходите в частния сектор и на останалите около 2.2 млн. души, евба ли тяжкото потребление ще се окаже достатъчно за да стимулира потреблението в такава степен, която да доведе до оживяването на производството, нарастването на заетостта и т.н.

д) намаленото потребление ще продължава да депресира търсенето на труд и така на макроравнище ще се постигне стагнация на производството и съответно на търсенето на труд на едно много ниско равнище.

е) ниските доходи на преобладаващата част от населението на страната ще стимулират предлагането на труд и ще повишават неработосъстоянието на трудовия пазар.

Б: Косвени въздействия

а) Основна котва в условия на валутен съвет е фиксирането на валутния курс. Като следствие от него център на вносните ресурси и на износната продукция ще бъдат ясно детерминирани. В зависимост от това как ще се фиксира валутния курс спрямо националната валута ще зависи стимулирането на износната продукция, а оттам и задържането и нарастването на производството на износните предприятия. Като се има предвид обаче силно отворения характер на българската икономика, определено може да се каже, че повече от три четвърти от заетостта в националната икономика е съзрана пряко и косвено с вноса и износа. Ето защо, фиксирането на валутния курс на по-високо ниво и подсърденването на националната валута ще има за ефект стимулиране на износа и осъкняване на вноса. При това положение заетостта в износно ориентираните предприятия може да нарасне, но тази в производството и дейностите, които забисят от вноси субсидии и ресурси - ще се намали. Очевидно е, че в условия на валутен съвет заетостта ще претърпи преразпределение и по отношение на вносно-износната ориентация на продукцията.

б) Динамиката на лихвения процент в условия на валутен съвет ще се определя изцяло на пазарна основа в зависимост от търсенето и предлагането на пари. На този етап е трудно да се предвиди рабнището, около което пазарът ще оформи лихвения процент. Ако лихвеният процент е достатъчно атрактивен за инвеститорите, може да се очаква този фактор да създаде условия за оживяването на производствените инвестиции и на търсенето на труд. От друга страна за привличането на паричен ресурс в необходима същност разбитото доверие в банковата система да бъде възстановено, нещо, което не може да се постигне бързо. Като че ли въздействието на този фактор върху стопанската стабилизация и бъдещото оживяване на икономиката е с най-много неизвестни и поради силното близяние на извъникономическите фактори върху парничния пазар.

в) Активното използване на фискалните инструменти в икономическата политика от началото на прехода досега не може да бъде характеризирано като успешно. Най-вече поради това, че тези инструменти не мотивират към стопанска активност и предприемчивост. В условията на валутен съвет данъчните инструменти биха имали положителен ефект за нарастване на заетостта и намаляване на безработицата само при положение че данъчните стабки използват стимулиращи функции. Това означава намаляване на съществуващите данъчни рабници на основните данъци, както и много по-широкото използване на преференциалните данъчни стабки за предприемачество тогава, когато то създава реали работни места за дълготрайен период от време (минимум една година).

г) Отражението на въвеждането на валутния съвет върху вноса и износа вече беше коментирано от гледна точка на фиксирания валутен курс. Може обаче да се предполага, че на сърчищите и ограничилите макроикономическите политики на държавата допълнително ще въздействат върху обемите на вноса и износа, resp. и върху динамиката на заетостта в съответните производството и дейности.

В резултат на преките и косвени въздействия на описаните по-горе фактори и очертаващото състояние на агрегираното търсене и предлагане на труд в условия на валутен съвет използването досега политики по отношение на заетостта и безработицата биха работили с променил успех.

3. ПОЛИТИКА НА ЗАЕМОСТСТА И БЕЗРАБОТИЦАТА

Политиката на заетостта и безработицата в условия на валутен съвт ще следва да пренасочи своите акции от използваните конвенционални програми към разширяването на нови форми на въздействия, характерни за специфичните условия на валутния борд.

Конвенционалните политики в областта на заетостта и безработицата включват пасивни и активни програми. Пасивните програми са насочени към идентифицирането на безработицата, нейното регистриране и съответно обезщетяване в рамките на действащото трудинко законодателство.

Пребив очакваното нарастване на безработните и като вследствие на ликвидация и закриване на предприятия се дискутира необходимостта от създаването на специализиран фонд, чрез които да се изглеждат стари и нови задължения на държавата към тях. Създаването на такъв специализиран фонд за изплащане на тълкуванията на работните места от работни заплати при фалит на предприятията следва да се възприема като форма за коректно отношение на основните работодатели - държавата за разчистване на трудинките взаимоотношения с работните места в случаите, когато тя, държавата е в състояние да управлява ефективно своите предприятия.

С по-голям характер би могъл да бъде специализиран фонд за подпомагане и настърчаване на инвестиционна дейност, която създава трайни работни места. Има се пребив специализиран фонд, които стимулира разширяването на малките и средни предприятия на регионален принцип и осигурява разкриването на работни места и нарастване на заетостта.

Макар и с намаляващ относителен дял разходите за пасивни мерки остават все още много високи в общите разходи на фонд „ПКБ“ - 80.0% през 1994 година и 72.7% през 1995 г. В условията на валутен съвт разпределението на средствата от фонда на пасивни и активни мерки ще претърпи някои обективни промени, наложени от ограниченията постъпления на средствата във фонда и обективната необходимост от изразходването на побече средства за активни политики по заетостта.

Пасивните мерки в пазара на труда се очертава да бъдат преобладаващи в първите месеци от въвеждането на валутния съвт. Законодателната база за това частично се подготви с подписването на споразумения с МВФ за заем за подпомагане на освободената работна сила от закриване на държавни предприятия. Пребивданото дължностно по-високо обезщетяване при условие че се разделя собствена стопанска дейност може да се приеме само като настърчилна база, която една ли це породи рязко нарастване на самонаетостта сред безработните. Досега практиката показва, че настърчилните средства, които се пребивдат по отдельни програми за безработните за започване на самостоятелна стопанска дейност са обременени с много бюрократизъм и формализъм, които затрудняват процесът на преодоляване на средствата. Същите трудности вероятно ще има и с пребивданите обезщетения със заема от МВФ, още повече като се има пребив, че мониторингът за разпределението и използването на тези средства че промътка по стандартите на отпускащите ги институции. Имаме възможност на този етап да си направим поучителни изводи от примерът с изплащането на помощите-еквала за социално слабите.

По-съществената страна на проблемите обаче е, че при очакваното ново значително намаление на заетостта постъпленията във фонда „ПКБ“ ще се намалят, при

нарастване на броя на хората, които ще имат права да ползват средства от този фонд. Ще посочим няколко аспекти, заслужаващи да бъдат дискутирани: първо - намалянето на вносите, които работодателите плащат, би могло да има стимулиращ ефект за наемането на работна сила. Второ - намаляването на броя на заетите ще намали постъпленията във фонда. Трето - структурният характер на безработицата у нас ще се засилва и ще изисква повече средства от фонда за преструктуриране на работната сила. Четвърто - политиката спрямо набирането и използването на средствата по фонд „ПКБ“ трябва да се основава на прецизни анализи на ефективността на провежданите програми.

От гледна точка на икономическия растеж много важно значение имат активните програми по заетостта и безработицата, насочени най-общо в две основни направления: а) мерки за защита на заетостта б) мерки за създаване на заетост и в) мерки за реинтегриране в заетостта.

Програмите или мерките по защита (превенция) на заетостта в условията на валутен съвт ще бъдат изключително затруднени поради силните финансово рестрикции. Нещо повече, в нашата страна няма достатъчен опит за използването на такива политики. Условията на валутен съвт една ли са най-благоприятната икономическа среда за разработването и прилагането на такива пакети от политики. Независимо от това, известни възможности за превенция на заетостта има допоколко доколко правителството обяви готовност въвеждането на валутен съвт да бъде съпровождано от съпътстваща краткосрочна (четиригодишна) икономическа програма за разбиране. Наличното на такава програма, очертаваща възможни параметри на производство, инвестиции, структурни промени би направила по-обзорни промени в работните места в онзи държавни предприятия, които имат възможност за запазване и разбиране в условия на валутен съвт. От тази гледна точка тези предприятия биха могли да разработят съответстваща стратегия за разбирането на персонала, респ. на работните места, въвличайки и по-голям вътрешен трудинко пазар за преодоляване на конюнктурните шокове.

Един особено важен въпрос е този за отношението държавата към заетостта в предприятията, които се предлагат за касова приватизация. Практиката досега пребивдва при такава смята на собствеността новите собственици да поемат известни ангажименти за запазване на работните места, респ. заетост в предприятията за определен период от време, както и изискванията за нови инвестиции. Идеята на последното изискване е допълнителните инвестиции да доведат до създаване и на нови работни места, т.е. очакване за нарастване на инвестиции. Ускоряването на приватизацията и приближаването на нужди инвестиции са възлов момент в програмата на правителството за икономическа политика в условия на валутен съвт. Два момента заслужават особено внимание в тази вързка: Първо, очевидно е, че в съществуващата икономическа ситуация необходимостта от продажби може да наложи компромиси и част от тях ще засегнат и посочените по-горе изисквания. Имащи пребив очакванията за нов срив в заетостта и предстоящ бум в безработицата би било неразумно да се отива на компромиси по отношение на клуазите за заетостта, които ще залегнат в договорите за продажби. Второ, няма прозрачност по въпроса как новите собственици във вече приватизирани предприятия изпълняват поетите договорни ангажименти по заетостта не само като брой работни места, но и като програми за разбирането на персонала, трудинко и здравната им защита. Държавата не може да си позволи да пренебрегва този въпрос и ако в краткосрочна перспектива тя не е в състояние да

обявя този проблем за приоритетен, в средно и най-вече в български аспект този въпрос може да добие съдбовно значение, доколкото засяга единственото останало засега национално богатство - трудовите ресурси.

Мерки за създаване на заетост

Друг проблем този за включването в политиката по заетостта на пакети от мерки за създаване на заетост. Колкото и затруднена да бъде икономиката в условия на валутен съвет единствения изход от кризисната ситуация е именно чрез въвеждането на валутен съвет да се създаде климатът предварочан за създаване на икономиката и в последствие за нейното оживяване. Ако одразителният процес не се реализира в пръвте шест-десет месеца от въвеждането на валутния съвет, и признанието за оживяване на производството не се появят, то успешността на цялостната реформа може да се постави под съмнение.

Какви са възможностите насоки на разработване на по-конкретни програми за създаване на работни места?

Активна подкрепа на развитието на дребния и среден бизнес

В контекста на правителствената програма за развитие на България до 2001 година основният сектор, които ще създава работни места следва да бъде частния сектор. В контекста на тази постановка политиката следва да бъде ориентирана към „нов тип заетост, основана на стабилността на голем брой работни места в много малки и средни предприятия и избавяне на риска от внезапното увеличаване на безработицата при закриването на отделни много големи предприятия“.¹

Очевидно е, че една от причините за сриба в заетостта в България е нейната концентрация в огромни неефективни държавни предприятия. Като правило такъв тип заетост не позволява достатъчна ефикасност и маневреност на вътрешния и външен трудов пазар в критични икономически условия. Обратното, заетостта в дребните и средни предприятия може да бъде по-гъвкаво преструктурирана в периода на кризи. Известно е, че в развитието на пазарни икономики именно този тип заетост е буферът на пазара на труда когато се провоят структурни гистбаланси. От тази гледна точка развитието на дребните и средни предприятия и подкрепата на заетостта в тях би създала слабо развитата засега средна зона между единствените производители и крупните държавни предприятия. В тази връзка следва да се покрени и създаването на специализирани фондове за инвестиционна подкрепа на развитие на такива предприятия, които да бъдат подкрепени и от съответстващата държавна програма за подкрепа на дребния и среден бизнес чрез данъчната и кредитната политика, чрез развитие на мощна консултантска и информационна мрежа за този вид предприятия, чрез подпомагането на връзките им с международните пазари и т.н.

Същевременно обаче не следва да се забравя, че държавата нася къде по света и най-вече в развитието пазарни структури е значителен фактор за балансиране на търсенето и предлагането на труп и чрез своята инвестиционна политика би могла да създава работни места. Дори и в условия на валутен борд държавата не може да се откаже от провеждането на определена държавна икономическа политика както в отраслов, така и в териториален план.

Държавните поръчки са съществен инструмент за въздействие върху търсено-нето на труп и този фактор също не следва да бъде пренебрегнат като възможен лост за активизиране на заетостта. Още побече, че в рамките на международната интеграция на страната в европейските структури държавата ще изпълнява редица международни проекти, реализиращи се в нас в областта на комуникации. Набелязаната в правителствената програма инвестиционна програма по реконструкцията и ново строителство на пътища по линиите на международните инфраструктурни коридори, електрифициране на ж.л. линии, нови гранично-пропусквателни пунктове създава възможности за значителни държавни поръчки и разкриване на нови работни места.

Колкото и ограничени да са държавните инвестиции в периода на валутен съвет, те ще съществуват и ще създават също известен брой работни места. Не следва да се валинират напълно и възможностите за създаване на нови работни места в онези държавни предприятия, които покажат жизнеустойчивост и след период на стабилизиране пристъпят към разширяване на производствената си дейност и привличане на нова работна сила.

Съществен момент от политиката по заетостта и безработицата следва да бъде наблюдението и анализирането на промените, които настъпват в заетостта в предприятията, в които вече е извършена трансформация на заетостта, независимо от конкретната форма на тази трансформация. Това, което се има предвид е изясняването на състоянието на заетостта в онези предприятия, които са били продадени или частично приватизирани. При това става въпрос не само за наблюдението на количествените промени на броя на заетите, но и на качествените изменения на работната сила, на условията на труп и трудината и здравна защита на работната сила.

Политика по реинтегриране на безработните в заетостта

Разширяването на обхвата на провежданите активни програми в трудовия пазар и повишаването на ефективността им от гледна точка на трайното реинтегриране на безработните в заетостта в условията на валутен съвет ще среши няколко препятствия: Първо - първоначалното рязко събиране на свободните работни места и естествената реакция на работодателите да отказват участие в програми по наемане на безработни; Второ - споменатите вече финансово ограничения, които ще настъпят при намаляване на вносите във фонда при нарастване на потребностите от такива средства и небъзможността на държавата да участва със субсидии в този фонд.

Може да се очаква, че активните мерки в трудовия пазар ще подпомагат по-ефективно процесът на оживяване на търсенето на труп след постигането на макроикономическата стабилизация на страната и провеждането на политика на насянчаване на малки и среден бизнес. В набора от политики, насочени към активно включване на безработните в заетостта досега преобладават субсидиранията заетост на българско безработните младежи, поощряване мобилността на работната сила, привличане на българско безработните на временно разкрыти работни места в обществени работи, пряко създаване на работни места, субсидирани кредити за работодателите за наемане на работна сила, насянчаване безработните да започнат самостоятелна стопанска дейност, програми за инвалиидите, програмите за квалификация и преквалификация, стимулиране на териториалната мобилност и т.н.

¹ България 2001, Програма на правителството на Република България, 8-к Пар, 23 Мај, 1997 г. стр. 6

Известна представа за размера на тези програми може да се получи от предоставената по-долу таблица.

РАЗХОДИ ПО ПРОГРАМИ ЗА БЕЗРАБОТНИТЕ (ХИЛ/ЛВ.) Таблица 3

Вид програма	Разходи		
	1994	1995	1996
Насърчаване на самозаетост	12129	15675	21867
Квалификация и преквалификация	49000	87567	136066
Мобилност на безработни	59	9	2400
Лихви по кредити за разкриване на работни места	9845	7561	2576
За наемане на млади специалисти и квалифицирани работници	8287	3843	7124
За наемане на инвалиди	147	233	364
Програми по заетостта	481210	837134	1166965

Източник: Национална служба по заетостта

Следва да се отбележи, че макроикономическата среда, поне в първоначалния период от въвеждането на Балутен съвет няма да създава среда стимулираща бързото реинтегриране на безработните контингенти от трудовите ресурси в пазара на труда и прегу всичко в заетостта.

Така например, пропоръчваната политика за провеждането на макроикономическа политика, насочена към повишаване на постъпленията от данъци в бюджета и намаляване или премахване на преференциалните данъчни облекчения, които намират склонността на работодателите за участие в активни програми по заетостта. Това неминуемо не само ще възпрепятства разширяването на сега провежданите програми, но и нещо повече, вероятно ще доведе до сглаждането на обхвантите от тези програми сега.

На фона на тази макроикономическа действителност стратегията на политиката по реинтегриране на безработните следва да се съсредоточи към прилагането на същинско по-обособените програми за насърчаване на заетостта при отдельни рискови групи в пазара на труда и по отношение на различните сегменти на безработицата.

В основата на стратегията по реинтегрирането в заетостта на безработните от оформените вече рискови групи следва да бъдат заложени принципите на равнопоставеност в трудовите отношения, стимулиращи лостове мотивиращи личностното участие в програмите по реинтеграция, използването на възможност по-добъг набор от инструменти за гъвкавост на формите за трудово участие, насърчаване на безработните към развитие на самозаетост, насърчаване обучението и преквалификацията на жените и най-вече на нискоквалифицираната работна сила, изключително внимание на стимулиране на младежката заетост. В

рамките на националния интерес в трудовата политика по отношение на младежката заетост да бъде насочена първо - към защита на трудовата им заетост; второ, към бързо възстановяване на трудовата им заетост след безработица. Особено внимание на политиката по реинтегриране на безработицата следва да се откри на българско безработните, като програмите осигурят възможности не само да достъпят на тази група безработни до работни места, но и условия за ефективна трудова дейност. Особено средство за постигането на целите на тези програми е повишаването на гъвкавостта на трудовия пазар. Това означава, че хората, които за по-продължително време остават извън трудовата дейност поради професионални, квалификационни причини или поради липса на производствен опит следва да получат възможности да набият необходимите знания и опит. Другата страна на тези програми би следвало да възейства върху склонността на работодателите по отношение на приемането на работа на българско безработните и отношението им към тях.

Важен момент в политиката по реинтегрирането на безработните към заетост следва да бъде постоянното наблюдение на разбитието на програмите и периодичната оценка на тяхната ефективност. Регуларната проверка на ефективността на упражняваните механизми и преосмислянето на тяхната необходимост в инцидент за гъвкавостта на икономическата политика в т.ч. и на тази по заетостта и безработицата.

Ефективността на провежданите досега в нашата страна активни политики по отношение на отдельните рискови групи може да бъде оценена от няколко аспекта:

- а) многообразие на провежданите политики;
- б) брой на обхвачаните безработни;
- в) разходи на един участник в програмата;
- г) краен ефект от участие в програмата - върху заетостта.

Трудно е да се направи цялостна оценка на ефективността на провежданата политика поради недълга информация или липса на такава, например за трудовия път на безработните след излизането им от една програма. Наличната информация позволява да се направят няколко препоръки относно програмите за реинтегриране на безработните към заетост:

- Първо - разнообразирането на програмите;
- Второ - по-голяма гъвкавост по отношение на адаптирането на програмите и на тяхната популаризация;
- Трето - намаляване бюрократизирането на процеса;

В заключение следва да се отбележи, че трудовият пазар ще бъде едно от най-чувствителното място в икономиката по отношение на въздействието на въвеждането на Балутен съвет. Остротата на икономическите и над-бече социални проблеми ще бъде особено силен, което предполага и политиката, която ще се възприеме в тази сфера да бъде изключително гъвкава и адаптивна към динамичните изменения в заетостта и безработицата.

ВАЛУТНИЯТ СЪВЕТ И СТРАТЕГИЯТА ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ

н.с. СПАРТАК КЕРЕМИДЧИЕВ

1. СТРАТЕГИЯ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ НА ДЪРЖАВНОТО УЧАСТИЕ В ПРЕДПРИЯТИЯТА НА БЪЛГАРИЯ ДО ФИНАНСОВАТА КРИЗА ПРЕЗ 1996 ГОДИНА.

От формална гледна точка националната стратегия за приватизация в България не е дефинирано понятие. Няма официално прием и публикуван документ, който да дава представа за цялостната стратегия на приватизация в страната. Както други важни икономически процеси и приватизацията се осъществява циклично, „на парче“, с частни сменки на „правилата на играта“. Въпреки липсата на писана стратегия, от няколкогодишния приватизационен опит, законодателните основи и промените в тях, изразяванието на намерения и меморандумите със Световната банка и МВФ, годишните програми за приватизация на различните правителства могат да се изведат основните елементи на модела на приватизация, използван до края на 1996 година.

Основните въпроси, на които трябва да даде отговор една приватизационна стратегия са: цели на приватизацията, обхват на програмата за приватизация, институционална рамка на процеса, място на приватизацията в структурните реформи.

Цели на приватизацията

Политически декларираните цели на приватизацията в България са тържестващо от фактически постигнатите. Още след 1990 г. всички основни политически сили се обявиха за осъществяване на приватизация в страната. Въпреки това едва през сръдата на 1992 г. бе прием рамков закон за приватизация и в началото на следващата година бе оформена цялостната законова рамка на процеса. Така България започна най-късно от всички страни на преход да осъществява закона на приватизация. Основният въпрос на всяка програма за приватизация е за съответното място на приватизацията и приходите от нея. Теоретическите концепции, които се развиват около този спор са:

- първата концепция залага на скръстната на приватизация пред приходите от нея като се обосновава с необходимостта от бърза смяна в правата на собственост, установяване на пазарноотговорни стопански субекти, преодоляване на бъдещата дехапитализация на държавните предприятия, която би станала, ако предприятията остават държавни собствености, необратим мост на реформите, която се гарантира от частната собственост, отделяне на държавата и политическите сили от икономиката на страната, бързо отстраняване на номенклатурата от собствеността върху предприятията;

- втората концепция дава приоритет на приходите от приватизацията пред скръстната на процеса. Аргументите на привържениците и са, че бившите социалистически предприятия се нуждаят от преобразително преструктуриране преди приватизацията им, очакванието приходи от приватизацията са необходими за погасяване на външен и вътрешен дълг, след приватизацията държавата ще загуби гигантите, които тя получава като собственик на тези предприятия.

Реформаторската практиката в страните на преход безспорно показва практическата на първата концепция по следните причини:

- поради отсъствието на добре работеща система на корпоративен контрол, лични интереси и асиметрията на информацията, мениджърите започнаха с много голяма скорост да дехапитализират в своя полза оставащите върху държавна собственост предприятия;
- държавата се оказа неспособна да наложи ефективна система на корпоративно управление и контрол върху предприятията от държавния сектор, а липсата от ресурси, както финансови, така и човешки и организационни направи невъзможно провеждането на каквито и да е опити за преструктуриране на държавните предприятия преди приватизацията им. Изследванията върху поведението на предприятията показват, че те могат да започнат преструктурирането си едва след преминат в частна собственост и се установят ясни права на собственост в тях;
- забавянето на приватизацията и реалното преструктуриране на предприятията след нея ангажира огромни държавни (бюджетни и кредитни) ресурси за поддържане функционирането на губещите държавни предприятия. Успоредно с това, държавните бюджети бе лишен от възможни средства по формата на данъци и такси в резултат от очакваното увеличение на оборота на приватизирани предприятия. Към негативните черти от забавянето на приватизацията могат да се причислят и преките и непреки разходи за издръжка на скритата безработица в държавните предприятия, както и на откритата безработица;
- забавянето темпо на приватизация отблъсква потока от чуждестранни инвестиции и поставя икономиката ни в изолация от водещи технологии, стандарти и пазари;
- задържането на легалната приватизация доведе и до „бу“ в разрастването на „тихата“ и „нелегална“ приватизация, до огромен ръст на икономическата престъпност, бурно раздялане на черната и криминалната икономика и до приватизиране на печалбата на държавните предприятия.
- резултатите от неосъществените и забавените приватизации имат и много важни извъникономически последици. Създават се и укрепват мощнни групировки, съставени от държавни и частни бизнесмени, държавни служители и политически лобисти, които работят за блокиране на приватизацията и структурните реформи.

Една от схемите за приватизация на печалбите на държавните предприятия е представена в доклада на Solomon Brothers, Bulgaria: Wrestling with Reform, p. 20-21.

Пътят, по който тръгна българската приватизация не бе в полза на скоростта. Логиката, която бе заложена в закона за приватизация бе противоречива. От една страна в него залегна положение, че всички преобразувания предприятия щад-кисно след пет години от преобразуването си трябва да бъдат приватизирани. От друга страна приоритет бе давен на по-бавните пазарни техники на приватизация. Въведените бяха ограничения за вътрешните инвеститори, които получават акции и място по преференциален режим. Не бяха създадени благоприятни условия, които да направят инвестициите чрез приватизация конкурентни на другите възможни съфери на инвестиране на българската капитала. Серии от формални и неформални бариери бяха поставени пред наблизането на чуждестранните инвеститори, които до 1995 г. определяха темпото на приватизация. В резултат от действието на всички тези фактори, българската икономика в сравнение с другите страни на преход е с много нисък дял приватизирана държавна собственост, която се изчислява на около 10% от всички обекти на голяма приватизация¹. В групата на страните с над-малък дял приватизирана собственост освен нас са Грузия с 2% приватизирана собственост, Беларус с 11% и Румъния с 13%. Всичките в реформите страни на преход са на първите места по дял на приватизираната собственост. В Чехия този дял е 81%, Унгария и Естония имат съответно 75% и 74%, следват Латвия с 57% и Русия с 55%, а между 27-46% дял на завършената голяма приватизация се намират Латвия, Словакия, Монголия, Полша и Молдова.

Общата сума на приходите от приватизацията за периода 1993-1995 г. възлиза на 19,5 млрд. лв., като за тези години Агенцията за приватизация е продала 43 цели предприятия. Ако тази сума се сравни с избръшната дескапитализация на държавния сектор, пропуснатите ползи от преструктурiranе и развитие на предприятията и с другите разходи от забавената реформа, ще се види, че цената на българската приватизация е много висока. Ако това темпото на приватизация се запази и в бъдеще, ще са необходими повече от 27 г. за да се приватизират всички държавни предприятия.

Средства за осъществяване на приватизацията

Средствата за осъществяване на приватизацията произтичат от приемите и модели на приватизация. В България могат да се разграничат три етапа в провеждането на приватизацията в зависимост от прилаганите средства. Първият етап започна още през 1990 г. и продължи до 1993 г. Той се характеризира с блокиране на легалната приватизация, силно раздълбие на „тихата“ и „нелегална“ приватизация, поставяне на приоритет на реституцията пред приватизацията. Вторият етап на приватизацията започна от началото на 1993 г. до края на 1995 г., когато се експериментират различни техники на пазарна приватизация. Третият етап води започва от 1996 г. с разработването и практическото въвеждане на масова приватизация и схеми на съчетаването ѝ с пазарната приватизация. Започва да се формират черти на четвърти етап, който води своето начало от служебния кабинет от февруари 1996 г.

На първите два етапа избраниите начини за трансфер на собствеността от държавни в частни ръце (с изключение на нелегалните форми на приватизация) бяха много утежнени административно и продължителни бъв времето. Към това следва

да се прибави и времето, кое то бе необходимо за обучение на персонала, който се занимава с предизвикателствата на приватизацията, подготовката на оценители, консултанти и юристи за извършване на анализи на правното състояние на предприятията и времето за коригиране на приватизационното законодателство. Дори след оптимизиране на някои разходи на време за цялостното осъществяване на една приватизационна процедура са необходими между 6 месеца и 1 година. По време на втория етап на приватизация макар бавно и мъчително си проби път мененцията за преки продажби на големите предприятия на чуждестранни купувачи, които формираха над 70% от приходите от приватизация. В останалите случаи преводагахите продажбите на външни за предприятието инвеститори и в по-малка степен - за представителни на менджърът и персонала. Беше направен първи опит за извънборсова емисия на акции на гранд хотел „Варна“ АД след изкупуване на основния пакет от фирмата на Мултигруп. От предлаганите 20% акции бяха реализирани около 2-3% и опитът може да се оцени като тотално неуспешен.

Третият етап от приватизацията вместо да ускори потока от чуждестранни инвеститори преди масовата приватизация, напротив доведе до изтеглянето им от процеса. Единствено остана да се разчита през 1995 г. на вътрешни източници за финансиране на приватизационните процедури, които са доста ограничени и при равни други условия е по-изгодно да се инвестират в други по-стабилни дейности. Пазарната приватизация се развила бавно като започнаха да доминират като основни купувачи менджърски и смесени с персонала фирми, които ползватъха предвидената в закона привилегия за разсрочено разглеждане. По време на този етап над-силно, но също недостатъчно като темпо развилие получиха продажбите по сила на чл. 35 от ЗППДОБГ. Така че, средствата за осъществяване на приватизацията бяха възможно съответствие със стратегията на забавена приватизация и помогнаха за нейното утвърждаване.

Организация на приватизацията

Организацията на приватизационния процес съдържа институционалната рамка на процеса и приватизационното законодателство. Тези нейни елементи се определят от степента на политическа поддръжка на приватизацията.

Политическата поддръжка на процеса на приватизация в по-голяма част от времето на реформи липсваше или беше крайно незадободителна. Това обяснява блокирането на приватизацията, въвеждането на мораториуми върху продажбите, за-ксиянското приемане на законова основа на приватизацията, неизпълнение на задължението на парламента за приемане на годишна програма за приватизация, мутното коригиране на очевидни недостатъци в закона за приватизация. Превърдането на приватизацията от технократски процес в поле за политически спекулатации, рязко ограничи публичността и обществения контрол върху извършваните сделки.

Създаването на институционална рамка на приватизация с множество актьори и интереси, без ясна координация помежду им, лошо уредените взаимоотношения между институции, изпълняващи правата на собственик на държавните предприятия и техните продавачи, също допринесе за трудното и бавно осъществяване на приватизационните процедури.

Забавянето развитие на приватизация в България означава, че огромната си част от държавната собственост за сравнително продължително време ще запази своята природа. Това налагаше да се възприеме на модел на управление на сър-

¹ При следващите изменения на закона, този текст отпада.

² Transition Brief, No 3, 1996, p. 15.

жайбното участие, които да съответства на динамиката на приватизацията. Така контролът на държавните предприятия постепенно премина от Министерския съвет към отрасловите министерства и комитети. Агенцията за приватизация и досега не разполага с никакви права на собственост върху държавните предприятия. Възприетият модел на управление на държавното участие имаше двойнствено отражение върху приватизацията. От една страна, то беше инспирирано приватизацията, защото държавните служители, които заемаха места в управителните органи на предприятията не желаяха приватизацията им, за да не загубят значителна част от легалните си доходи. От друга страна, част от тези служители искаха да пребърат администратори на власт върху предприятията в собственическа. Затова те се опитаха да инициират и водят приватизацията в своя полза. Втората тенденция имаше по-малка сила, отколкото първата, така че определено може да се констатира, че съществуваният модел на управление на държавното участие не благоприятства развитието на приватизацията.

2. ЕЛЕМЕНТИ НА СТРАТЕГИЯ ЗА ПРИВАТИЗАЦИЯ В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН БОРД

Валутният борд и приватизационният процес се намират в много важни релации:

- изолирането на бюджетния дефицит от средствата на Централната банка трябва да стимулира продажбите на държавна и общинска собственост за покриване на държавните разходи;
- въвеждането на фиксиран валутен курс, ограничаването на инфляцията и намаляването на лихвения процент създават необходимата за разгърдане на приватизацията макроикономическа стабилност, при която е възможно съставянето и изпълнението на бизнеспланове за развитие на предприятията;
- спирането на рефинансирането за търговските банки от Централната банка трябва да прекрати практиката на отпускане на небързящими кредити и да направи банките и предприятията отговорни при възстановянето и бързането на кредитите, което следва да ограничи декапитализацията на предприятията и пътищата им приватизация;
- поставянето на „търъги“ бюджетни ограничения пред предприятията изисква да се използват такива приватизационни техники, които водят до реалното им преструктуриране
- приватизацията е основен фактор за наблизане на стратегически чуждестранни инвестиции, които заедно с приходите от износ представляват най-важни ресурси за развитие на икономиката при валутен борд.

Тези промени, които ще настъпят с въвеждането на валутен борд трябва да доведат до съществени промени в стратегията за приватизация, така че тя да стане основен двигател на структурните промени в икономиката. Следващото изложение ще представи основните промени, които са необходими да се предприемат, за да стане стратегията за приватизация адекватна на условията при валутен борд.

Цели на приватизацията

Целевата функция на приватизацията следва съществено да се промени. Дileмата скорост - постигане от приватизацията трябва да намери решение,

което да доведе до радикално ускоряване динамиката на приватизацията при търсене на максимални приходи от продажбите. По този начин могат да се увеличат постиганятията в бюджета, да се осигурят средства за погасяване на бъдещия дълг, както и да започне реално преструктуриране на приватизираните предприятия.

Да се пристъпи към планиране, подгответка и продажба на всички държавни предприятия от конкурентния сектор в рамките на следващите няколко години. Следва да отпаднат идеологемите за „стратегическите“ т.е. неприносните сектори за приватизация, за това че се разгробва националното богатство за безценца, както и че чуждестранните инвеститори ни заробват и ни купуват предприятията за да се преглазят от конкуренция. Въвеждането на валутен борд освен всичко друго означава, че държавната администрация не е успяла да се справи с решаването на най-важните икономически проблеми на прехода. Тя няма да може да се справи, гори да има достатъчно средства с преструктурирането на предприятията преди приватизацията, както и да наложи модел на корпоративно управление, които да доведе до перспективното им ефективно функциониране.

Изискването за продажби на предприятията гори в сектори, които доктора са счitalи за стратегически и monopolни прощатичи и от желанието на страната за интеграция в Европейския съюз и от споделеното на споразумението за присъединяване в СТО. Законодателството на тези две организации задължава страната да либерализира всички икономически сектори и да не поставя високи и непреодолими барииери за наблизане на нови конкуренции, както и да ограничи monopolните позиции в икономиката. След като открият за конкурентна редица предприятия, които са били monopolни, ще са необходими много инвестиции за оцеляването им в условията на либерализиран пазар. Тези средства могат да бъдат осигурени с приватизацията на тези monopolи.

В условията на валутен борд необходимостта от приближане на чужди валута става особено остра. Затова е необходима ориентация към продажби на стратегически чуждестранни партньори, които имат безупречна професионална компетентност и признания и могат да осигурят освен сериозни приходи от приватизацията и реално преструктуриране на предприятията.

Средства за приватизация

Арсеналът от техники за приватизация и оценка на оферти следва да се ориентира по такъв начин, че да бъде осигурена висока степен на участие в българските дружества на чуждестранен капитал. Както показва моделът на приватизация в Унгария, където винаги се е търсило максимизация на приходите от продажби, над 80% постиганятията от приватизация се получават от чуждестранни инвеститори. В България чуждестранните инвестиции в приватизацията достигнаха максимума си през 1994 г., когато те достигнаха 0,7% от всички купувачи, докато през 1995 г. те бяха - 0,4%, а през 1996 г. - 3,6% от всички купувачи. Стратегическата ориентацията към чуждестранни инвеститори не означава стремеж към продажба на всички държавни предприятия на пляж. Критерии за селекция на купувачи трябва да бъдат машаб на предприятието, необходимостта от инвестиции и преструктуриране, пазарите, които предприятието има, конкурентната среда на предприятието, необходимостта от ориентация към стратегически търговски партньори. За предприятията, които отговарят на тези критерии трябва да се търсят чуждестранен инвеститор. Останалите следва да се предлагат за изкупуване от българския частен сектор.

В закона за приватизация са предвидени различни неособени аргументирани режими за преференциално изкупуване на предприятия или обособени части от тях, които воят до намаляване на постъпленията от продажби или до разсрочването им във времето. В условията на валутен борд необходимо те да бъдат преодолени и премахнати с изключение на преференциите при закупуване на акции и ялове от страна на менеджърите и персонала. Това като принцип означава ограничаване и свиване на изкупуванията по чл. 35, както и приватизацията на дружества от менеджърите и персонала и използване на разсрочено плащане. Според съществуващото законодателство правоимашите лица ползват пет вида преференции - (1) изкупуване без нагадване; (2) разсрочено плащане; (3) определяне на бъщещите задължения в такава слаба валута като лева; (4) редукция на покупната цена с размера на преференциалните акции и ялове; (5) редукция на покупната цена чрез използване на други освен лева законови платежни средства. Всички тези отстъпки воят до лишаване на държавата от съществени приходи, което в условия на валутен борд би било неподумимо. Като се има предвид и това, че често са правоимашите лица стоят други структури, които ползват преференциите, с ограничаване използването на преференциалните режими за изкупуване би се постигнал и друг неекономически ефект.

В условията на валутен борд следва да се преоцени практиката по масовата приватизация. В Унгария масова приватизация не бе проведена, поради преследването на фискални цели с приватизацията и защото не се разчиташе, че тя ще доведе до добре функциониране на предприятията. За сравнение на практиката по масова приватизация в условия на валутен борд могат да се използват прибалтийските републики. Три съществени икономически особености определят сравнението между тяхния и български опит. На първо място, тези страни нямаха проблем с огромна бънска задължност, на второ място системата на валутен борд се използваше за установяване на собствено национална парична единица и отделяне от зоната на руската рубла и на трето място мащабите на индустрията на прибалтийските страни в чувствително по-скромна от българските промишлени мощности. Едно от основните различия на модела на масова приватизация в България и прибалтийските републики се състои в това, че за разлика от нас в прибалтийските републики обектът на масова приватизация бяха жилищния фонд, земеделската земя и селскостопанска техника. Например в Литва приватизационните бонобе бяха използвани по следния начин: 24,8% за закупуване на жилища, 4,9% - за земеделска собственост и 5,0% - за закупуване на земя¹. Осъществяването на бърза и мащабна пазарна приватизация ще направи ненужна втората вънна от масовата приватизация и ще понесе съществени приходи за държавната хазна. В условията на валутен борд ще бъде лукс провеждането на втора вънна от безплатна приватизация и отказване от приходите от приватизацията в полза на приватизационните фондове.

След провеждане на първата вънна на масовата приватизация в приватизираните дружества се запази различно по-размери държавно участие. Въпреки че, всички предприятия, включени в списъка за масова приватизация имаха предварително направени и рецензирани правни анализи, минималният дял държавно участие, което

се запази дори в най-малкото дружество бе 10% от капитала. За сравнение най-малкият дял държавно участие в предприятията за масова приватизация бе между 3-5% от капитала, което бе заделено за да гарантира ефективни реституционни претенции. Тези оставащи миноритарни акции представляват интерес за приватизация глобно поради това, че чрез тях може да се осигури преразпределение на същностните на собственост или да се постигне по-голям дял на един акционер в собствеността на дружествата. Продажбата на тези акции ще освободи държавната администрация от ангажимента и на съкционер в тези дружества, където тя има миноритарно участие и влияние. Това поставя въпроса за бързата продажба на тези ялове. По силата на съществуващото приватизационно законодателство преди да се предложат за продажба тези миноритарни ялове трябва задължително да бъде избръшена оценка на цялото предприятие и евд след нея може да се определи начална продажна цена, която трябва да бъде съобразена с направената и приемата оценка. Оценяването на едно предприятие минимално изисква поне един месец работа на няколко души оценителски екип. Необходимо е време за преглеждане и приемане на оценката от Агенцията за приватизация или от министерствата. Освен това разходите по извръшване на оценката са малки. Като се има предвид и обстоятелството, че вече дружеството се управлява от частни собственици, част от които няма да са съгласни с продажбата на миноритарните ялове, вънквата опасност от изкривяване на оценките, поради непрестаняването на коректина финансова и бизнес информация на оценителите. Всички тези аргументи налагат да се пристъпи към създаване на по-елагатен и бърз начин за продажба на миноритарните ялове като се създава възможност за откритата им продажба на търгове като се избегне бавната и скъпоструваща процедура по оценяване.

Следващият елемент от новата стратегия за приватизация следва да бъде използването на отворени и прозрачни техники за приватизация при продажба на малки и средни предприятия и обособени обекти от тях. В Чехия бе направен положителен опит при продажба на малки обекти чрез прилагане на т.н. „холандски търгове“. Те се прилагаха за обекти като които се проявяваше слаб интерес от страна на потенциалните купувачи. При тях се привеждаше от максимална цена, която се понижаваше докато се намери купувач, готов да я плати. За продажба на цели предприятия, при които като приоритетни условия могат да се поставят цената, инвестициите и/или работните места подходяща техника за приватизация е конкурса. С цел избавяне на субективизма на конкурсната комисия и осигуряване на пълна прозрачност следва да се публикуват предварително кофициентите на тежест за всяко приоритетно условие, така че класирането на обектите ще се пребърне в просто аритметично упражнение. Преговорите с потенциални купувачи трябва да се ограничат до приватизация на големи и сложни по структура предприятия, при които съществува сериозен инвеститорски интерес и условия за нагадване в цената, необходимо е прочуване на потенциалните купувачи и с приватизирането им се търси решаването на важни икономически казуси. С установяването на фондови борси и инвестиционни посредници като перспективно средство за приватизация може да се използва капиталовия пазар.

Един канал за изтичане на средствата и декапитализиране на предприятията са сделките със собственост, извръшвани от управителите и изпълнителните директори на дружествата. Практиката познава омъгъсания цикъл, при който ръководст-

¹ See Institutional Underprinting of Privatization in the Baltic States, ICEG, 1996, p.30.

Вата на дружествата вземат кредити, които по различни причини не обслужват и след това искат разрешение от принципала си за продажба на дълготрайни активи по същата пар. 9 ал. 2 от ЗПДДОБР за погасяване на задълженията си. Обикновено продажбите, извършвани от ръководствата на дружествата не следват предписанията на Наредбата за търговете и се допускат масови нарушения, които остават несанкционирани и като икономическа последица се получават ниски цени на продажбите.

Приватизационната процедура като всяко административно производство подлежи на обжалване и испорбане от страна на засегнатите страни. Практиката, която съществува е, че съдебните дела, свързани с приватизацията се решават поне две години след датата на жалбата. И в този случай заагубите, които се получават от несъвсеменно приключване на приватизацията и отлагане на плащанията са големи. Затова трябва да се ограничат възможностите за безсмислено оспорване на приватизационни сделки и съдебно спиране подписането на договори за продажба. Необходимо е максимално ускоряване на съдебното производство и бързо решаване на съдебните спорове по повод на приватизационните сделки.

Отрасловите министерства са затрупани с препуски за реституционни претенции по чл. 18 от ЗПДДОБР, които не са решени и работата по разглеждането им не е започната. За да се преодолее този проблем при определяне дела за приватизация се оставя една част от собствеността, която е много приблизително определена и исканията са презастрахованi. Затова е желателно да се ускори работата по решаването на всички реституционни претенции, но особено в случаите на предстоящи продажби реституционните претенции трябва предварително да се решават, за да се определи точно предлаганият място за приватизация.

Особено важно условие за успешно осъществяване на приватизацията е професионализирането и деполитизирането ѝ. Органите по приватизацията в максимално възможна степен трябва да се защитят от политически пристрастия, което най-лесно може да се осъществи с избиране на открити и прозрачни техники за приватизация, публичност на оценяваните оферти и на класирането на потенциалните купувачи. Агенцията за приватизация следва да публикува в средствата за ма-сово осведомяване на промесечна и годишна база отчет за дейността и резултатите от приватизацията. Участие на структури на гражданското общество в мониторинга на приватизацията е форма на обществен контрол и защита на действията на публичната администрация, която осъществява приватизационните сделки.

Организация на приватизацията

Опитът на страните в преход е показателен при изграждане на институционалната рамка на приватизационния процес. Поради спецификата на приватизацията във всички страни на преход са създадени специализирани институции (приватизатори), които да я реализират. Тези институции функционират най-често под формата на министерства или агенции, но притежават различни правомо-

щия по отношение осъществяването на правата на собственост върху държавни предприятия. Чрез използване на критерия за разпределение на правомощията между приватизатор и принципал на държавната собственост могат да се установят съществуващите модели от приватизационните практики (вж. таблица 2 и 3). Единствен представител на първия модел е немската агенция за управление и приватизация на държавната собственост Тройханг (*Treuhandanstalt*). Тя концентрира в свои ръце собствеността върху 8000 държавни предприятия; 6,2 млн. хектара земя; 1,9 млн. хектара гори; 2,5 млн. хектара строителна и индустриска земя; 4000 малки търговски обекти, хиляди книжарници и аптеки, хотели и кина, както и собствеността на ликвидирани полиптически партии и организации¹. Мисията на Тройханг се състои в осъществяване на бърза приватизация на държавната собственост, повишаване конкурентоспособността на предприятията чрез преструктурирането им, ликвидиране на нежизнеспособните стопански единици, пряко управление на държавната собственост, оставена след обединяването на Германия. Тройханг е създадена още на 15 март 1990 г. и функционира като публична институция под ръководството на Министерство на финансите и в членска координация с Министерство на икономиката и другите министерства. Суперорганизацията има сложна вътрешна структура и самостоятелни дружества. За централата ѝ в Берлин и 8-15-те регионални бюро работят около 4000 г. Поради изчерпване на функциите си, в края на 1994 г. Тройханг е закрита, като от нея пръвълка за съществува само звеното, което следи за изпълнението на инвестиционните и другите клаузи от договорите с купувачите. Резултатите от дейността на Тройханг не се оценяват единствено. Всички анализатори признават бързината, с която е приключила приватизацията, но критици са на Тройханг смятат, че това е довело до продажба на много ниски цени, силно увеличаване на безработицата в източните земи на Германия, пренебрежване на преструктурирането и сканирането на предприятията преди продажбата им и висока издръжка на приватизацията. Балансът на приходите и разходите на Тройханг показва над 350 млрд. марки дефицит (вж. таблица 1). Този прям дефицит, както и издръжката на безработните, разходите им за преквалифициране и т.н. могат да бъдат покрити само от икономика, която има мащаба на германската. Никоя страна от Източна Европа никога не има такива възможности, нико-то не получила толкова сълна финансова поддръжка на реформата си, което направи този модел на преход да стане уникален и невъзможен за адаптиране.

¹ See Economic Survey of Europe in 1992-1993, Economic Commission for Europe, New York and Geneva, 1993, pp. 234-237

¹ Cf. Transition économique et privatisation à l'Est, en Europe. Le cas de Treuhandanstalt, Les cahier de l'Observatoire de Berlin, No.27, février 1994, p.87.

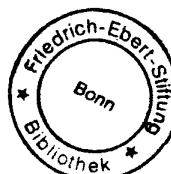

Таблица 1

БАЛАНС НА ПРИХОДИТЕ И РАЗХОДИТЕ НА ТРОЙХАНД, МЛРД. МАРКИ

Год.	Приходи			Разходи			Средства за покриване на задължности	Текуща задължност при кредити		
	общо постъпления	в т. ч. от приватизация	в т. ч. за основна дейност и претприемничество	санация и претприемничество	приватизация	ликвидация				
1990*	1,6	1,5	5,9	1,5	1,3	0,1	0,0	4,4	4,3	14,1
1991	7,7	7,4	27,6	16,8	13,2	1,1	1,0	10,8	19,9	39,4
1992	11,6	9,5	41,2	27,0	10,9	4,6	7,5	14,2	29,6	106,8
1993	8,5	4,0	46,6	34,1	-	-	-	12,5	38,1	168,3
1994	12,3	5,9	49,8	46,4	-	-	-	3,4	375	230***
1990**										
1994**	41,3	28,3	171,1	125,8	-	-	-	45,3	129,4	

* Юли-декември.

** Планови разчети.

*** Включително задълженията по погасяване на старата задължност на предприятията в размер на 80 млрд. марки.

Източник: Прибе, Ян. Оценка резултатов ускоренной приватизации в восточных землях Германии. Проблемы теории и практики управления, 2, 1995, с. 102.

Друг модел на разпределение на правомощията между собственик и приватизатор се наблюдава в Чехия и Словакия (вж. таблица 2 и 3). Той е следствие от начина на провеждане на масовата и пазарната приватизация. Концепцията за бърза смяна на собствеността чрез масова приватизация надхъдява още през 1990 г. над социал-демократическите идеи за по-бавна приватизация, първоначално преструктуриране и саниране на предприятията и предлагането им за продажба едва след това със силни превърховиции за участие в собствеността на менеджърите и персонала¹. Съчетаването на преобразуването на предприятията в търговски дружества с масовата и пазарната приватизация се реализира посредством приватизационните планове, разработени за всяко юрьковно предприятие. Те се разработват от юрьшени и външни лица за предприятието. Утвърждаването им се извършва от Министерството на администрариране на националната собственост и нейната приватизация, съгласувано с отрасловото министерство (учредителя на

предприятието), а практическото изпълнение на проекта е поверено на Фондовете за национална собственост. Фондовете за национална собственост в притре им разновидности - Федерален, на Чешката и на Словашката републики, единовременно с приватизаторските си функции, изпълняват и задачите на принципал на юръкавната собственост. Въпреки концентрацията на властните праомощия в ръцете на Фондовете за национална собственост, моделът на чехословашката приватизация не може да се определи като централизиран, а тъкмо обратно. Това се получава поради ясните процедури по съгласуване на интересите и разпределение на правомощията между предприятията, отрасловите министерства, министерството за администрариране на националната собственост и фондовете за национална собственост. Всъщност, още на етапа на институционалното проектиране на приватизацията целта е била да не се допусне същата степен на централизация, характерна за Тройханд¹, но наред с това се създават достатъчно силни и хармонично взаимодействащи институции за приватизация и контрол върху юръкавните предприятия.

Моделът на разпределение на правомощията между принципал и приватизатор в Полша и Унгария имат много сходни черти, въпреки че в някои периоди и по някои характеристики, те се различават. Институциите, създадени в мях за съществяване на приватизационната политика приложват и правомощията на принципал на преобразуваните юръкавни предприятия. Преди преобразуването си юръкавните предприятия са съхранявали формата на изяло или във висока степен самоуправляващи се единици, наследени от социалистическото минало (вж. таблица 3). По тази причина, преобразуването на юръкавните предприятия се съществува от тези институции. Различията между институциите за приватизация в Полша и Унгария се различават по следните позиции:

- В началото на функционирането на Агенцията за юръкавна собственост в Унгария, тя е била подчинена само на Парламента и по-късно минава под контрол на привателството, докато в Полша министерството за преобразуване на собствеността винаги е било орган на изпълнителната власт;
- В Полша отрасловите министерства съществуват приватизация чрез ликвидация на непреобразуваните предприятия, а в Унгария отрасловите министерства въпреки същия натиск от мяхна страна никога не са се занимавали с приватизация;
- В Унгария от 1992 г. до 1995 г. функционира специален холдинг за управление на юръкавната собственост, който се занимава с управлението и частичната приватизация на около 160 големи предприятия, които е предвидено да останат за сървнително дълго време пред преобладаващо юръкавно блокиране и контрол, докато в Полша министерството на преобразуване на собствеността, съгласувано с учредителя на юръкавните предприятия е съществувало функциите на принципал за преобразуваните предприятия.

Посочените различия в институционалните и технологични параметри на приватизацията нямат съществено значение върху модела на разпределение на правомощията между принципал и приватизатор, във външни тези функции са разделени между Агенцията за приватизация и отрасловите министерства, които обединяват тези

¹ Kyn Oldrich, The Market with Vouchers and Investment Funds, Prague, CERGE, 1992, pp.5-10.

¹ Jezek T., Privatization and the National Property Fund, Prague, CERGE, 1992, pp.2-3.

функции по отношение на по-малките държавни предприятия (първоначално с балансова стойност на ДМА до 10 млн. лв., а след това - до 70 млн. лв.). Този модел се характеризира със следните особености:

- децентрализация на процеса на приватизация, но същевременно изисква създаване на специализирани органи за приватизация във всичко министерство и комитети, които изискват съответни средства за издръжка, набиране и обучение на кадри, информационно обслужване; затруднява се координацията между приватизаторите, още повече като се има предвид статута на Агенцията за приватизация като орган, който не е пряко подчинен на Министерския съвет и като институция не претежава необходимите властнически правомощия над министерствата и комитетите да води процеса на приватизация;
- както показва практиката при този модел информационните процеси, свързани с приватизацията са разъяснени, което прави невъзможно провеждането на активни маркетингови кампании и затруднява съществяването на обществен контрол върху приватизацията;
- създава различни приватизационни процедури и практики при продажба на обекти със сходни параметри, което води и до различни крайни резултати; затруднява работата на Агенцията за приватизация, защото създава условия за ненаказуема съпротива и манипулации от страна на менеджърите на предприятията, които са подчинени и зависят от отрасловия министър (принципала);
- неуправляемото на права на собственост върху приватизиращите се предприятия от страна на Агенцията за приватизация затруднява съществяването на приватизационните процедури, защото Агенцията играе фактически ролята на посредник между купувача и продавача (министерството). Тя не може да поеме отговорност и гаранции за сроковете по дикторски акции на новите собственици от принципала, както и да преодолее съпротивата на менеджърите при изкупуване на предприятията от външни купувачи.

Агенцията за приватизация при първия вариант на закона за приватизация има особен статут на държавен орган, който се намира на общинствено подчинение на Народното събрание и Министерския съвет. Шест от единадесетчленния състав на Надзорния му съвет се избират от Народното събрание, а останалите му пет членове се назначават от Министерския съвет. Надзорният съвет избира измежду членовете си председател и назначава изпълнителен директор на Агенцията. Агенцията работи по годишна програма, приемата от Народното събрание и се отчита пред него за изпълнението ѝ. Основната идея, която бе заложена в този статут на Агенцията за приватизация бе да се осигури независимост на приватизацията от честите промени на съотношенията между политическите сили и да се осигури представителство и чрез него постигане на консенсус и открытистъп на приватизационните сделки. Тази идея досега не успя практически да се реализира. Участието в Надзорния съвет на агенцията никога не бе представително спрямо основните политически, синдикални и други сили в страната. Всичкага след промяна в политическите съотношения следваха изменения и в Надзорния съвет на агенцията. Така че идеята, заложена в този тип институция да следи за спазване на обществения интерес при съществяване на приватизацията никога не е била съществена, а няма реални шансове това да се случи и в перспектива. Отрицателните страни на

този статут на Агенцията за приватизация бяха повече от положителните, защото Агенцията за дълги период се оказваше изолирана от изпълнителната власт, тя не можеше да осъществява нормална координация с отрасловите министерства и комитети във връзка с разбирането на приватизационните процедури. Както показва примерът на Унгария, Агенция за държавна собственост първоначално се намираше под контрола на парламента, но много бързо тя беше преобразувана като орган на изпълнителната власт, още повече като се има предвид много по-голямата политическа стабилност в Унгария спрямо България.

От направения анализ могат да се изведат няколко принципа на проектиране на институционалната среда на приватизацията в България:

- Агенцията за приватизация е целесъобразно да се преобразува в министерство на приватизацията, което да концентрира усилията на всички държавни институции по приватизацията.
- Министерството на приватизацията следва да изпълнява функциите по управление на държавното участие в търговските дружества.
- Министерството на приватизацията и държавното участие следва активно да използва възможностите на консултантските фирми за извършване на процедурите по предприватизационната подготовка, маркетинга и продажбите на предприятията.

Таблица 2

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА КОРПОРАТИВНИТЕ СТРУКТУРИ В БЪЛГАРИЯ, ГОЛДА, УНГАРИЯ И ЧЕХИЯ

(Продолжение)	Преду предобразование	Слг преобразование	Слг преобразование	Слг преобразование
Институция, кото	Научн на	Институция, кото	Научн на	Институция, кото
р				Научн на

• 11

управление по управлението		собственностита, управляемото		собственностита, управляемото	
управление по управлението		управление по управлението		управление по управлението	
I	Инвестор	Работничес- ки съдът	Избрала се от Общо събрание на работническите съвети	Министър на работническа политика	Надзорен съдът
Г	О	Городничес- ки съдът	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
Л	А	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
Ш	И	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
А	Я	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
Г	Р	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
Д	И	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети
Е	Я	Директор	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети	Избрала се от работническите съвети

104

Таблица 3

**РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ПРАВОМОЩИЯТА МЕЖДУ ПРИЧИПАЛ И ПРИВАТИЗАТОР
В БЪЛГАРИЯ, ПОЛША, УНГАРИЯ И ЧЕХИЯ**

(Продължение и край)		Функции	България	Полша	Унгария	Чехия
Агенция за приватизация:						
- въвеждане за приватизация на държавни предприятия с ДА над 70 млн. лв. заместител мин. и зам. заместник по методично ръководство на приватизацията на общинската и съдебната собственост.		Министър за приватизация:	Държавна приватизационна и ходатайства комисар (от 1995 г.): - общински и търговски предприятия за приватизация; - освеществяване на приватизацията на държавната приватизационна и преобразуваните държавни предприятия (без приватизацията чрез лихвирател); - дава разрешение на учредители за изпълнение на приватизация чрез лихвирател;	Агенция за приватизация:	Държавна приватизационна и ходатайства комисар (от 1995 г.): - освеществяване на приватизацията на приватизацията на общинската и съдебната собственост;	Фонд за национална собственост:
- заместник по методично ръководство на приватизацията на общинската и съдебната собственост.						
Правителство:						
- въвеждане на държавни предприятия с ДА над 70 млн. лв.;		Определяне министри:	Държавна приватизационна и ходатайства комисар (от 1995 г.): - общински и търговски предприятия за приватизацията на държавната приватизационна и преобразуваните държавни предприятия чрез лихвирател; само чрез лихвирател.			
- освеществяват приватизацията на държавни предприятия с ДА под 70 млн. лв.						

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ НА ПРОИЗВОДСТВОТО В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Проф. АСЕН КОВАЧЕВ, д.и.к.н.

С въвеждането на валутния съвет се цели постигането на макроикономическа стабилизация на икономиката, възпроизведенето на време на кризата търгове с високи социални разходи. Основните елементи от програмата на валутния съвет включват: 1/ Държавен блокър, който не може да бъде финансиран от БНБ. 2/ Реформиране на финансия и банковия сектор, която възпроизвъща доверието в тях, както и оздравяване на банковата система и мярката подготвка за работа в условията на този съвет. 3/ Стабилизирано реформиране на предприятията и намаляване на квази-фискалните им дефицити, ликвидиране на икономически нежизнените предприятия и 4/ Други структурни реформи, включващи поземлената реформа, ценова и търговска либерализация - по-специално в аграрния сектор и преодоляване на препятствията за разбието на пазарите и чуждите инвестиции. Приватизацията на държавните банки и на предприятията ще бъде ключов инструмент за извършването на тези реформи.¹

Реализирането на целите и елементите на валутния съвет значително изменят досегашната бизнес среда за държавните органи и най-вече за основните стопански субекти - бизнес организации в реалния сектор на икономиката. Тези промени касаят съществени законюви правила, върху които се базира производството, размяната и разпределението на благата, с които следва да се съобразяват операциите на стопанските субекти и техните връзки с властите.

Голямото изоставане на България спрямо страните от Централна и Източна Европа може да се оцени чрез събриването на динамиката и на относителните разлици на редица основни показатели² по производствено-реализационното и пазарно-институционалното преструктуриране на икономиката през периода: 1991-1995/1996 г. (Таблица 1).

Особено се влошиха резултатите в икономиката на страната през 1996 г.: БВП спадна с 10.9% спрям 1995 г., което е най-голямо от 1990 г. насам. За текущата година се очаква това спадане да е между 3 и 5%. Само за първите три месеца наприма инфлация е 442.3%, а спрям декември м.г. 552.3%³.

През 1993 г., според източника под линия под номер 2, структурата на националното индустриско производство: суробинни отрасли, преработващи отрасли и отрасли с країна промисловия, в погонба на тази в Унгария, Чешката република, Полша и Румъния. Тази структура формира една от най-съществените характеристики на

¹ Меморандум по икономическата политика. - В-к „Пари“, 21.04.1997, с. 2.

² Индексите са изчислени въз основа на The Transition Economies. Economic Survey of Europe in 1995/1996.

³ В-к „Статистически барометър“, 24.04.1997, с. 1.

Таблица 1

ИНДЕКСИ /1991=100% И ДАЛОВЕ НА ПОКАЗАТЕЛИ В РЕАЛНИЯ СЕКТОР НА ИКОНОМИКАТА

Страни	Индекси, дялове	Брутна продукция		ВП 96/91		Дял на час- тен сектор		Продуктивност 96/91		Процент на използване на производствените мощности в индустрията			
		инду- стрия	строи- тел- ство	авто- рен сектор		1994	1995	общо	инду- стрия	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Албания	28			*122				103	108	58	56	59	61
България	85	34	79	85	30	32	88	82					
Хърватско чешка ре- публика	78	44	95										
Унгария	99	94	77	105	56	64	91	90	76	74	78	81	
Полша	108	90	71	103	60	118	139	68	71	75	76		
Румъния	137	134	94	127	70	125	151	63	67	69			
Словакия	89	125	102	107	39	45	95	100					
Словения	92	78	**97	111		62	97	97	72	77	76		
Македония	58			106	70	73	69						
Югославия	55	**49		68		57	56						
Средно за Източна Европа					105.7								

¹ За 1991-1995 г.² За 1991-1994 г.

националната производствена система, а именно нейното технологично равнище, продуктивност и екологичесъобразност. Тези характеристики за България са значително по-неблагоприятни в сравнение с тези страни. Очевидно в това положение, че закъснялата и неефикасна пазарна реформа у нас е главната причина и за дългата криза на икономиката, за чието преодоляване се наложи прилагането на програмата на валутния съвет през следващите години.

Рационализирането на реалния сектор и по-конкретно неговото институционално преструктуриране чрез приватизацията на предприятията и обслужващата ги банкова система, както и производствено-реализационното преструктуриране на националното производство, насочено към нарастване на неговата пазарна ефективност, са основните инструменти за постигане целите на валутния съвет. Успехът ще бъде отнесен ще бъде по-голям, ако тези два вида преструктурирания, като начини на икономическата реформа, са взаимно съгласувани, което досега не бе постигнато. „Приватизацията, осъществявана в изолацията на източноевропейските страни се извършва бавно, защото се крепи на убеждението, че реформата може да стане чрез смяна на собствеността. Болезнените и трудни проблеми на законообразия рамка, новите капиталови и финансово пазари, режимът на конкуренцията, правата на потребителите, отношенията между работници и работодатели - всичко това трябва да се разглежда паралелно и то преди извършването на приватизацията“¹.

I. СЪЩНОСТ И ЦЕЛИ НА ПРОИЗВОДСТВЕНО-РЕАЛИЗАЦИОННОТО ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ

По своята същност производствено-реализационното преструктуриране е един непрекъснат процес на приспособяване на отдельните стопански субекти и на националното производство към непрестанните промени на бизнес средата на отрасловъ, национално и международно равнище. Това преструктуриране може да се разглежда и оценява в няколко плоскости от гледна точка: на разширяването на самото производство, на разходите за неговото осъществяване, на стойността и цените на продукцията и услугите, на заетостта на трудоспособното население, на изискванията на потребителите (на първичното търсене на крайни продукти и на вторичното търсене на факторите на производството), на износа и вноса. В рамките на бизнес организациите чрез преструктурирането се поддържа тяхната икономическа жизненост и реализирането на тяхната мисия: печелившото им функциониране в дългосрочен хоризонт на времето. В рамките на националното производство то се прави с цел умножаване на неговите диференциални предимства и конкурентоспособност на международните пазари.

В организационно-управленски аспект в производствено-реализационното преструктуриране се включват:

a/ На равнище бизнес организациии процесите по: обновяване на продукцията, създаване и внедряване на усъвършенствани и нови технологии, продукти, услуги и форми на организация, включително диверсификация на номенклатурата и асортиментата с оглед по-надеждното управление на риска и по-общо на оптимизирането на производствено-стопанската дейност на тези организации.

¹ Майкл Ууг. Приватизацията - уроци от британски опит. Икономическа мисъл, кн.2, 1996, с. 84.

б/ На равнище национално производство процесите по: вътрешноотрасловото и междуотрасловото преструктуриране с оглед подобряване на диференциалните му преимущества - чрез разширяване и по-икономично използване на продуктивните ресурси в отдалечните видове производство, подотрасли и отрасли и над-бече създаването на предпоставките за пълноценно разгръщане на пазарната конкуренция, като основен принцип за оптималното разпределение и ресурсоикономично използване на факторите на производството в националната икономика. През близките години важна социална задача на вътрешноотрасловото, междуотрасловото и регионалното преструктуриране на производството ще бъде създаването на предпоставки за намаляване на мащабната безразличност, която има преименно структурно-обусловен характер, тъй като съществено се различават помежду си структурата за професионално-квалификационните изисквания на възможните работни места и професионално-квалификационната структура на търсещите работа.

Преструктурирането на производството над-бече на комплекса на индустрията следва да са разглежда като системообразуващ фактор, който стои в основата на динамичното пазарно равновесие между предлагането и плащежоспособното търсене на стоки и услуги. Индустриалните промени понастоящем не само че преподредят темпа и ефективността на растежа, тъй като чрез тях се реализират новите идеи, технологии и основната част от инвестициите, но те изменят и социалните характеристики на обществото, защото засягат много групи от населението и различни равнища на икономическа активност.

В управление-регулативен аспект при преструктурирането на производството е важно да се преби разграничение между орбитническите съобщества на икономиката и качеството ѝ на непрекъснато развиваща се система и явленията, които предизвикват отклоненията от режима на пазарното равновесие, като синтезираща ориентация на тези свойства. При текущото развитие е нужно да се поддържа съответствието на тези свойства, напиращи израз в ресурсна обезпеченост, техническо равнище, структура на производството и междупроизводствени връзки. При перспективното развитие, съврзано с разширяване на мащабите и нарастващо на продуктивните качества на производствената система, поддържано на тези свойства налага пълна съгласуваност между структурния, технологичния и стоимостно-ценовия метод на управление в рамките на индустриално-регулативната политика на институционалните структури в пазарната икономика. В този случай от решаващо значение е мащабът и ефективността на инвестиционната дейност, „Сега правителствата или техните административни органи заедно с асоциациите на служителите, банките, работническите синдикати, бизнес-лабораториите или университетите и гори други по-малки институции, участват в управляващия комплекс на индустрията ... Тези институции са сътрудничат, но се конкурират. Сътрудничеството може да ограничи конкуренцията. Но то може да води до положителни резултати: да се постигнат по-добри трудови отношения, да се максимизира продуктивността на ресурсно-снабдителните бързки, или да се намали ненадежността спрямо бъдещето в контекста на индустритните изменения“.¹ „Изобщо интересите и целите на Правителството и частните предприятията са различни.

¹ Managing Industrial change in Western Europe. London-New York, 1987, p. 11-12.

Политиците и държавните служители заемат различни полета спрямо индустриалците. Последните се отнасят към първите като към сила, която обуздава и сриба мякната активност. Обратно, тази дихотомия в Япония липса. Так управленските решения се претиарат като комбинирана операция на Правителството и индустрията, които целят едно и също - бърз индустриски растеж. Този подход излежда е бил успешен за достигане на съгласуваните цели в условията на едновременен спад на старатите индустрии и зараждането на нови такива².

Ефективното преструктуриране на производството се свържа до: изменение на съотношението между различните по своите качествени характеристики продуктивни ресурси, убелчаване на по-качествените за сметка на масовите, със стандарти и ниско качество ресурси - в съответствие с промените в първичното и вторичното търсене на продуктите, resp. на ресурсите за мякната производеждане. В отраслово-технологичен аспект това преструктуриране означава: ресурсоикономична и екологичнообразна насоченост на раздълбянето; увеличаване на финалните и обслужващите отрасли и мези с висока степен на преработка; нарастващо място на вторичните ресурси за сметка на дела на първичните; нарастващо място на бълстанивимите (органични) за сметка на небълстанивимите (минерални) ресурси.

Както се вижда от табл. 2, България е доста далеч от структуриране в реалния сектор на икономиката на посочените страни и то спрямо мякното равнище през дачената 1980 г. Неважното, т.е. икономически неефективното различие: близо 1/3 по-висок дял на сурдинните отрасли (относително по-високият дял на бълстанивимите сурдини в нас се дължи на съществено по-ниската продуктивност на селското стопанство) и 1/5 по-нисък дял на преработвателите отрасли спрямо трите страни. Тази оценка се подкрепя и от ниския дял на новобългарената стойност в БВП: за България през 1986 г. 34.3%, а през 1980 г. за Дания - 53.9%, Франция - 53.2% и Холандия - 50.7%. Според Комитета по енергетика през 1995 г. единица национален продукт се произвежда с 2 до 8 пъти повече енергия, отколкото в раздълбянето страни и с около 4 пъти повече от страните със съпоставимо равнище на доходите.² Ниската ефективност на икономиката през последните години се дължи в голяма степен на непрекъснатия спад на производството в такива големи отрасли на преработвателата промишленост, каквито са хранително-вкусовата промишленост, машиностроителната, електромеханическата и електронна промишленост, леката промишленост и др. Само при обслужващите отрасли България понастоящем достига съответните дялове на трите страни през 1980 г. То се дължи не на самото развитие на тези отрасли, а по-скоро на изпреварващия спад на преработвателите отрасли.³

¹ Robert Ballance, S. Sinclair. Collapse and Survival: Industry Strategies in a changing World. London, 1983, p. 33 and 72.

² В-к „Стандарт“, 25.02.1995, с. 8.

³ Ас. Ковачев. Отраслова структура и ефективност на възпроизвежданния процес.- Икономическа мисъл, кн. 1, 1990, с. 32-33.

СЪОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ РАЗЛИЧНИТЕ ГРУПИ ОТРАСЛИ

Таблица 2

Групи отрасли	(В %)						
	България		Дания		Холандия		Франция
	1986	1992	1995	2000*	1980	1980	1980
Сурбинни	30.3	30.2	33.3	32.6	20.2	24.0	21.3
а/ възстановими	12.6	18.2	19.7	19.0	13.0	7.1	7.5
б/ невъзстановими	17.7	12.0	13.6	13.6	7.2	16.9	13.8
Преработващи	61.3	51.5	45.7	49.1	61.5	62.4	59.4
Обслужващи	8.4	18.3	21.0	18.3	18.3	16.6	16.7
Общо	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

*Прогноза на автора. Структурата е определена при съпоставими цени на продукцията от 1992 г.

Сложилата се структура на националното производство - с доминиращ дял на тежката индустрия, където се прилагат силно замърсяващи технологии, обуславят и високата степен на екологичното замърсяване на околната среда. България е сред групата на страните от Европа с най-висока степен на екологично замърсяване към средата на 80-те години.

II. КРИТЕРИАЛНИ И МЕТОДИЧЕСКИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ПРЕСТРУКТУРИРАНЕТО

Производствено-реализационното преструктуриране, съчетано с институционалното преструктуриране на реалния сектор в икономиката през следващите години, обективно трябва да се подчини на две групи изисквания, съържъщи се в:

1. Концепцията за устойчивото развитие, конкретизирана в препоръките на световната конференция по опазването на околната среда и поддържане на екологичното равновесие на планетата през 1992 г. в Рио де Жанейро (Agenda 21). На България предстои да извърши оази мащабна и скъпо струваща работа по екологосъобразното преструктуриране на производството и потреблението, каквато в голема степен направиха страничите с развита икономика, в т.ч. нашите партньори от Европейския съюз във връзка с преодоляване на големите икономически, социални и технологични последици от сурбинно-енергийните кризи през 70-те и 80-те години. Алтернативата на следващия век е конкурентност и устойчив растеж на икономиката.

2. Бялата книга за пълноправното включване на асоциираните страни в интеграционните структури на Европейския съюз. Основните изисквания в това отношение са:

- Очаква се приспособяването на икономиките на асоциираните страни към вътрешния пазар на този съюз да подсилат извършващите се в тях пазарни реформи и

преустройството на техните индустрии, както и да стимулира търговията и близнеса (в увода на тази книга).

- Вътрешният пазар на общността не е самоцел, а по-скоро е един от главните инструменти за постигане на цяла редица от цели: балансирано и реално подобряне на околната среда, високо равнище на заетост и социална защита, по-добър животен стандарт и качество на живота, както и икономическо и социално единство (в пункт 2.1).

- Вътрешният пазар позволява по-широк мащаб на производството и експлоатацията на ресурсите в съответните икономики, подобряване на икономическите резултати чрез по-силна конкуренция и стимулира инвестициите (в пункт 2.2).

- Вътрешният пазар разчита на взаимно доверие и равностойност в регуляционните подходи (в пункт 2.4).

- Вътрешният пазар допуска и избирателен и постепенен подход, който да отрази условията във всяка страна от Централна и Източна Европа и подкрепа на усилията за завършване на процеса на икономическия преход и постигане на макроикономическата стабилност (в пункт 2.5).

- Икономическата интеграция в свободния от граници вътрешен пазар предвижда другите форми на структурничество, като районите на свободна търговия, митническите съюзи и общите пазари, чието физически граници са остават. По този начин интеграцията постига максимално положителен икономически ефект (в пункт 2.3).

- Асоциираната страна ще трябва да изработи своя програма от приоритетни цели и разписание по време (в увода).

При формирането на насоките и изборът на алтернативите за преструктурирането на реалния сектор в бъдещата икономика, както и на средствата на индустриско-регулативната политика следва да се осигуряват: развитието и умножаването на диференциалните предимства и максимизирането на ефективността на икономическия растеж, при приоритетно разпределение във времето на задачите, които ще се решават в социалната област с оглед на тяхната значимост и ресурсна беззапечленост.

Всички решения, resp. изборът на варианти за преструктуриране в системата на икономиката, касаят бъдещето. От тази гледна точка търде важна е надеждността на информацията, както и подходът за измерване и оценка на ефективността на тези решения.

Методическите изисквания в това отношение включват:

1. Последователното прилагане на системни подход при водещата роля на общите проблеми по отношение на решенията на възможностите в тях частни проблеми. Поради това формирането и оценката на алтернативите за преструктуриране на реалния сектор на икономиката следва да се правят в рамките на националното счетоводство, на националните сметки.

2. Всеки отрасъл, подотрасъл и вид производство да се оценява от макроикономически позиции, с отчитането на производствено-реализационните му взаимовръзки и взаимоотношения с останалите елементи и съврзаните с това генерирания на мултиплитично-акселеративни стойности от косвени разходи и ефекти, които се наслагват върху съответните преки и се получават първи разходи и ефекти, характеризиращи производството и реализацията на продукцията, в т.ч. трансформирането на добавената стойност - в реализираната крайна продукция.

При спазването на тези методически изисквания могат да се избегнат съществените слабости на прилаганата в стопанската практика неокласическа статична методология. Последната насочва решението в рамките на статичното пазарно равновесие и аплицирането на пазарните цени към технологичните и структурно-организационни характеристики на сложилата се икономическа система. Това е още повече неоправдано при типично нестационарен характер на развитието, който се характеризира с радиални структурни промени в нашата икономика и то при неравните пазарни отношения. В този случай преобладаващото на взаимодействието между прайтиве и обратните вътрешностраслови и междуотраслови връзки, формирани взаимосъгласуваните организационно-технологични и ценови съотношения в икономиката е крайно неоправдано. В частност, основните допусканя в статичната методология съдържат: „Главните предположения за процесите на развитие на производствената система са: съставът на факторите на развитието е предопределен, всеки един от тях е вътрешно енороден, технологията прогрес се разглежда като явна функция на времето, допуска се проста взаимодействие на структурно-технологичните съотношения в тази система, както и пълна съизмеримост на факторите (разходите) и резултатите от производствено-стопанската дейност за различни, гори твърде отдалечени периоди, без да се вземат предвид настъпилите качествени изменения“.¹

Следователно става дума за методически правилното решаване на проблема за съпоставимост и съизмеримост на структурните изменения, resp. за взаимообъзданото съгласуване на технологичните и стойностно-реализационните характеристики на тези изменения в бъдещето, с отчитане на прайтиве и обратни връзки, на преките икосвени разходи и ефекти.²

Прилагането на посочените методически подход и изисквания както при аналитични, така и при прогнозни оценки и решения изследователските разработки, е правено много пъти. Направени сравнения постфактум показват задоволяваща надеждност на прогнозираните в миналото структурни характеристики, и то както за условията на 80-те години, така и при радиално нарасналата структурно-производствена и структурно-ценова неустойчивост на икономиката след 1990 г. Подобен подход с побеже от 3000 номенклатурни позиции на националното производство регулярно се прилага в Япония, към решенията, за които се прилага индустриско-регулативната политика на Правителството и другите институции.

3. На рабните отделни стопански субекти и по-специално на бизнес-организации от реалния сектор методическите изисквания при формирането и изборът на икономически ефективни решения по преструктурирането и диверсификацията на тяхната дейност включват:

а) Съобразяване с определените приоритети и свързаните с тях конкретни стимулационно-регуляционни параметри в отрасловото и подотрасловото преструктуриране на националното производство.

б) Разработване на конкурентни варианти за производствено и продуктово преструктуриране, вкл. диверсифициране на производствено-стопанската дейност.

6/ Използване като първи филтер за оценка на ефективността - равенството между пределните разходи и пределните ползи, като критерии за определяне на обема (машаба) на производствено-стопанската дейност и съврзаната с това икономия от условно постоянни разходи по производстването и реализацията на продукцията.

г/ Оптимизиране номенклатурата и асортимента на производстваната продукция.

Всички това определя основното съдържание на бизнес прогнозата, resp. на бизнес плана на стопанските субекти, които най-добре „се вписват“ в очакваните промени на бизнес средата, т.е. на пазарните условия, разглеждани в отрасловото териториален, национален и външноикономически обхват.

На базата на изложените методически изисквания са разработени виждания на автора за рабнинето, структурата и ефективността на отраслите и подотраслите на българската икономика през 2000 г. /Вж. Таблица 3 - Приложение/.

Многодаспектната оценка на развитието на производството и неговите отраслови и подотраслови характеристики за периода 1992-1996 г. е една от основните предпоставки както за прогнозиране на самото развитие, така и за очертаване на инструментите за неговото регулиране в рамките на политиката на Правителството.

Задача по-висока надеждност и по-добра префиксиност на очакваното развитие на отраслите и подотраслите освен самостоятелното прогнозиране на всеки един от тях се прилага и метода на системно-структурното прогнозиране на отрасловите и междуотрасловите съотношения. Първоначалното самостоятелно прогнозиране на отделните отрасли и подотрасли се прави на базата на тренда на техните относителни дялове в състава на брутната продукция, след което на базата на прогнозираната брутна продукция за страната се определят и окончателните обеми на тяхната продукция. За тази цел се използва итеративно коригираща процедура. Чрез нея се осигурява системно-структурна, междуотраслова съгласуваност, т.е. постига се производствено-технологична и стойностно-реализационна взаимообъзданост и взаимодопълняемост между обемите на продукцията на отраслите, подотрасли и на междуотрасловите връзки, тъй като въз основа на отчетната матрица на междуотрасловите връзки в рамките на тази процедура се генерира такава за прогнозната година. При тази процедура взаимосъгласувано се изменят първоначално зададените обеми на продукцията и междуотрасловите връзки от отчетната година.

Прогнозният вариант за обема и структурата на продукцията през 2000 г. и темповете на растеж на отрасли и подотрасли може да се реализира в резултат на специално разработена и последователно провеждана селектична индустриско-регулативна политика, вкл. със стимулационни и умерено промекционистични мерки и то в рамките на програмата на валутния съвет. Развитието на трансбалканските транспортно-коммуникационни коридори, нефто- и газопроводи през България би съдействало за реализирането на този вариант. По-важните характеристики на прогнозния вариант са:

1. Брутната продукция в реалния сектор се очаква да нараства през 2000 г. спрямо 1992 г. с 25% и средногодишна темп 4.55%.

2. Изпървобъзначен индекс на растеж се очаква в промишлеността, съобщенията и горското стопанство, а между промишлените отрасли в: хранително-вкусова, шивашка, кожарско-кухарска и обувна, цветна металургия, съврводобивна и дървообработваща, машиностроение, каменобъглена, текстилна, полиграфическа, електроенергия и топлоенергия.

¹ Данилов-Данлиян, В. и гр. К формированию долгосрочной экономической стратегии развития южных стран. Экономика и математические методы, 17, 3, 1981, с. 499.

² По-подробно Ковачев, Ас. Структура и ефективност на производствено-стопанската дейност. Наука и изкуство, С., 1985.

3. Динамиката на растежа ще се ускори през последните две години на века. За това ще съдейства усилването на мултилигативно-акселеративните междуотраслови взаимодействия - вследствие на промяната в производствено-технологичната комплементарност в националното производство и реализиране на обичайните за къснения в това отношение от минали години.

Въз основа на прогнозата за развитието на икономиката до 2000 г. са определени от показателите за икономически потенциал на отраслите през периода 1996-2000 г. Последните отразяват осъвременението (към 1995 г.) оперативни парични потоци, които, за да се постигне междуотраслова съвместимост, са преисчислени за един лев продукция през посочения период от време.

Таблица 4

ИКОНОМИЧЕСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА ОТРАСЛИТЕ ПРЕЗ 1996-2000 Г.
/ОПЕРАТИВНИ ПАРИЧНИ ПОТОЦИ ЗА ЕДИН ЛЕВ ПРОДУКЦИЯ/

Отрасли	ОПП /произведена продукция/
Промишленост	0.700
Електроенергия и топлоенергия	0.876
Каменобъглена промишленост	0.359
Нефто- и газодобивна промишленост	0.869
Черна металургия	0.696
Цветна металургия	0.725
Машиностроене	0.577
Електротехническа и електронна промишленост	0.750
Химическа, нефтопреработваща и каучукова промишленост	0.725
Промишленост за строителни материали	0.847
Дървобобибна и тръбопреработваща промишленост	0.783
Целулозно-хартиена промишленост	0.801
Стъкларска и порцелано-фаянсова промишленост	0.811
Текстилна и трикотажна промишленост	0.766
Шивашка промишленост	0.574
Кожарско-кощухарска и обувна промишленост	0.671
Полиграфическа промишленост	0.728
Хранително-бъкусова промишленост	0.682
Други отрасли на промишлеността	0.180
Строителство	0.271
Транспорт	0.498
Съобщения	0.800
Търговия	0.886

В сравнителен аспект заслужава да се отбележат отраслите с най-висок икономически потенциал: търговия, електроенергия и топлоенергия, нефто- и газодобивна промишленост, промишленост за строителни материали, стъкларска и порцелано-фаянсова промишленост, целулозно-хартиена промишленост и съобщения. На

този полюс са: други отрасли на промишлеността, строителство, транспорт, шивашка промишленост и машиностроение. Икономическият потенциал на отраслите като показател има своето информационно значение при текущото и краткосрочно развитие на производството и при неговата преценка на базата на предишните постижения от производствено-стопанската дейност. При средносрочното развитие този показател следва да се допълви от показателите за съвместното макроэкономическа ефективност на отраслите и подотраслите - относителен дял на краината продукция в единица брутна продукция (като реципрочна стойност на пълните разходи на брутната продукция за единица краина продукция). Посочените показатели са в последната колона на табл. 3 - Приложение.

III. ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ НА ПРЕСТРУКТУРИРАНЕТО НА ПРОИЗВОДСТВОТО И РАЦИОНАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОИЗВОДСТВЕНО-СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ

Когато говорим за организационно-управлениски аспекти по преструктурирането на производството се има предвид, от една страна, индустриско-регулативната политика, насочена към поддържането на подходяща институционална и общо бизнес среда и стимулиране на целеносочено бизнес поведение на стопанските субекти, и от друга, рационализирането на менеджмънта и маркетинга на производствено-стопанската дейност на стопанските субекти. Разбира се, Валутният съвет ще спечели възможностите за по-масивна и по-масирана индустриско-регулативна политика, както и за финансова маневреност в дейността на стопанските субекти. Това също ще се почувства в началния период от преструктурационната дейност на този съвет. Но става дума само за стесняване, а не за ликвидиране на възможностите по линия на индустриско-регулативната политика на държавата, както и при провеждането на вътрешноикономическата политика на стопанските субекти. С въвеждането на такъв съвет става един вид въръщане към финансово-кредитните условия и валутни съотношения от времето на златния стандарт. Тогава, както индустриско-регулативната политика, така и вътрешноикономическата политика на стопанските субекти са осигурявали висок темп на растеж и ефективно преструктуриране на икономиката, при пълноценно използване главно на експензионните резерви. Пример за това е развитието до края на 60-те години, както и значимите успехи в това отношение и то в сравнително кратки периоди на страни, където действа валутният съвет.

От съществено значение при ограниченияте възможности в чисто финансово-кредитната дейност при условията на валутния съвет, е да се използват по-пълно резервите за нарастване на ефективността на икономиката като цяло, както и на дейността на самите стопански субекти. Ето някои по-важни от тях:

1. В рамките на националната икономика - по линия на индустриско-регулативната политика:

a/ Не се налага обосновка на нуждата от разработването на програма с приоритетни цели за по-нататъшното взаимовързано институционално и производствено-реализационно преструктуриране на икономиката - като една от най-важните предпоставки за успеха на икономическата реформа; за излизане от кризата, за оживяване и ускоряване на икономическата растеж. Достатъчно в това отношение е да се припомнят посочените по-горе препоръки в Бялата книга - за присъединяване на асоциираните страни като пълноправни членки на Европейския съюз, както и разра-

богатстването на програма за устойчивото развитие на Унгария през следващите 10-15 г. (до 2010 г.).¹ В последната, в съответствие с изискванията за устойчиво развитие се акцентира върху ресурсоикономичното развитие и над-вече - върху коренната промяна при производството и потреблението на енергийните ресурси; уvelичаване дела на възстановимите ресурси, като се отчитат трайните тенденции на изменението в климатичните условия; прогнозира се средногодишният темп на растеж на човек от населението 4.7% през периода 1996-2010 г., при което ще се постигне сегашният БВП на човек от населението в разделящите икономики на Европейския съюз; дълът на инвестициите в БВП да нарастне от 20 на 25-28%; дълът на крайното потребление на енергийните ресурси от домакинствата да спадне от 38.3% през 1993 г. на 33% през 2000 г.; да се увеличи дълът на потребяванието услуги в здравеопазването, образование, култура, спорта и другите персонални услуги за сметка на малаявane дела на стоките от материално-веществен характер, във връзка с това да се ограничи рекламирането на стоки, водещи до утвърждаването на консумативния стил на живот и т.н.

Б/ Разработване от стопанските министерства и ведомства на приоритетни насоки за преструктуриране на съответните производството и дейности - като конкретизация на националната програма за преструктуриране и рационализиране на производството. Реализирането на тези приоритети следва да се подкрепи с едни или други организационни и стимулиращи мерки, независимо от това, че някои от тях ще се наложат на финансово ограничения, особено в началния период от време. В частност, важни насоки в това отношение са:

- Машабно използване на значително по-ефективните вторични ресурси.
- Разширяване възможностите за работа на ишлеме, вкл. и за чуждестранни клиенти.
- Пълноценно използване възможностите на бартерните сделки.
- Използване възможностите на холдинговите форми за по-добра организация и управление - в рамките на държавните предприятия, както и на контрактните форми на икономически взаимоотношения.

- Разширяване практиката на авансиране в рамките на минималната работна заплата на безработните, които се ангажират в отглеждането на плътни, захарно цвекло и др. култури, търсени на вътрешния и над-вече на външния пазар.

В/ Промяна в амортизационната политика. Крайно време е да се правят реални амортизационни отчисления на базата на съвременната преоценка на дълготрайните активи и целево използване на набраните отчисления за възстановяване и обновяване на съответните активи.

г/ Целево използване на средствата от Държавния фонд за реконструкция и развитие и Фонда за преквалификация на кадрите и решаване проблемите на безработицата.

2. В рамките на бизнес организацията - поне от държавния сектор:

- а/ Развиране възможностите за отдаване на свободни мощности под наем.
- б/ Намаляване частта от печалбата за изплащане на губиденти и нейното използване за рационализиране на производството.

¹ Вж. Institute for World Economics. Hungarian Academy of Sciences, Working papers, 37, august 1994. Karoly Kiss. A Programme of Sustainable Development for Hungary.

8/ Съкращаване дела на субсидираните от фирмите услуги за техния персонал.
г/ Установяване на надеждни контрактни отношения между субектите от преработвателната промишленост и тези от селското стопанство, в т.ч. фъчърси и лизингови съдии, както и включване на персонал от промишлени фирми в някоите моменти на селскостопанската работа и др.п.

Тези насоки за оперативно рационализиране на националното производство и на стопанските дейности в бизнес организацията са известни. Важното е да се направи конкретна оценка на техните възможности за оживяване на икономическия растеж и създаване съответната организираност за тяхното реализиране при конкретните икономически условия и финансова дисциплина на валутния съвет. Разбира се, основното за бъдещето на страната, за успеха в пазарната реформа и за пълноправното приобщаване към Европейския съюз са остава ефективното преструктуриране на реалния сектор, нарастването на неговите диференциални предимства и продуктивност.

косорочни чужди капитали на пазара на държавни ценни книжа. Неизбежно е съживянето на лихвените проценти да бъде българска тенденция, особено ако реструктуризацията на бюджетните разходи се окаже възможна и правителството не прибегва до дефицитно финансиране на разходите си чрез по-високо заемане от пазара чрез ДЦК.

Съществен проблем за валутния съвет може да представлява прекомерната зависимост на пазара на ДЦК от портфейлни капиталови потоци, ако номиналните стойности на лихвите се задържат високи за относително по-дълъг период от време. Валутният съвет не прилага операции на открит пазар и подобни потоци не могат да се стерилизират. Валутният съвет не може да използва ДЦК за поддържане на българското парично предлагане и изключва възможността да се финансира бюджетният дефицит чрез печатане на пари. Това означава, че финансирането на бюджетния дефицит чрез емисии на ДЦК на паричния пазар може да бъде за сметка на засилване на ефекта на „изместяване“ на останалите заематели от правителството. В резултат на това при валутния съвет приоритетът, който правителството отдава на балансирането на държавния бюджет е в практика в полза на създателния процес на цялата икономика, но при последователно провеждана пазарна либерализация.

При валутния курс до въвеждането на валутния съвет средствата за непазарни въздействия върху него засега неизбежно запазват значение си, включително що се отнася до участието на БНБ на валутния пазар. При положение, че валутният съвет се въвежда евентуално до края на м.иони, не толкова пазарното формиране на курса на лева, а отчитането на състоянието на ефективния реален курс ще има много по-голямо значение за в бъдеще във връзка с избора на най-подходящо ниво, на което да се фиксира курса на лева.

В този смисъл в подготовката на въвеждането на валутен съвет наблюдаваме непазарни въздействия върху курса на лева, които имат значение за ограничаване на проинфлационното действие и непопускане на по-нататъшна обезценка на лева. Те не би трябвало да стигнат до държавиране на курса, което крие рискове още на старта на валутния съвет да възникват опасности от реално надценяване на лева. Подобно надценяване би имало трайни негативни последици върху националната икономика,

ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОТРАСЛИТЕ И ПОДОТРАСЛИТЕ ДО 2000 Г.

Отрасли и подотрасли	2000		1998		Дял на крайната брутната продукция (%)
	объем (млн.в.)	отп. брв	ср.з.тепн 2000/92 (%)	ср.з.тепн 1998/92 (%)	
1 Пр-во на електроенергия и топлоенергия	288.4	6.20	4.1	4.7	
2 Каменогаселна промишленост	895.1	1.90	7.0	43	
3 Нефто-и газодобивна промишленост	466	0.10	12.2	80	
4 Добив и обозавдяне на руди за черни метали	47	0.01	-5.8	37	
5 Черна металургия	2236.1	4.80	13.1	60	
6 Добив и обозавдяне на руди за цветни метали	2249.8	4.81	13.1		
7 Цветна металургия	5125	1.10	4.7	72	
8 Цветна металургия и рудодобив	10715	2.30	10.5	58	
9 Пр-во на енергетични машини и оборудване	1564.0	3.40	8.3		
10 Пр-во на машини за нефтодобивната и каменогаселна пром.	792	0.17	-3.1	45	
11 Пр-во на машини за нефтодобивната и каменогаселна промышленост	419	0.09	-4.6	47	
12 Пр-во на машини за нефтопереработвателата, химическата и дърводобробобавча промишленост	699	0.15	23.1	80	
13 Пр-во на машини за леката промишленост	792	0.17	5.6	45	
14 Пр-во на машини за хранително-вкусовата промишленост	373	0.08	-3.25	42	
15 Пр-во на машини за строителството и пътните работи	1025	0.22	1.7	83	
16 Пр-во на трактори и други машини за селското стопанство	606	0.13	-7.1	22	
17 Пр-во на ЖП подвижн състав	699	0.15	0.8	37	
18 Пр-во на кораби и други плавателни съдове	380.8	0.71	8.8	51	
19 Автомобилна промишленост	1025	0.22	-2.5	15	
20 Пр-во на товарни-транспортни машини	2096	0.45	0.15	22	
21 Пр-во на други машини с промисловствено					

Таблица 3 - Приложение

ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОТРАСЛИТЕ И ПОДОТРАСЛИТЕ ДО 2000 Г.

(Продължение)	2000		1998		Дял на крайната брутната продукция (%)
	объем (млн.в.)	отп. брв	ср.з.тепн 2000/92 (%)	ср.з.тепн 1998/92 (%)	
Отрасли и подотрасли					
1 Цултурно-битово предназначение	69.9	0.15	-6.5	31	
2 Промишленост за фина и точна механика	186.3	0.40	7.25	74	
23 Пр-во на оптични и каменогаселни изделия	139.8	0.30	7.3	39	
24 Пр-во на инструменти и сечива	97.8	0.21	11.6	40	
25 Пр-во на лазери и метални изделия с производс предн.	745.4	1.60	7.9	57	
26 Пр-во на метални изделия за широко потребление	69.9	0.15	3.4	48	
27 Електротехническа промишленост	978.3	2.10	1.9	55	
28 Прибори и средства за автомобилизация	74.5	0.16	5.9	61	
29 Електрическа и радиотехническа промишленост	139.8	0.30	-2.2	35	
30 Изчислителна и организационна техника	139.8	0.30	5.2	27	
31 Машиностроение, електротехнически и електронна промишленост	397.40	8.53	3.0		
32 Добив на минерални суровини за химическата промишленост	46.6	0.10	11.4	62	
33 Нефтопереработваща и газопереработваща промишленост	21.90	0.47	1.9	50	
34 Пр-во на химически торове и препарати	10715	2.30	6.0	65	
35 Пр-во на синтетични и изкуствени влакна	21.90	0.47	5.8	82	
36 Лакова промишленост	144.4	0.31	7.9	55	
37 Пр-во на мицки средства и спални	55.9	0.12	6.5	47	
38 Парфюмерии, козметич.пр., аромати и санитарни изделия	186.3	0.40	5.7	49	
39 Пр-во на медикаменти и химико-фармацевтични препарати	652.2	1.40	2.4	59	
40 Пр-во на бисокомолекулни продукти и изделия от пластмаси и синтетични смоли	465.9	1.00	3.0	58	
41 Пр-во на синтетични базири и други химически продукти	79.2	0.17	-0.25	43	

ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОТРАСЛИТЕ И ПОДОТРАСЛИТЕ ДО 2000 Г.

(Продолжение)

Отрасли и подотрасли	2000		1998	
	объем (млн.лв.)	отпн. фял	ср.з.темп 2000/92 (%)	дл. на крайната продукция (%)
42 Производство на стими	1165	0.25	-2.5	38
43 Пр-во на синт.каучук, каучукови и азбестови изделия	1025	-0.22	-2.0	38
44 Химическа, нефтопреработваща и хакуурова промишленост	8393	18.01	10.6	65
45 Добиване на нефтодни и карбони материали	1910	0.41	8.6	65
46 Строителна керамика	2795	0.60	7.1	63
47 Пр-во на озеленорни и киселинноупорни материали	839	0.18	9.1	61
48 Пр-во на батон, извеждан от батон и гр.стри.м-ли	280	0.06	5.8	62
6 Промишленост за строителни материали	1258	0.27	1.25	34
49 Дървообработваща промишленост	7082	1.52	6.1	58
50 Дървообработваща промишленост	2376	0.51	7.9	58
51 Мястечна промишленост	2688	0.62	2.7	50
52 Дърворебийна и дървообработваща промишленост	2842	0.61	6.2	47
53 Пр-во на изведения от хартия и картон	8106	1.74	5.2	57
54 Стъкларска промишленост	2795	0.60	3.7	53
55 Порцеланово-фаянсова промишленост	1677	0.36	9.8	53
56 Стъкларска и порцеланово-фаянсова промишленост	4472	0.96	5.3	52
57 Пакетчна обработка на естествени текстилни сировани	3354	0.72	8.7	52
58 Вълнена промишленост	1398	0.30	7.5	71
59 Конопено-ленена промишленост	4752	1.02	8.3	26
60 Конопчина промишленост	699	0.15	1.9	42
61 Трактомакия промишленост	2795	0.60	0.2	44
62 Пр-во на текстилна галантерия	2516	0.54	1.4	44
63 Шапка промишленост	186	0.04	-4.6	22

Таблица 3 - Приложения

ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОТРАСЛИТЕ И ПОДОТРАСЛИТЕ ДО 2000 Г.

(Продолжение)

Отрасли и подотрасли	2000		1998	
	объем (млн.лв.)	отпн. фял	ср.з.темп 2000/92 (%)	дл. на крайната продукция (%)
60 Колончна промишленост	978	0.21	5.25	67
61 Трактомакия промишленост	2096	0.45	0.8	51
62 Пр-во на текстилна галантерия	233	0.05	1.8	49
63 Текстилна промишленост	9503	2.04	1.1	47
64 Коларска промишленост	5125	1.10	8.6	25
65 Коларска промишленост и пр-во на кожено облекло	652	0.14	1.2	25
66 Обувна промишленост	233	0.05	-1.9	36
67 Колено-галантериена и сарашка промишленост	2096	0.45	2.3	64
68 Полиграфична промишленост	280	0.06	-0.35	39
69 Месна промишленост	3261	0.70	1.5	74
70 Робна промишленост	5125	1.10	-9.25	8
71 Млечна промишленост	186	0.04	-14.0	14
72 Растително-растителна промишленост	3261	0.70	-5.1	9
73 Малцинска,оризова,нишестечно-глъбозна и макарон.пром.	2935	0.63	4.9	46
74 Хлебна промишленост	4006	0.86	3.0	54
75 Захарна промишленост	1910	0.41	-0.5	23
76 Захарни, сладкарски и др пр-ва на христелно-блусосвати пром.	2702	0.58	4.2	45
77 Пр-во на плодови и зеленчуко-ви консерви	1025	0.22	-2.3	13
78 Винарска промишленост	2795	0.60	2.6	25
79 Пивоварна промишленост	1454	1.60	9.2	41
80 Промишленост за безалкохолни напитки	1863	0.40	4.7	60
	559	0.12	-8.9	19

ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОТРАСЛИТЕ И ПОДОТРАСЛИТЕ ДО 2000 Г.

(Приложение и края)

Отрасли и подотрасли	обем (млн.в.)	отн. дял	ср.атемп 2000/92 (%)	1998 дял на крайната продукция (%)	
				2000	в брутния продукт (%)
81 Текстилна промишленост	13044	2.80	4.5	49	
82 Фуражна промишленост	4193	0.90	-1.2	15	
Хранително-вкусова промишленост	51058	10.96	0.7		
83 Пр-во на худож.изд. и др. преди. с културно-битово пред.	280	0.06	4.4	57	
84 Други видове промишлени производстви	1864	0.40	-2.2	83	
Други отрасли на промишлеността	2144	0.46	-1.5		
ПРОМИШЛЕНОСТ	298157	64.00	5.6		
87 Строителство	26554	5.70	8.6	53	
89 Развиване/възстановяване	26088	5.60	3.9		
90 Животновъдство	25157	5.40	3.4		
91 Селскостопански услуги	3261	0.70	6.3		
Селско стопанство	54506	11.70	3.4	37	
92 Горско стопанство	1025	0.22	3.7	52	
93 Травникопт	38667	8.30	5.8	52	
94 Съобщения	9317	2.00	12.2	66	
95 Търговия	37388	8.079	5.5	69	
96 Други отрасли на материалното производство	465864	100.00	5.0		
ОБЩО МАТЕРИАЛНА СФЕРА					

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА
И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКАИНВЕСТИЦИОННА ПОЛИТИКА И ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ
В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с., г-р ЛИЛИЯ ЧАНКОВА

Активизирането на инвестиционната дейност в сегашния тежък етап на прехода е колкото важен, толкова и труден за решаване проблем. Важен е, защото засилената инвестиционна дейност е предпоставка за стопански оживление, отраслово преструктуриране, техноложки и продуктобо обновяване на производството и съответно устойчив икономически растеж. Труден е, защото в условията на забавена приватизация, влошено финансово състояние на голяма част от стопанските субекти, дестабилизирана банковска система, огромен вътрешен и външен дълг и намален интерес от страна на чуждите инвеститори, се налага да се провеждат във почти взаимноизключвателни мерки. Първата - провеждането на силно реструктивна политика за финансова стабилизация и втората - осъществяването на процес на преструктуриране на икономиката с оглед създаване на условия за преодоляване на кризата и постигане на конкурентоспособен растеж в перспектива, което изисква значителен обем финансови ресурси за инвестиране.

Слагат в производството в течение на първите няколко години на прехода доведе до намаляване на инвестиционното търсене и до постепенно затихване на инвестиционната дейност. Причините за това са известни - загуба на традиционни международни пазари, нарушили вътрешни производствени връзки, висока кредитна задължност към банки и дълговладчици на по-голямата част от стопанските субекти, функциониращи в условията на сила антиинфлационна рестрикция, либерализиран външнотърговски режим и неясни перспективи поради предстояща приватизация. Наред с това, отсъствието на действен контрол от страна на държавата - собственик на предприятията, противоречията и пропуските в законовите и нормативни актове, създали условия за мяката дехиперализация и високата корупция, утежниха допълнително финансово състояние.

Намаляването на абсолютния обем на произведенията брутен вътрешен продукт в първия четиригодишен период на провежданата реформа в страната, незначителният негов прираст в следващите две години (1994 и 1995) и високата външна задължност предопределиха силно ограничения вътрешен потенциал за напръване и съответно възможностите за инвестиционна активност. Относителният дял на напръването възготрайни материалини активи в брутния вътрешен продукт за седемгодишния период на реформата би намалял наполовина.

Забавянето на структурната реформа и на първо място на процеса на приватизация доведоха по-нататъшно намаляване обема на производството и до ограничаване на експортната дейност, което заедно с неблагоприятното влияние на някои външнополитически и икономически фактори значително повлияя за отрицателния търговски баланс на страната. Това оказа своето въздействие за дестабилизирането на финансовия и валутния пазар, което намери отражение в новото повиша-

СТРУКТУРА НА ИЗПОЛЗВАНИЯ БВП И НА БРУТНОТО НАТРУПВАНЕ

(% - по цени на съответните години)

	1989	1993	1994	1995	1996
БВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Крайно потребление	70,2	93,2	91,2	85,8	90,1
Брутно натрупване	33,1	14,2	14,3	14,4	11,6
8 м.ч.					
Брутно натрупване в DMA	26,1	11,8	14,2	14,2	13,6

Изчисленията са по данни на: Statistical Reference Book Economics of Bulgaria, Sofia, 1993, Part I, Table 5; 1994, Part I, Table 6; Основни макроекономически показатели, НСИ, 1996г., с. 20; Националния статистически институт.

ване на инфляцията и обезценяването на лева. То бе подсилено и от кризата в банковата система и формиралото се недоверие към нея.

При тази получили си омаъзсан кръг, осигуряването на финансово ресурси за по-големи инвестиции, както на макро-, така и на микроекономическо равнище е трудно съществимо. През последните пет години българските инвестиции имат незначителен дял в БВП (около 1%), като той намалява близо четири пъти. Данните от анкетни проучвания на НСИ в предприятия от индустриския сектор, в които преобладава сърдъжателна участие, показват, че направленият в този период инвестиции са предимно за ремонтна и поддръжка на съществуващите дълготрайни активи.

Рязкото ограничаване и на практика преустановяването на инвестиционната дейност в реалния сектор в последните години е следствие и от продължаващата макроекономическа дестабилизация в страната и съответно от повишаването на инвестиционния климат. Израз на това бе непрекъснато повишаването се, небивайки съответствие с очакванията, инфляция и респективно висока цена на кредитния ресурс, нарастваща и непредсказуем валутен курс, неподготвлените, в много случаи и некоординирани промени в законодателните и нормативни актове, все повече увеличаващи се инвестиционен риск поради високата престъпност.

Задъбочаването на тази дестабилизация в последните няколко месеца доведе до съгласие за въвеждане на системата на валутен съвет като принудителна мярка за провеждане на структурната реформа. Целта на въвеждането на валутен съвет е постигането на макроекономическа стабилизация чрез фиксиране на обменния курс на лева към избрана резервна валута и премахването на финансиранието на българския от страна на националната банка. При успех очакванията са за постепенно облагдане на инфляцията, намаляване на лихвения процент, възбръщане доверие в банковата система. Тези очаквания се основават както на опита и постиженията на други страни, приложили системата на валутен съвет, така и на отстраняване

действието на двете основни причини за повишаване на инфляцията - възможността за неограничено нарастване на паричната маса и проинфлационното финансирание на българета.

Постигането на тъкъв положителен резултат от въвеждането на валутен съвет ще направи предвидими икономическите очаквания на стопанските субекти, което ще окаже своето положително въздействие върху мяжното инвестиционно поведение и ще поближе за стопанското оживление в страната. Те ще могат да определят стратегията на развитие и да планират своята бъдеща дейност, включително и обезпечаването на инвестиционни ресурси чрез ползване на банкови кредити и участие на капиталовия пазар. За това обаче е необходимо да се спазват строго правилата на валутния съвет и да има нужната прозрачност при изпълнението на приемите мерки.

В началния период на въвеждане на валутния съвет обаче няма да е толкова лесно ползването на посочените източници на инвестиции и съответно така бързо инвестиционното и стопанското оживление. Както показва опита на други страни, въвеждането на валутен съвет съвръвожда от стопанската реция, голема безработица, рязко намаляване на търсенето, масови фалити. В тези условия трудностите за ползване на инвестиционен кредит са твърде големи, поради което чуждестранните инвестиции остават главния финансов източник за възстановяване и стопанското оживление. Ускоряването на процеса на приватизация и привличането на големи чуждестранни инвестиции са двете основни мерки, които в периода непосредствено след въвеждането на валутен съвет ще изразяват процеса на преструктуриране.

Капиталовият пазар, въпреки приемия закон за фондовите борси и ценните книжа през 1995г., поради нерешени организационни и институционални проблеми и забвяване са процес на масова приватизация, все още не функционира. Това затруднява фирмите в търсенето на други източници за увеличаване на техния капитал и модернизация на материалините им активи.

Очаква се търговските банки в първите месеци да провеждат по- внимателна и ограничена кредитна политика, което ще даде неблагоприятно отражение върху инвестиционната активност на стопанските субекти от реалния сектор. Причина за това ще е както опасността от възникване на проблеми с мяжната ликвидност, така и интереса им да инвестирамт в по-малко рисковите държавни ценни книжа, които правителството в първите месеци вероятно ще им предложи с по-висока доходност поради нуждата от допълнителни финансово ресурси. Това ще поближе в началото за поддържането на по-високи лихвени равнища на кредитите. В тази насока въздействието ще оказва и вероятното повишаване на цените на стоките и услуги във отрасли и производствата с преустановено българско съобщаване.

Поради посочените причини не е реалистично да се очаква моментално и рязко падане на инфляцията и лихвения процент. Необходимо е известно време за формиране на адекватно за условията на валутен борд поведение на стопанските субекти и на търговските банки при ползване на кредити и прилагане на изменената законодателно-нормативна база с неговото въвеждане. Постигането на финансова стабилизация възможността ще намали неопределеността при вземане на инвестиционни решения и съответно риска, което ще окаже влияние за привличане интереса на чуждестранните инвеститори.

Опитът на страни, които успешно са приложили валутния съвет показва, че той осигурява условия и води към насычаване на българския обмен, инвести-

циите и постигането на икономически растеж. В голяма степен тези положителни резултати се обуславят от търщостта и последователността при спазването на изискванията за прилагане на валутен съвет. Допускането на извънстранични обезценявания на националната валута, т.е. на пъзящ валутен курс и на частично финансиране на бюджетния дефицит може да даде дестабилизиращ ефект по отношение на финансова и банковата система и да пропали действието на валутния съвет.

Строгоото спазване на изискванията на валутния съвет ще спомогне за израждането на пазарно побеждение на стопанските субекти и за повишаване на тяхната конкурентоспособност по критериите на пазара, чиято валута се използва като резервна. Не всички от тях ще могат да отговорят на тези критерии и вероятно ще настъпят много фалити. Ще останат тези стопански субекти, които ще могат да рационализират своята бейност в новите условия и да направят конкурентоспособно производството си, да бъдат лоялни търговски партньори и редовни платци.

Следователно, затягането на финансова дисциплина при въвеждането на валутен съвет ще спротиводейства спазването на някои от правила ще доведе до: първо, масови фалити на неуспиващите да се приспособят към новите условия предприятия; второ, рационализиране на стопанската бейност на тези от тях, които успят да се приспособят; трето, отстраняване на нередобните платци по веригата от производствени връзки и нормализирането на отношенията между доставчиците и потребителят. Тези последици за реалната икономика ще са изключително болезнени в тяхното социално измерение, тъй като значително ще настине броя на безработните в страната.

От гледна точка на целта за преодоляване на стопанската рецесия, стабилизирането и постигането на устойчив икономически растеж, въвеждането на валутен съвет е необходима дисциплинираща, но оздравителна мярка. Ефектът от нещо то прилагане ще бъде по-голям, когато се спроведе с по-масов приток на така наречените стратегически чуждестранни инвестиции, т.е. тези с дългосрочни цели в страната. Положителният момент при тях е, че се осигурява не само финансов ресурс за технологична модернизация, но и нови знания и управленически умения за постигане на успех в силно конкуренчна среда, което е условие за забърдане на място на международните пазари. Поради това първостепенна задача на държавните управленически органи в началния период на въвеждането на валутния съвет трябва да бъде създаването на благоприятни условия и преференции за привличане интереса на търговски чуждестранни инвеститори. Благоприятният момент е, че интересът им да инвестират у нас ще бъде допълнително стимулиран от отсъствието на валутен риск при евентуална репатриране на печалбата им в страна, която използва валутата, приемаща за резерви.

Обобщението извод, който може да се направи от изложението допълнително е, че с въвеждането на валутния съвет се формира по-стабилна и предвидима макроикономическа среда, която ще влияе положително за привличане интереса на потенциалните инвеститори. Това обаче не е достатъчно, особено като се има предвид необходимостта от преструктуриране на реалния сектор с оглед осигуряване на конкурентоспособен и трайен икономически растеж на страната в средносрочна и погалечна перспектива.

В условията на все още неразвити пазарни институции и недълъкко изградена законово-нормативна основа за тяхното функциониране, то не трябва да бъде оставено да се избрьши стихийно. Процесът на преструктуриране се очертава да бъде продължителен, с дълготрайни ефекти за икономиката и общество. Той включва

като трансформацията на собствеността на предприятията, та и тяхното преструктуриране в производствен, продуктив, технологичен и пазарен аспект. Это защо е нужно извеждането на национална стратегия за икономическо развитие, включваща отраслобито преструктуриране на стопанството, определящо то на целие, приоритетите и съответно политиките и средствата за тяхното реализиране. Една от тях е инвестиционната политика. Като част от индустрисалната политика и съвкупност от мерки и инструменти за въздействие с оглед стимулиране на инвестиционната активност и подпомагане процеса на преструктуриране, тя трябва да се осъществява в съответствие с националните средносрочни и дългосрочни цели, подходи и приоритети. Основен въпрос при нейното реализиране е определянето на ресурсния потенциал за инвестиране. В момента той е крайно ограничен, което е свързано с:

Първо, небъдъмнността на позицията етап държавните предприятия да напръват средства за инвестиции. Финансово-икономическото състояние на по-голямата част от тях е изключително тежък, причините за което са наследената висока кредитна задължливост към банки и дъговици, неустойчивата и неблагоприятна за стопанска бейност макроикономическа среда (високи лихвени равнища, непредсказуем обменен курс на валутата, непредвидими и галопираща инфлация).

Корените на тези причини са 6: отсъствието на национална концепция и политика за управление и контрол на държавните предприятия в условията на прехода и на съответната законова, нормативна и институционална уредба; забайнището процеса на приватизация на предприятията и възникването на условия за тяхната дегаптиализация; дестабилизирането на финансово-банковата сектор и банковата система.

Второ, възможностите на частния капитал да инвестира на позицията етап в по-големи размери. Възможностите на тези възможности имат противоречив характер, което е свързано с очерталото се до този момент крайно разслоение в частния сектор (на много във във и сръбнически дребен), получило се в резултат от различията в начините на формиране на стартовия капитал на отдельните фирми и последващи процеси на концентрация и окръпняване.

Едното от тях е, че възможностите на частния капитал (в лице на средния и дребния собственик) да инвестира в по-големи размери, което да бъди до технологично и продуктивно обновление на производството, на позицията етап са ограничени. В перспектива те ще се определят от провежданата държавна политика за настъпване на дребния и среден частен бизнес чрез създаване на кредитни, данъчни и местни условия за неговото развитие.

Засега няговите възможности за инвестиране са предимно в сферата на услуги - търговия, жилищно строителство, хотелиерство, ресторантърство и др. Реалните инвестиции, т.е. разходите за придобиване на дълготрайни материали и активи в частния сектор, който доминира в сферата на услугите, за периода 1993-1996г. нарастват 12,9 пъти. В обществения сектор този ръст е 3,4 пъти (вж. Статистически справочник, 1997г., с. 75). Разбира се, мотивациите за тази насоченост е свързана не само с отсъствието на напръзани големи капитал и трудините финансови условия за ползване на кредити.

Стопанската конюнктура в страната засега стимулира инвеститорската активност в сферите, в които съществува по-малък риск и с по-малки инвестиции могат да се получат по-големи печали. Това показват и резултатите от проведените анкетни проучвания в Националния статистически институт. В единото от тях са обхванати 5487 частни фирми, които реализират доминиращата част от прихо-

гите в частния сектор. Резултатите от проучването сочат, че 70% от фирмите в този сектор инвестираят в търговска дейност. В последните години инвестиционната им активност нараства, като вложението им са в незначими размери.

Другото становище е, че частният капитал (има се предвид формираните се холдинги и акционерни структури) у нас разполага с големи финансово ресурси, с които може да осъществява инвестиционна дейност, но интересите му засега не налагат това. Предполага се, че се изчаква момента за участие в приватизацията на по-атрактивни обекти и насочване на финансово ресурси за тяхното обновяване.

Трето, големият бюджетен дефицит и силно намалените възможности за бюджетно инвестиране. Този бюджетен дефицит, заедно с провежданата силен рестриктивна антиинфлационна политика и спадът в производството правят почти невъзможно инвестирането от страна на държавата. Разчита се на помощта на международни финансово институции за инвестиране в строителството на големи инфраструктурни обекти с регионално и европейско значение, в поддържането на жизнено важни съоръжения (електророботи) и опазване на околната среда;

Четвърто, недостатъчният интерес на чуждестранните инвеститори. Очакванията, че чуждестранният капитал ще инвестира активно в страната, особено с приемането през 1992г. на закона за стопанска дейност на чуждестранните лица и закрила на чуждестранните инвестиции и при наличието на такива благоприятни фактори като ебитна и сравнително квалифицирана работна сила, развитост на някои промишлени отрасли (машиностроение, текстилна, хранително-вкусова промишленост и пр.), природни дадености, стратегическо географско положение, удобни транспортни бързи, не се оправдаваха.

За последните седем години общият обем на чуждестранните инвестиции е над 830 млн.шатски долара, като на фона на постигнатията в това отношение на някои страни от Централна и Източна Европа (Чехия, Полша), той изглежда незначителен, особено в ролята на инструмент за преструктуриране на икономиката и създаване на условия за осъществяване на траен и конкурентносъ способен икономически растеж. Само за 1995г. в Чехия чуждестранните инвестиции са над 2 млрд.шатски долара.

Причините за неоправданиите очаквания за притока на чуждестранни инвестиции у нас са комплексни и в основната си част имат външно- и вътрешнополитически и икономически характер. Основните от тях са: нестабилната политическа обстановка в страната и региона, ембарговата политика, неустановената законова и нормативна уредба за осъществяване на стопанска дейност, влошаващата се макроикономическа ситуация, нарастващата престъпност.

По-конкретните причини за слабия приток на чуждестранни инвестиции у нас се изразяват в: бюрократичните пречки при регистрация на дружества с чуждестранно участие; забавянето на приватизацията и решаването на проблема с бъниния дълг; липсата на данъчни и митнически преференции; архаичната банкова и недостатъчно развитата комуникационна система; финансовата дестабилизация в страната.

Анализът на информацията от Агенцията за чуждестранни инвестиции показва, че те се правят в малък размер. Близо 75% от общия им брой до края на 1995г. са в обем

1000 шатски долара и само около 1,5% - над един млн.долара. Интересът към нас са проявили предимно дребни чуждестранни инвеститори с насоченост главно към търговията и хранително-вкусовата промишленост и към по-големите градове на страната.

Липсата на стратегия, ясна политика, в т.ч. и регионална, и ефективен контрол от страна на държавата в областта на чуждестранните инвестиции, благоприятства създаването на среда, привличаща такъв вид инвеститори. Изследванията на НСИ показваха, че в погачето случаи тяхните инвестиции са в незначителен обем и във вид на валутни банкови сметки, необходими за обслужване на търговия с потребителски стоки.

Най-голямият обем инвестиции са направени от Гърция и Турция, докато от страните с разбити пазарни икономики той е сравнително малък. В последните две години се очертава тенденция към нарастване броя на дружествата с гръцко участие, в резултат на което нашата южна съседка заема вече четвърто място в общия обем на направените в България чуждестранни инвестиции. В него доминират инвеститорите от страните на Западна Европа, които правят вложението в по-големи размер. Тази тенденция е по-силно изразена от началото на 1997 година поради възприетия курс към рязко ускоряване на процеса на приватизацията на някои по-големи промишлени предприятия.

Изводът, който се налага е, че притокът на чуждестранни инвестиции у нас не е извадимо (като право на инвестиции) от разбити в индустрите и отрасли страни, от които може да се очакват повече положителни ефекти (т.е. на по-широк фронт) за производствено-технологично и организационно обновление, нов менеджърски опит и знания. Отделните инвестиции са в малък обем и са насочени към отрасли, които не могат да побият така силно създаване и преструктуриране на производството. Фактът, че до 1995г. само 6,5% от чуждестранните инвестиции са машини и съоръжения (83,1% са във валута и левове) говори, че тези инвеститори нямаят дългосрочни цели в страната и интересите им не са грабни.

Пето, невъзможността на този етап търговските банки и другите финансово-посредници да акумулират спестяванията на населението и фирмите и да ги трансформират в източник за инвестиции. Причина за това е дестабилизацията на банковата система и загуббването на доверие към нея, поради беззговаршното раздаване на необезпечени банкови кредити и изнасянето им за граница, разстоеаната макроикономическа обстановка, нефункционираща капиталов пазар.

Инвестиционната политика, която държавата трябва да пребежда на сегашния етап на прехода следва да бъде подчинена на две взаимосъврзани, макар и на пръв поглед с различен времеви обхват, цели: първата - създаване на възможно най-благоприятни условия за осигуряване на финансово ресурси и подходяща среда за постигане на стопанско оживление в условията на валутен борд, и втората - изграждане на национална концепция за средносрочно и дългосрочно икономическо развитие с формулирани цели, подходи, обосновани приоритети и определени политики за тяхното реализиране. На нейна основа следва да се разработят отделни отраслови програми с определени етапи и възможности за институционално и целево финансово осигуряване.

Възможностите за постигането на първата задача, свързана със създаването на условия за формиране на финансово ресурси и благоприятна среда за стопанско оживление, се изразяват в:

Първо, осигуряване на условия предприятиятията да формират собствен финансово ресурс, насочен със съответни инструменти за структурно и технологично об-

новяване на производството с цел конкурентносъпособно развитие. Разбира се, че това не може да стане моментално. То ще е постепенно и в зависимост от макроикономическата стабилизация, която ще се постигне при въвеждането на валутен борд и ще допринесе за формирането на благоприятна стопанска конюнктура, от която ще зависи стопанското оживление и по-нататъшният икономически растеж.

Основно средство за това е използването на инструментите на данъчната и амортизицационната политики, които държавата следва да провежда в съответствие с определените национални цели и приоритети. Предложения за усъвършенстване на съответните законодателства са правят вече няколко години и са свързани с прекратяване процеса на декапитализация на предприятията от реалния сектор.

Очевидна е необходимостта от преоценка на дълготрайните материалини активи и държавните органи. Вече имат решение по този въпрос. Чрез нея ще се създават условия за нарастване размера на амортизиците и съответно за едно по-нормално възпроизвъдство на дълготрайните материалини активи, макар и с риска да се повишат цените и да се увеличи инфлацията.

От гледна точка на необходимостта от стопанско оживление и осигуряване на условия за конкурентносъпособно национално производство в перспектива, провежданата амортизицационна политика в периода на действищ валутен съвет следва да бъде насочена към създаване на условия за нормално възпроизвъдство на дълготрайните материалини активи и постепенно, и селективно стимулиране процеса на формиране на собствен ресурс с цел ускоряване на технологичното обновяване на предприятията от реалния сектор. Известни са съвременните инструменти, които свидетелстват стопанска практика използва за тази цел - нелинейните методи на амортизация с тяхните разностойности.

С новия закон за данъка върху печалбата обаче се обезсила предвиденото в закона за счетоводството използване на нелинейни реgresивни методи на амортизация, тъй като при определянето на данъчно признаваните разходи се имат предвид само линейните. Разбира се, сегашната тежка кризисна ситуация в икономиката налага провеждането на съответна фискална политика, осигуряваща ресурс за намаляване на бюджетния дефицит. Но дългосрочните цели на стопанското развитие на страната в никакъв случай, макар и в условията на криза, не трябва да се пренебрегват.

Явна е необходимостта от търсенето на баланс при провеждането на отдавните политики (в случая фискална и амортизицационна) в условията на валутен съвет. Текущите финансово проблеми са тежки и тяхното решаване е жизнено важно, но перспективното развитие на страната от гледна точка на формирането на неговата материалина основа и приближаването за тази цел на необходимите ресурси е въпрос, който не трябва да се пренебрегва в този момент.

Възможен изход от трудната ситуация е прилагането на диференциран подход при въвеждането на реgresивните нелинейни методи на амортизация за да се избегнат дълготрайни материалини активи от определени производства и отрасли. Но за това е нужда яснота за стратегията, подходите и приоритетите на икономическото развитие на страната в средносрочна и дългосрочна перспектива.

Необходима стъпка за осигуряване на предприятията с финансови ресурси е въвеждането на данъчни облекчения за направени инвестиции (основно в закона за данъка върху общия доход и печалбата). Подходът също може да бъде диференциран с оглед стимулиране инвестирането в нови машини, технологии и продукти, осигуряващи конкурентносъпособно производство.

Второ, създаване на благоприятен климат за инвестиционна дейност, което има своя правен, институционален и икономически аспект. Както бе отбелаяно вече, въвеждането и спротивното спазване на правилата на валутния съвет ще окаже свое положително влияние за формирането на една по-благоприятна икономическа среда, макар и не Веднага. Очакваното постепенно намаляване на инфлацията и на лихвените проценти ще окаже същото въздействие за стимулиране на инвестиционната активност. Това обаче за нашите условия в момента не е достатъчно.

Намаляването на инвестиционния риск, което е сериозен мотив за потенциалния инвеститор, в свързано преди всичко с успеха на борбата с престъпността (в т.ч. и организираната), създава икономическа и стопанска стабилност в страната (политическата и стопанска). Важно значение за това има срочно изграждане на право-нормативна, институционална база и осигуряването на по-голяма координация между законодателствата, изпълнителната и съдебната власт.

Трето, провеждането на структурна реформа в банковата система с цел нейното оздравяване и възможността за изпълнение на присъщите ѝ функции - акумулиране на спестяванията на граждани и фирмите и осъществяване на кредитна дейност в стопанския сектор на основата на ефективна възвръщаемост. По отношение на групата финансов общински - капиталовия пазар е необходимо по-брзо решаване на институционалните и организационните проблеми, спъвящи неговото функциониране и ускоряване на финалния етап на масовата приватизация.

Четвърто, увеличаване на бюджетните инвестиции, доколкото това е възможно в сегашните кризисни условия. В споразумението с МВФ е направена известна стъпка в това отношение. Увеличаването на тяхния дял ще бъде постепенно с цел постигането на едно равнище, което е характерно за другите страни, осъществявани преход към пазарна икономика.

Пето, създаване на условия и преференции за привличане интереса на чуждестранни инвестиции. В тази насока следва да се направят по-серииозни усилия, тъй като в момента това е основния потенциален инвестиционен ресурс. Още побче, че е приема програма за ускорена приватизация, към която от обектите на която от чуждестранни инвеститори се проявява голям интерес.

В направление на Агенцията за чуждестранни инвестиции проучванията са чуждестранни инвеститори, които посочва като първа причина за намаления им интерес към страната несъвършенствата и нестабилността на стопанското законодателство, неизградената пазарна инфраструктура, съществуващите трудности с държавната администрация, неразбъркото на финансения пазар, недължността да придобиват собственост върху земята. Безспорно това са важни причини, които на най-съществената в политическата и макроикономическата нестабилност, което се очаква да се преодолее с въвеждането на валутния съвет.

С последния закон за насьрчаване и закрила на чуждестранните вложения се осигурява важна преференция за инвеститорите - освобождаване на непарични вноски в размер до 100 хиляди щатски долара (машини, съоръжения) от ДДС, мита и такси, които може да даде пряк въздействие на инвестиционната дейност в реалния сектор. Като се има предвид размера на отдавните инвестиции, произхода им, отрасловата и регионална насоченост, при тяхното стимулиране следва да се приложи селективен подхod . Отново изпълка въпроса за необходимостта от обосноваването на отрасловите приоритети в икономическото развитие на страната и насьрчаването на чуждестранни инвеститори, които имат дългосрочни цели и траен интерес в нашата икономика.

Възможностите за реализирането на втората задача - извеждането на национална стратегия за средносрочно и дългосрочно икономическо развитие са свързани с намеренията, възможностите и волята на управляващите институции в България да поставят основите за реализирането на един проспериращ бъдеще отраслови модел на страната. Както сочи опитът на побечето от преуспелите в последните десетилетия страни, постигнали интензивно развитие, високи икономически растеж и съвременни условия може да се основава преди всичко на значителен обем инвестиции, насочени за приоритетното развитие на научноизследователски и инновационни производствства. За това е необходимо и разработването на отраслови програми на основата на предварителни анализи на наличния потенциал (научен, кадрови, технологичен) на отделните подотрасли и производстви, на сурбинарната им обезпеченост, на завоювани пазарни позиции и бъдещи възможности за експорт чрез прouчване на състоянието и развитието на международните пазари, на интереса на чуждестранния капитал за участие в приватизацията на структуроопределящи предприятия.

Изпълнението на такива програми, както показва опитът на други страни, е свързано със създаването на специализирани парично-кредитни институции (в много случаи банки за развитие с изцяло държавно или полуправителство участие) осигуряващи преференциални условия (облекчено кредитиране, предоставяне на гаранции) за дългосрочни инвестиции за технологично и структурно преустроство, развитие и модернизация на индустрията, на инфраструктурата и други отрасли.

За нашите условия създаването на такива институции е свързано на първо място с осигуряването на финансово ресурс, което е трудно решим за момента проблем, още повече при нефункциониращ капиталов пазар, а също така и с извеждането на национална стратегия и формулирането на приоритетните на развитие. Отъсъствието на такива предпоставки доведе до неуспеха на създаваните в началото на реформата специализирани за целево финансиране на проекти институции (фондове) – „ДФРР“, „Структурна и технологична политика“, „Развитие на промишлеността“. Поради недостатъчен ресурс, няяноста в стратегическите цели, приоритети и съответните критерии за подбор, поставените цели не бяха реализирани. Влияние за това оказа и неефективно им управление, политическата и финансова дестабилизация в страната.

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

ОЗДРАВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА БАНКОВАТА СИСТЕМА В УСЛОВИЯТА НА ВАЛУТЕН СЪВЕТ

Ст.н.с./ст. г-р ИВАНКА КРАЙНИНСКА

Проблемите, свързани с функционирането на търговските банки в последните години са много актуални и се оказаха трудно разрешими. Оздравяването на банките и тяхното по-нататъшно развитие още повече ще се усложнява под въздействието на условията, залегнали в споразумението с МВФ за въвеждане на валутен съвет и по-конкретно:

* съществени промени в банковото законодателство (в частта за лицензирането, рефинансирането, ликвидността, фализите и други) и подзаконодателни уредби (наредбите за: лицензиране, капиталова адекватност, квалифициране на кредитите и пребизирането, ликвидността и т.н.);

* силно ограничаване на рефинансирането от Централната банка и то само при системен риск и в рамките на пребишището на валутните резерви над нуждите на валутния съвет. (В страните с валутен съвет практиката е различна - например в Хонконг търговските банки не са рефинансираны и никои банки фалират; в Естония, банките получиха рефинансиране само 1992 и 1994 г. в рамките на излишните ресурси в Банковото управление; в Аржентина, след Мексиканската криза проблемите, свързани с теглението на депозитите са толкова големи, че освен намаляването на ЗМР (задължителните минимални резерви) се използва и рефинансирането на банките с цел подобряване на ликвидността им);

* никои решения, които предстоят да се вземат, отнасящи се до размерите на ЗМР, депозитите на търговските банки ще бъде бърза със сътвърдена (тук също е различна практиката) и други също ще окажат въздействие върху победенето на търговските банки при адаптирането им към новите условия. В Аржентина, например, в началото се запазват високи размери на ЗМР, за да се гарантира достатъчна ликвидност при евентуални тегления на депозити, а след Мексиканската криза те се намаляват;

* мерките за засилване на капиталовата адекватност чрез които да се постигнат новите изисквания за капиталова адекватност - 12% до края на юни 1999 г. със зададени параметри до края на 1997 - 6%; до юни 1998 - 8% и до края на 1998 - 10%;

* разпределението на конкретните мерки във времето, част от които трябва да се въведат преди валутния съвет за много кратък период, също ще оказва съществено влияние върху търговските банки;

* адаптирането на търговските банки към новите условия съвпада по време с процеса на оздравяване, което допълнително ще създава трудности пред тях.

Изходната база при която започват да промичат процесите на оздравяване и адаптация на търговските банки, независимо от никако положителни резултати в края на 1996 г., е неблагоприятна. Съвсемното състояние на банковия сектор се характеризира с:

* наченки на крачка стабилизация - в края на 1996 г. се отчита нетна печалба 157 млрд.лв. при нетна загуба за 1995 г. - 28 млрд.лв. Банките под особен надзор отчитат завуба 53 млрд.лв. и печалба 98 млрд.лв. (в голяма степен нереални поради незаделени прозиви и неначислени лихви по привлеченияте средства, които се гарантират по закона за защита на благоветите);

* постепенно се преодолява декапитализацията на сектора - нетните капитали на държавните банки (т.нр. първа група, която включва 7 банки, 8 т.ч. ДСК и Булбанк, които заемат 67% от активите в банковата система) в края на миналата година е 81 млрд.; на банките с преобладаваща частна участие (втора група, включваща 17 банки и 7% от активите) - 11 млрд.лв.; на чуждестранните банки и тяхните клонове (трета група - 3 банки и 4 клона и 2% от банковите активи) е отрицателен - 4 млрд.лв.;

* съществено подобряване на приводизирането - банките залелят 445 млрд.лв. прозиви, като държавните банки покриват изискванията за прозиви 95%, частни - 80% и чуждите банки - 25%. Общият недостиг от прозиви е около 34 млрд.лв.;

* кредитните портфели на банките продължават да се влошават - намалява относителният дял на редовните кредити (847 млрд.лв. като 773 млрд.лв. съскредоточени в Булбанк) и се увеличават съмнителните и безнадеждни вземания, което е резултат преди всичко от инфлацията и високите лихви;

* големите кредити са концентрирани предимно в частния банков сектор (52 млрд.лв. при капиталова база 15 млрд.лв. и нарастващ с 290% за м.а.) и чуждите банки (16 млрд.лв. при капиталова база 4 млрд.лв. и нарастващ 16 пъти). При държавните банки те са 92 млрд.лв., при 90 млрд.лв. капиталова база и бележат нарастващ със 120%. Няма нарушение на приемствите регулатии (с изключение само на никои банки), но това съществено увеличава поетия риск в първите две групи банки;

* кредитите в държавните банки са се увеличили 5 пъти (1,8 трилиона лева); в частния - 4 пъти (170 млрд.лв.). Имайки предвид инфлацията банките през периода са се възпроизвели от кредитиране. Продължава обаче и през 1996 г. т.н. ефект на изтласкането на реалния сектор с всички последствия за икономиката като цяло. Голяма част от левовия ресурс на търговските банки е бил насочен за покупки на държавни цени книжа (над 2 пъти се увеличава номинално), а левовите кредити за реалния сектор са скъратени със 72% в реално изражение, в т.ч. за държавните предприятия спадат с 2 млрд.лв., а за частния сектор се увеличават с 33 млрд.лв.;

* пет от частните банки, които съставляват по балансово число половина от частния банков сектор, са с нисък кофициент на капиталова адекватност и под нормативите на БНБ, което ще създава съществени трудности при тяхното оздравяване;

* част от банките продължават да отчитат вземанията като редовни, за да избегнат приводизирането или не изпълват от балансите си лоши валутни кредити, които заради валутната преоценка и отчитането на неплатени лихви изкуствено надуват финансите им резултати. В бъдеще може да се очаква влошаване на капиталовата им адекватност. Още повече, че миналата година, благаорене на съмненията на валутния пазар, банките формираха високи нетни доходи от курсови разлики.

Мерките за оздравяване на банковия сектор трябва да бъдат насочени както към решаване на общите проблеми в банковата система, така и към специфичните проблеми на отделните банки и едновременно с това да бъдат съобразени с условията на валутния съвет. Възможностите трябва да се търсят в различни посоки:

Първо, постепенно преструктуриране на банковите портфели:

а) намаляване на значителните по размер неработещи доходносни и недоходносни активи, в това число:

* саниране на кредитните портфели. Основен проблем са просрочените, необслужваните и голямите кредити. През 1996 г. продължила тенденцията на нарастване на съмнителните и безнадеждни кредити. В първа група на търговските банки редовните кредити са 43,67%, 888 втора група - 33,41% и трета група - 0,21%. Отчетените положителен финансово резултат дава добра възможност на банките да заселят прозиви. Класифицирането обаче на сървнително голям дял кредити като съмнителна група А (в първа група - 33,89%, втора група - 22,42% и трета група - 86,04%), както и промените от началото на 1997 г. за размера на необходимите прозиви по валутните ЗУНК-ове и необходимостта да се заселят прозиви за начислените, но неплатени лихви значително ще увеличи очакванията за недостиг на специалните прозиви, което пряко ще се отрази върху капиталовата база през тази година. Буди тръбова и съответното безнадеждни кредити/ капиталова база, което е 214%, т.е. непокриването на лошият кредити от капиталата на търговските банки е с повече от 120 млрд.лв. Проблемът са и големите експозиции към определени сектори на икономиката и отдавна клиенти, които влошават качеството на кредитните портфели преди всичко във втора и трета група банки. Сансирането на кредитните портфели може да се реши само с комплексни средства - икономически, нормативни, правнопроцедурни и съдебни целиенасочени действия между изпълнителните и контролните банкови органи. Необходима е промяна на съдебните процедури за събиране на вземанията. С нормативната уредба да се регламентират поширок къръг от правни възможности на банките за събиране на вземанията си. Прилаганите съза съдебни процедури и инструментарий за събиране на вземанията са промави, бавни, скъпи и ненадеждни. Те по същество дават незаслужени аванси на недобросъвестни дължници и правят банката-кредитор потърпебка. Налагат се и промени в организационната структура на управление на банките с цел да се побиши ефективността на управлението на преоставлените кредити, както и на събирането на лоши кредити. Положително ще поближе понижаването на лихвените проценки и това ще позволи на много кредитополучатели да обслужват кредитите си. Очертаващите се тенденции във времето и предлагането на банковия кредитен пазар, под въздействието на икономическата конюнктура и условията на валутния съвет, ще насочат банките към кредитиране на перспективни производство и услуги, осигуряващи тяхната възрашаемост и към използването на различни банкови техники за споделяне и прехвърляне на риска. Развитието на банковите лизингови операции в също една добра алтернатива на кредитните сделки. При сегашната икономическа ситуация взаимна изгода би имала и за банките и за предприятията, но с данъчната и амортизиционната политика трябва да се съзгат предпоставките за тяхното развитие;

* доходността на инвестиционните портфели на банките ще бъде трудно да се прогнозира. Залагането на този актив може да поднесе изненади, взаимосъдържание и въздействие на многоосновни фактори: контрол над налихвите параметри на българската и възможността за плащане на лихвените разходи; либерализирането на пазара на държавни ценни книжа, емитирани по ЗУНК, за чужди инвестиции и повишения интерес от нарезидентски към покупка на ДЦК с матурирането на 6 месеца (по закон те се признават за чужди инвестиции) и т.н. Последното ще допринесе за освобождаване на ресурси от търговските банки и увеличаване на кредитните възможности за

реалния сектор. Към края на 1996 г. ДЦК, притежавани от тързобските банки са 685 млрд.лв. (увеличението се дължи предимно на обезценяването на лева, тъй като 57% са деноминирани във валута). 94% от тях са собственост на банките от първа група. Относителният дял на ДЦК в общите активи е 18,9% и наемалява с 4,1% в сравнение с 1995 г. Резерви могат да се търсят в повишаване ефективността от финансовите участии на тързобските банки в предприятия и фондове. Към финансовите дълготрайни активи са насочени 22 млрд.лв., а приходите са нулеви;

* доходността от валутни спекулатии ще бъде силно занижена поради фиксирането на валутния курс. През 1996 г. тързобските банки имат приходи в размер на 545 млрд.лв. само от курсови разлики, които в голяма степен формират положителните им финансово резултати. Необходимо е да се отбележи големия относителен дял на валутните активи в общата сума на активите - 40% за първа група и 81% за втора група. В условията на валутен съвет тързобските банки ще бъдат принуждени да преструктурат активите си, но евд ли от новите активи ще получат такава доходност. Освен това съществува възможност при фиксирането на валутния курс никои тързобски банки да реализират загуби поради големия размер на откритите валутни позиции. (Има се предвид, че банките многоократно превишават изискванията на Наредба 4 за поддръжане на нетни открытии валутни позиции - към края на 1996 г. държавните банки отчитат дълга на балансова открыта позиция от 240 млн.лв. д., а малките и средни банки - 74 млн. лв. г.);

* сериозни възможности има за намаляване или даване под наем на дълготрайни материкови активи (ДМА) на банките, които през целия период на прехода следват политика на експанзия при създаването на клоновата си мрежа, а разходите съврзани с тях утежняват финансово им състояние;

* административните разходи също позовоят икономии. Брягът на заетите нараства при значително по-висока степен на електронизация и технологична информационна обезпеченост;

* в условията на валутен съвет, resp. негарантирането, че депозитите в банките ще бъдат конвертирани в резервната валута, ще се налага банките да поддържат по-висока касова наличност, която да осигурява ликвидността на депозитите, ако вложителите по желаят. От това следва, че ще се разместят средства в 8 недоходностни активи, което ще дава отражение върху общата доходност. Много е важно как ще бъде решен въпроса с минималните задължителни резерви - на какви рабочи ще бъдат фиксирани, какви лихви ще се заплащат по тях и къде ще се съхранят те в банките или във валутния съвет. Пред сериозно изпитание ще се изправи външната система при засилен интерес от страна на населението да премине на валутни позиции;

6) по отношение на пасивите и собствения капитал условията на валутния съвет ще предопределят стратегията на тързобските банки при управлението им:

* новите изисквания за капиталова адекватност, които трябва да се реализират постепенно до края на юни 1999 г. ще създават проблеми пред банките във връзка с увеличаването на собствения капитал. Частично това може да стане чрез залагане на по-голяма част от печалбата. (За увеличаването на нетната печалба ще благоприятства изискването за уеднаквяване на данъчните ставки с тези на предприятията, което ще намали данъчната тежест на банките, но от друга страна, приходите от активите могат да намалят, иако предвид съществено ограничаване на приходите от валутния пазар и извънредните приходи, които за 1996 г. са доста големи - 109 млрд.лв.). Другият начин за увеличаване на собствения капитал е прибли-

чането на нови инвеститори като се приложи, по примера на ЕС принципа за центрифириране на инвеститорите, които желаят да получат повече от 10% от акциите на една банка. Практиката га се забранява купуването на повече от 5% от акциите трябва да отпадне. Проблемните банки по всяка вероятност няма да са атрактивни за местните и чуждестранни инвеститори, което усложнява процесите на тяхното оздравяване и преструктуриране и в крайна сметка прехъдът тежестите към търсениято на собствени средства и форми за решаване на проблемите;

* подобряване структурата на приближените средства и над-вънеш в полза на тези от нефинансовите институции и дългосрочните вложове и депозити. Прави впечатление същата зависимост между банките, която обикновено предизвиква т.н. каскадни фалити. В края на 1996 г. приблизените средства от банките и другите финансово институции са 1160 млрд.лв., а влезнанията им - 701 млрд.лв. Те съставляват 45% от общо приближените средства (2580 млрд.лв.) и нарастват 3 пъти през 1996 г. Следователно част от банките приличат краткосрочни и скъпи ресурси от финансово институции при управлението на ликвидността им. (Ефективният среден годишен лихвен процент на междубанковия пазар е 450%, а по срочните депозити и вложове - 210%). Значителен е размерът и на рефинансирането на тързобските банки от БНБ и ДСК - над 150 млрд.лв. Справането на рефинансирането от БНБ от своя страна ще създава сериозни ликвидни проблеми пред банките и затова се очаква за мек „валутен съвет“, т.е. допускане на частично рефинансиране, което временно може да тушира остротата на проблема. Оживяването на междубанковия паричен пазар е от съществено значение в условията на валутен съвет. Усилията трябва да се насочат към приближене на средства от нефинансовите институции. Увеличаването на вложовете и депозитите (на-ебтния ресурс, който към края на 1996 г. е 1420 млрд.лв.) е трудна, но не неразрешима задача. Необходими са целенасочени мерки: повече информация за клиентите, предлагане на нови услуги, ценова политика, реклама и т.н., т.е. въвеждане на маркетинг-микса в банковата дейност. Банките трябва да си възъвратят позициите на депозитния пазар преди другите финансово посрещници (застрахователни компании, пенсионни фондове, парични фондове и т.н.) да са укрепнати и забобили пазарни позиции. Обективни фактори като: нарастване на безработицата, намаляване на реалните доходи, лошото финансово състояние на предприятията и др. ще противодействат на банките от мерки в тази сфера;

8) по написка на икономическата ситуация (намаляване на доходите и повишаване на риска, съзран с финансите затруднения на клиентите) се налага банките да усъвоят нови видове интеферентни (посреднически) банкови услуги, които могат да им донесат сериозни комисационни постижения. Опитът на банките в развитите страни е много богат при тези услуги, а банковите преимущества в сравнение с другите компании са безспорни. Очакваното развитие на фондовия пазар ще окаже сериозно бъздействие върху тързобските банки. То ще има дълбоко значение. От една страна, поради загубеното доверие в банките и провежданата с ускорени темпове приватизация, може да се очаква бързо нарастване ролята на фондовия пазар, което ще ограничи банковия кредитен пазар, а от друга - ще създават значителни възможности за диверсификация и дейността на банките чрез нови посреднически услуги в тързобията с борсово ценни книжа. Участието на банките в тързобията с борсово ценни книжа може да допринесе за увеличаване на приходите. (В Гърция 10% от нетната печалба на банките се формира от тези услуги). Дългосрочни кредитиране постепенно ще се пренасочи към борсата, вследствие на което ще се формират по-малко рискови кредитни портфели в банките.

Второ, част от проблемите на банковия сектор са резултат от недоброто банково управление и квалификация на банковия персонал. Особено показателни за това са тенденциите: необоснована кредитна експанзия, липса на професионализъм при кредитния анализ и безкористност, финансово прогнозиране, оперативно управление на риска и т.н. Мерките трябва да бидат насочени към реализиране на една стара идея за лицензиране на банковите ръководители и сериозна прееквалификация на кадрите, което ще бъде гаранция за по-нататъшното развитие и утвърждаване на банките.

Трето, създаване на надеждни информационни системи, осигуряващи достоверна информация за кредитния рейтинг на клиентите и на банките, за рискови концентрации в активите и пасивите, за залозите, обезщеченията и т.н.

Четвърто, мерки насочени към решаване на проблема с недостатъчния контрол и размиването на отговорността и по-конкретно: изразяване на системи за вътрешен контрол; добре дефинирани кредитни правила; промени в лостовете за управление и т.н.

Пето, създаване на система за задължително застраховане на депозитите, която ще осигури допълнителен контрол върху функционирането на банките и ще им дава възможност за по-добра стратегия при поддържането на оптимално състояние между ликвидността и рентабилността. Това, което се предлага сега (100% гаранция за влогове и депозити до 500 000 лв. и 80% - до 1 млн.лв.) е несериозно.

Шесто, премахване на съществуващите недостатъци в редица законови и подзаконови актове, които затрудняват оздравяването на банките и пречат за нормалното им функциониране. Законовата уредба е важен елемент при определянето на риска за кредитора, съществуващата сега някои около поредността на употребяване на исковете срещу обезщечението дава права на множество претенции за собственост върху гарантирания интерес. Таксите за ликвидации, данъчни и административни плащания са високи и често променящи се и в трупо кредиторът да определи какво обезпечението покрива стойността на заема. Сегашната закона нова уредба налага регистрации по отношение на различните видове собственост като обезщечение по кредитите. Казусът относно т.нр. несобственически залог върху кабинети на предприятия и селското споманство няма ясно обяснение, но има висока икономическа цена. Проблемите с използването на имущество като обезщечение влияят не само върху обема и цената на кредити, но и върху разпределението на инвестициите. Правилата за кредитиране срещу обезщечие са бъдими и недвижими имущества, играят основна роля в развитието на финансова сектор. Ключов елемент за постигането на значим позитивен ефект от промените в правната рамка е банковия надзор, за което ще съдействат изискванията на валутния съвет.

Седмо, проблемите по оздравяването на банковата система не могат да се изваждат от контекста на проблемите по оздравяването на реалния сектор. За решаването им е необходимо да се разработи една обща стратегия за оздравяване, преструктуриране и развитие на реалния и финансова сектор и всички по-нататъшни действия да са подчинени на нея за комплексно, а не частично решаване на проблемите в икономиката.

Основните насоки на развитие на банковата система в средносрочен хоризонт следват да се определят от:

Първо, бързата и всеобхватна интернационализация на банковите и финансови услуги, която след 90-те години ще до основни структурни промени в световен мащаб.

Второ, тенденциите в европейското банково пространство, особено след влизането в сила на Втората директива, която подкрепи интернационализацията чрез: а) създаването на условия за по-лесен достъп на банки от една страна-членка до банковите пазари на други страни-членки чрез отварянето на клонове и филиали; б) нова външа от сливания и съюзи, в резултат на което големите банкови групировки се превръщат в мултинационални банки.

Трето, тенденциите на все по-силно ограничаване сферата на търговските банки като основен финансова посредник и нарастващо ролята на фондовия пазар, което води и до засилване на конкуренцията. Тези тенденции се определят от: а) развитието на много широк спектър от финансово инструменти, които се търсят на пазара и не се управляват от институции, което значително намалява посредничеството; б) нарастващо и институционализирането на спестяванията, т.е. спестяванията на населението все повече приемат формите на инвестиции чрез пенсионните фондове, застрахователните компании и взаимните парични фондове; б) деспециализацията на съществуващите финансово институции и увеличено предлагане на важни финансова услуги от нефинансови институции.

Четвърто, средно и дългосрочна концепция за национално развитие с определени приоритети, етапи и поетапи, които включват и механизми за финансиране на националната икономика.

Пето, необходимостта от формиране на такава структура на банковата система, която е адекватна на икономическите потребности на всеки етап от развитието на нашата икономика. За преструктурирането на банковия сектор трябва да се разработи концепция, която да бъде елемент на концепцията за общата структурна реформа. В средносрочен план банковата система трябва да подпомага структурната реформа в реалния сектор. За тази цел са наложителни промени в инфраструктурата на кредитния банков сектор:

* създаване на специализирани държавни и/или смесени парично-кредитни институции. За разлика от другите финансово посредници те съществуват не да носят печалба, а да насочват кредити към тези сфери на икономиката, които имат важно значение за спиралата спада в производството и създаване на предпоставки за оживление (реализиране на структурната реформа, увеличаване на експорта, развитие на селското споманство и малкия и средни предприятия и гр.). Чрез тях може да се провежда макроикономическата политика, в т.ч. и държавната кредитна политика. У нас те отсяват като елемент в структурата на банковата система. Беше направен несполучлив опит да се запълни мястото им и утвърдени са промените на промишлеността, фонд „Земеделие“ и други. (Тези фондове показваха някои общи слабости: липсват дългосрочни цели, а в някои случаи има препокриране на целието; в основата на повечето от тях е залегнала отрасловия принцип; непрозрачност на дейността и мудрост при вземането на решения; недостатъчна обективност поради липса на ясни критерии за оценка на проектите за финансиране; множеството фондове добеже до деконцентрация и разпълване на ресурсите.) Необходимо е създаването на: Банка за развитие, която поема финансирането по преструктуриране на икономиката; Вносно-износна банка - с цел активизиране на експорта и финансово подпомагане на националното производство; Земеделска банка за стимулиране и кредитиране на селското споманство и гр.

* бързо възвръщане към традиционните кооперативни банкови дела, които би могло да подпомогне финансирането на дребните производители, които нямат доста-

тъл до универсалните банки. През 1945 г. относителният дял на кредитните кооперации и популярните банки е 8: собствения банков капитал - 41,0%, вкладове - 20,8% и кредити - 19,4%. Кооперативните банки функционират успешно в полза на малките и средни предприятия (МСП) в много страни. Например, в Италия тези банки притежават 20% от пазара на банковите услуги, в Австрия - 28%, в Кипър - 42%, а Европейската асоциация на кооперативните банки притежава 18% от европейския пазар срещу 44% на търговските банки^{*}.

* създаване на многообразие от банкови и небанкови институции със специфични сфери на дейност и специализация. Не бива да се абсолютизират нещата около размера на търговските банки, защото повечето от малките банки (предимно местни и регионални) в пазарните икономики (Германия, Гърция и др.) функционират нормално и служат като полезна конкуренция и алтернатива на големите банки;

* усъвършенстване дейността на големите универсални банки: ясно очертаване на целиите и разработване на стратегии в средносрочен план за повишаване на тяхната конкурентоспособност и излизане на международните пазари; инновации и диверсификация на дейността им с цел наблизане в други сфери извън традиционната банкова дейност и съответно създаване на дългови структури. Само по този начин те могат да се пребърнат в истински универсални банки със съвременна организационна структура, с която да противодействат на конкуренцията на чуждите банки.

Шесто, стратегията за приватизация на банковия сектор трябва да бъде част от националната стратегия за приватизация. Консолидирането на банките би трябвало да следва концентрацията и централизацията на капитала в производството, а не обратното.

Седмо, либерализирането на условията за наблизането на чуждите инвестиции в банковата сфера изисква много внимателно озлеждане на предприманите действия. Важното е да се избегнат големи, трудно поправими връщи. Отварянето на банковия пазар за наблизане на чужд банков капитал не трябва да бъде тотално и да протича спонтанно. Опитът на Гърция след въвеждането на изискванията на Втората банкова директива на ЕС може да ни подскаже правилната посока. Необходимо е повече възможности за перспектива.

Осмо, за да се постигне добре функциониращ банков пазар е необходимо да се създават условия за раздължено на фондовия пазар. Фондовите борси са фундаментални институции в пазарната икономика. Особен това е необходимо и създаване на пазар за рискови капитали. Само при тези условия предприятията ще могат да провеждат финансова стратегия, адекватна на жизнения цикъл на тяхното развитие.

ДОКЛАДИ ПО ОТДЕЛНИ АСПЕКТИ НА МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА И СТРУКТУРНАТА ПОЛИТИКА

БЪЛГАРСКАТА НАУКА И ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ - ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Ст.н.с. д-р ПЕТЪР ДОБРЕВ
Н.с.д-р МАТОЮ МАТЕВ

„Мъдрите запазват знанието“

Притчи 10,14

В развитието на България през последните няколко години беше допусната една огромна стратегическа грешка. Принесени и почти totally пренебрежими бяха на сърдечно равнище инвестициите в човека, в изграждането на така наречените човешки капитал. А от инвестициите в човека зависят решаваща степен относителните позиции, които си отрежда дадена страна – дали това ще бъдат губещи или позиции на една раздиграна от непреодолими вътрешни контрастни икономики на Третия свят, или позиции на една бързо напредваша към модернизация страна.

Днес това към кой къръг страни принадлежи дадена икономика и към кой къръг страни тя ще принадлежи в близките десетилетия се измерва по търгове лесен начин. Достатъчно е да се по легене към съотношението между разходите, които в нея се насочват към отраслите, от които зависи формирането на човешкия капитал и разходите във всички останали отрасли. В раздължите пазарни икономики съотношението между тези два вида разходи са от порядъка на 1:5. Докато в раздължите се страни те варират в поръчка от 1:18 до 1:25. Задържането на дадена страна задълго на ниво от втория тип означава, че тя си отрежда събата, боло или неболо да попадне в къръга на нико раздължите страни в събата – странически неспособни да инцирират отвътре своя собствен прогрес и принудени да разчитат изключително на внос на чужди интелектуални продукти. В България понастоящем съотношението между споменатите два вида разходи е на ниво 1:21,1. Ако тази ситуация се запази, може със сигурност да се търси, че независимо от това какви програми съставят политиците и от името на коя партия ги поднасят, страната трайно ще придобива облик на европейска държава от Третия свят. А това показва, че това, което е било допуснато наполеонък по отношение на инвестициите в човека, не само представлява стратегическа грешка, но гори нещо повече, че размерите на наблодаваната грешка са търгове големи и обезпокоителни.

Новата ситуация, в която ще се озове страна в условията на подготвяния Валутен съвет, ни задължава да върхим гръцки български сметка за сериозните пропуски допуснати по съотношението на образоването и науката през последните години. Потребно е да се разработи една добре обумислена държавна философия, която да бъде насочена към постепенното коригиране на допуснатата сериозна макроикономическа диспропорция между инвестициите в човека и останалите разходи в българската икономика, тъй като иначе западане в сегашния ѝ вид застрашава търгове сериозно перспективите за модерно раз развитие на страната. Колкото и да са трудни очертаващите се сериозни финансово-регистриции, необходимо е раздължето на отраслите биофармацевтичната сфера да се направлява по такъв начин, че сегашната крайно

неблагоприятна за нас диспропорция да не се задълбочава, а постепенно да започне да се изглажда. Това не може да стане от само себе си, а само с помощта на мъдра и приложена държавна политика, с дълбоко вникване в характера на допуснатата стратегическа грешка и възможностите за неято преодоляване.

С оглед на това на следващите страници ще разгледаме накратко положението на всеки един от споменатите дъв национални интелектуални отрасъла – наука и бисцето образование.

1. БЪЛГАРСКАТА НАУКА В ТЪРСЕНЕ НА АДЕКВАТНИЯ МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ

1.1. Прокрустовото ложе на българската наука.

Още в първите години след 1989 г. след обстоятелен анализ на финансовите средства заделани за наука от държавата в над 40 страни и съобразявайки се със спецификата на развитието в България до 1991 г., стигнахме до убеждението, че слизането под определено равнище на финансиране, ще доведе до негативни последици в бъдещето развитие на българската наука. Требогата бе предизвикана от обстоятелството, че още през 1991 г. общите разходи за наука измерени спрямо БВП на страната бяха вече 1.3%, а само разходите направени от бюджета на страната - 0.46%, при съответно 2.5 и 1 % през 1989 г. Тенденцията за намаляване на разходите за научни изследвания се запази и задълбочи и през следващите години, като общите разходи за наука у нас през 1995 г. са вече 0.6% от БВП, а бюджетните разходи - под 0.3%.

Негативната тенденция продължава и днес, като през 1996 г. (предварителни данни), държавата чрез своя бюджет отделя вече финансово средства равняващи се едва на 0.2% от БВП. Получи се така, че в България науката е най-оценидана отрасъл и за него се отделят многократно по-малко от необходимите и финансово средства за нормалното ѝ функциониране. През последните години науката в България получи най-силния удар от реструктурната политика провеждана от държавата по отношение на отраслите от нематериалната сфера.

Диаграма 1

ОТНОСИТЕЛЕН ДЯЛ НА РАЗХОДИТЕ ЗА НЕПРОИЗВОДСТВЕНИ УСЛУГИ В БВП

В сравнителен план подобни показатели са характерни само за най-слабо развитите страни, в които науката е почти непозната дейност. В същото време страни от Европейския съюз, като отчитат значението на научните изследвания за бъдещето на Европа, са поставили целта в близките години да достигнат и надминат три процентовата граница, която трябва да им осигури бъдещо устойчиво развитие основаващо се на постиженятията на науката и техниката. България, като страна строяща се да получи пълноправно членство в ЕС, би следвало да се съобразява, приема и прилага стандартите отнасящи се до дейности свързани с развитието на науката и технологиите.

Разминаването става още по-голямо, когато се разкрият абсолютните същностни стойности за относителните тегла. Става ясно, че финансовите средства за научни изследвания в България са просто символични. При съпоставка с показателите характерни за европейските страни картина е място.

Общите разходи на едни заети с научни изследвания у нас от 14 000 щ.долара през 1987 г. намаляха значително и през 1995 г. са вече 1000 щ.г., докато в страни от Европейския съюз те непрекъснато нарастват и от 53 350 щ.г. през 1986 г. са се увеличиха на 73 700 долара през 1990 г. като след 1990 г. средногодишното нарастване е на 3%.

Показателят разходи за научни изследвания на глава от населението следва същата трендова тенденция. През периода 1986-1988 г. той е бил над 80 щ.г. на човек от населението, 1992 г. - 14 , а през 1995 г. то е вече 4 долара. За същия период европейските страни отбелязват устойчива тенденция на увеличаване на разходите за научни изследвания, като особено високи темпове отбелязват Испания, Португалия и Испания.

Отговарянето на България от европейските стандарти в областта на науката е факт. През 1986 г. в страни от ЕС са били изразходвани 230 щ.г. на глава от населението, а сега те са вече над 350 долара. Или ако през 80-те години дистанцията беше около 2.5-3 пъти, сега тя е десетократно повече.

Тоталното оттегляне на държавата от решаването на проблемите на науката, особено в кризисни периоди е най-малкото недалновидно. Отговорното, държавническото победение изисква именно в периода на тежки кризисни ситуации бъдещето на страната да бъде много по-ясно обвързано с развитието и резултатите на науката. Световния опит показва, че в кризисни моменти духовната сфера, в т.ч. и науката, се радва на засилено внимание, тъй като всяка криза е през всичко криза на духа. Страна, която с приоритет са развивали науката, сега са водещи в икономическо отношение. Характерно за тях е, че държавата пряко финансира научните изследвания, като често осигурява по-голямата част от необходимите финансово средства. По този начин в областта на науката се създава значителен задел, който в последствие бе използван за успешното развитие на други отрасли и дейности. В този смисъл инвестициите в научноизследователската дейност по голяма степен спомагаха за по-брзо преодоляване на кризата.

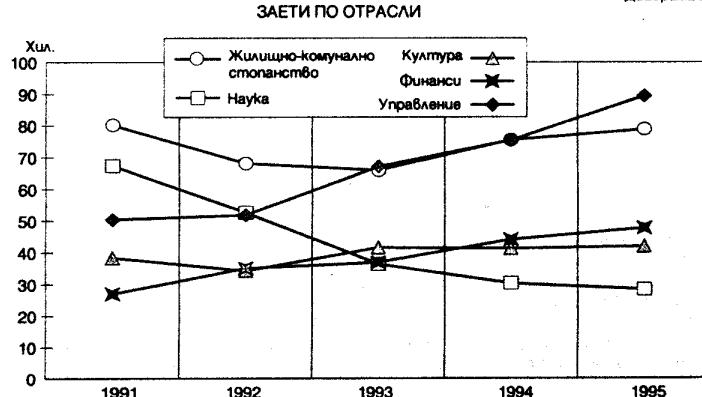
Друга особеност е, че в слабо и средно развитите страни държавата поема над 50 % от общите разходи за наука. Това може да се обясни с и небъзможността на стопанския сектор да инвестира в научни изследвания. Именно поради това, в тези страни е налице национална политика в областта на научните изследвания, в която държавата е отредена основната роля за развитието на науката, и която се следва неотклонно.

Казаното дотук ни дава основание да твърдим, че днешното състояние на българската наука, наред с обективно съществуващите финансово затруднения, е предизвикано в по-голямата си степен от проява на груб субективизъм и неразбиране на ролята и мястото ѝ в бъдещето на страната. Лишена от всяка-ко възможност и поставена от управляващите в периферията на своите интереси, българската наука е обречена на бавна смърт. Требожно е не само моментното ѝ финансово състояние, но и липсата на каквито и да е предпоставки, които да бъдат гаранти за излизане от това състояние. Требожни и непроменящата се тенденция към задържаване на финансовата недостатъчност на отрасъла. Ако в близките години тази пагубна тенденция не бъде прекъсната българската наука за дълги години ще бъде обречена да бъде само бледа сянка на това, което беше в близките години.

1.2. Българските учени в условията на финансово-кризиса

Рязкото намаляване на финансовите средства в сферата на науката, освен прекият негативен ефект по отношение на финансово-кризиса на научните изследвания, се отрази отрицателно и върху самите участници в тях. Кризата във финансирането на науката бе една от причините за значителното съкрашаване на заетите в отрасъла. След 1991 година в България се наблюдава непознато и промишлено на общите тенденции в света намаляване на заетите в сферата на науката. Отрасът „Наука и научно обслужване“ е с над-голямо намаление на заетите в сравнение с отрасли на материалната и нематериалната сфера. Само за събарните ще посочим, че ако общото намаление на заетите в страната е 8%, то само за периода 1991-1995 намалението на заетите в отрасъл „Наука и научно обслужване“ е 240%. Подобно драстично намаление на заетите в сферата на науката е повече от требожно, защото това не е просто намаление, трансформация или никаква регулация на броя учени и специалисти, а в истиински смисъл на думата е унищожаване на кадрови научен потенциал, който е изградян с десетилетия.

Диаграма 2

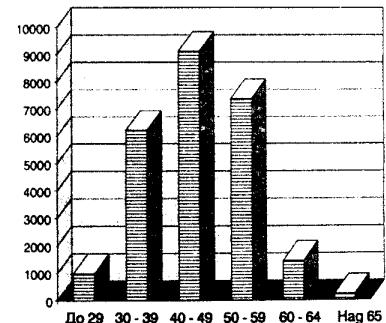

Недостигът на финансово средство бе използван, като аргумент за съръщаване на броя на заетите в науката, а намалението вече брой заети, също беше изтъкван, като препятствие за ново орязване на финансите в сферата. И всичко това, без да бъде разгадан „големият“ брой заети в сферата на науката, защото приведен на езика на европейската статистика се оказва, че този „голям“ брой възникна се дължи на различия в методиките на измеряване. Поради тази причина всички бивши социалистически страни притежават изключително високи показатели за заетост в науката. Именно това несъответствие в показателите, при който в графата заети в науката у нас попадаха и хора, които нямат нищо общо с нея, завиши значително стойността на тези показатели. Тази „малка“ подробност, все още за съжаление, остава неразбрата и не се отчита при вземане на управлениски решения, от които зависи бъдещето на науката у нас.

По отношение на броя на заетите, както и при финансово-кризиса им осигуряване, в България се наблюдава тенденция обратна на общата тенденция в света. Сравнено гори с бившите социалистически страни, за които през последните години също е характерно намаляването на заетите в науката, показва, че у нас то е придобило епидемиологични размери. Унгария, с която имаме редица условия за сравненост, в национала заетите в сферата на науката за периода 1990-1995 с 36% и сега има повече заети в науката на глава от населението. В България намалението е 70%. При тези стойности терминът намаление е съвсем неадекватен. Точния израз на извършеното в областа на науката и с учението на България е - геноцид.

Диаграма 3

НАУЧНИ РАБОТНИЦИ ПО ВЪЗРАСТ
ПРЕЗ 1995 ГОДИНА

В почти всички страни се наблюдава отчетливо увеличаване на броя на заетите в научната област, докато у нас след 1991 г. започва съкрашаване на броя на учени. Обяснявано най-често с трансформация на научните организации. В страните от Европейския съюз нарастващето на заетостта е установчиво със средногодишна темп 1.5%, като има страни, като Испания, при които средногодишното нарастващие е надвишавало в определени години 10-12%. В момента с 2800 (еквив. на пълна заетост-ЕПЗ) души персонал зает в науката на 1 млн. население, България е значително под средното европейско равнище. Страните членки на Европейския съюз за последните 10 години са увеличили броя на персонала зает в науката на един милион от населението си от 3940 на 4500, или средногодишно с около 50 хил. души.

Трайната и в тенденцията на влошаване на възрастовата структура на заетите в България. Все по-влошаващите се условия на труд и заплашване на заетите в науката през последните години, липсата на перспектива от българска младите хора от попрището на науката. Вече над 70% от научните работници през 1995 г. са на

възраст над 40 години, а тези до 29 г. съставляват едва 3.9%. Апсата на обновление в кадровия потенциал на науката в над-близко бъдеще ще се пребърне в още един сериозен проблем в развитието на науката в България.

При съпоставянето на показателите темповете на нарастване на разходите за научноизследователска и експериментална дейност и темповете на нарастване на броя на заетите у нас с тези на европейските страни, можем да кажем, че по тези показатели сме тързани далеч от европейските стандарти и кое то е потребожно, продължаваме да се отдалечаваме.

Често се задава въпросът, не е ли нормално в периода на икономически кризи подобни сътресения да бъдат често срещани явления и страните попадали в подобна ситуация да провеждат съответни реструктурни политики? Още повече, че всички бивши социалистически страни също намалиха разходите си за наука и от 2.5-3% от БВП, разходите им са с порядък на 1-1.5% от БВП.

Отговорът на въпроса може да се открие в близкото минало, когато в периода 1968-1975 г., почти всички високоразвити страни намалиха разходите си за научни изследвания. Относителният ѝял на тези разходи в БВП в САЩ беше намален от 2.9 на 2.3%, в Франция - от 1.9 на 1.7%, в Англия - от 2.7 на 2.3%. Изразено в неизменни цени намалението в САЩ и Англия е в абсолютни стойности. Но след направените обстоен анализ на състоянието на науката в тези страни и отражението ѝ върху другите сфери на общество-политически и стопански живот, се формира становището, че реструктурната политика в областта на науката е довела до сериозни негативни последици не само за самата наука, но и за икономиката на съответните страни. Посочва се, че никъи равнища на финансиране на научните изследвания предхождат самата криза, и че това е и една от причините за възникването ѝ. Този феномен също е и предизвикателство към ученичите и специалистите занимаващи се с проблемите на науката.

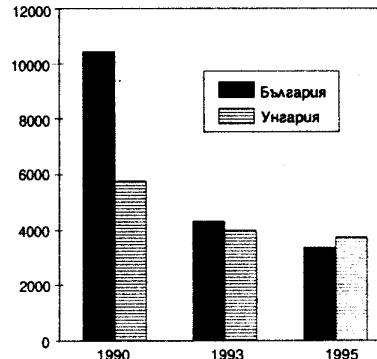
В резултат на преоценка на мястото и ролята на науката за всестранното развитие на страничите си, всички развити страни за кратко време увеличиха значително средствата за научни изследвания, като инвестициите в тази област се считат определено за необходимо условие за предотвратяване на сътресения в икономиката.

Асоциацията със състоянието на финансирането на науката в България е неизбежно, макар че в нашия случай съртън във финансирането е много скромно по силен, а това крие много по-големи опасности и за науката и за икономиката ни в бъдеще.

Остава открит въпросът, след като историята ни дава достатъчно добър пример за значението на науката за цялостното развитие на коя да е страна, дава

Диаграма 4

ЗАЕТИ В НАУКАТА НА 1 МИЛION НАСЕЛЕНИЕ

хората, които стоят на кормилото на управлението на държавата и науката ще се окажат достатъчно мърди за да се поучат от грешките на другите? Защото сред управляващите битува заблуждение, пръво, че събирането до крайност на финансите средства, необходими за нормалното развитие на научните изследвания ще разтоварят държавния бюджет от ненужни разходи и второ, че в България ученичите са прекалено много и би било добре техният брой да бъде намален, като се очаква това отново да доведе до допълнителни икономии. И за съмнение случая, у нас бе приложен механизма на прокрустовото ложе. От българската наука бе рязано безогледно и безпринципно и в повечето случаи от хора, които иначе твърде обичат да се кичат с научни степени и звания.

1.3. Изходът

Успоредно с промените, които започнаха в общественото развитие на България след 1989 г., сериозни изменения настъпиха и в принципите и подходите в нормативното регулиране на научноизследователската дейност. Наред с рязкото съкращаване на средствата за наука, закриването на редица научноизследователски организации, изтласкането на кадровия научен потенциал от страната, научноизследователската и особено технологичната и инновационната дейност в България се оказала без адекватна на новите условия нормативна уредба.

Анализът на нормативната уредба в европейските страни показва, че в повечето от тях страни има някакъв нормативен документ, закон или постстановление, който да регламентира научната дейност през последните 10-15 години. В почти всички бивши социалистически страни преди последните години са приеми нови нормативни документи (Чехия, Хърватско, Полша, Румъния), или са в процес на подготвка (Русия, Македония).

Прави впечатление, че нормативната уредба се урежда предимно със съответен закон и в него основна роля за развитието на науката се отрежда на държавата - чрез изигването ѝ в национален приоритет (Франция, Румъния). За целта в нормативните документи се предвижда разработването и приемането на национални програми или планове за развитие на научната дейност (Македония, Хърватско, Испания).

Успоредно с това законодателят е предвидил управлениската и координиращата функция на държавата да се осъществява чрез национален орган, на когото се предоставят съответни функции за изпълнение на поставените задачи. Например, това са: Висък съвет за наука и технологии (Франция), Съвет за подпомагане на изследователската дейност (Австрия), Генерален съвет за изследвания и технологии (Испания), Съвет за изследвания и технологии (Чехия), Национален научен съвет (Хърватско) и др.

Централно място във всички нормативни документи заема въпросът за финансово осигуряване на научната дейност. За целта с нормативната уредба се изграждат фондове, чрез които държавата участва в финансирането на научноизследователската дейност, като при посочено от тях се прилага конкурсно начало. В закона на Австрия се предвижда създаването на Фонд за подпомагане на изследванията и Фонд за подпомагане на изследванията в областта на промишленото производство, а също и Инвестиционен и технологичен фонд, в Македония - Републикански фонд за стимулиране на научните изследвания, в Испания е създаден Национален фонд за изследвания и технологии, а в Чехия целево финансиране се извършва от Чешката агенция за субсидии.

В предходното изложение не случайно поставихме акцента върху участието на държавата във финансирането на науката. Трябва обаче, още веднъж да подчертаем, че в условията на всесъпринято същество на науката, в която е попаднала страната ни и особено в условията на валутния съвет бягството на държавата от отговорността по съхраняването на науката е, тъй като тя съвсем не е воденичен камък за икономиката ни. Напротив, това е действителност, в която именито е заложено бъдещето развитие и всяко посегателство върху нея е едновременно и посегателство върху бъдещето на страната. Именно преостоящото въвеждане на валутния съвет изисква трезва оценка на състоянието и набелязане на мерки за оцеляването и развитието на науката, като едно от важните условия за излизане от дълбоката икономическа криза.

Поради това, първото необходимо условие за преодоляване на кризата в науката е разработването на Национална политика и стратегия за развитие на научноизследователската, технологичната и инновационната дейност в България. Науката трябва да бъде включена в националните приоритети за развитие на страната. Подобен е примерът на Франция, която със Закона за ориентация и програмиране на научните изследвания и технологичното развитие от 1982 г., постави, като държавни приоритетни задачи, научните изследвания и технологичното развитие.

Второ. Необходимо е изработването на Национална програма за развитие на научната, технологичната и инвестиционната дейност. В нея трябва да се определят основните научни приоритети, които България има необходимия научен потенциал и интереси за развитието им. Тази програма би трябвало да бъде изградена от субординирана система от подпрограми обособени по различни признания и равнища. С нея трябва да се осигурят изпълнението на целите и задачите на научната политика на страната, като за целта тя трябва да бъде финансово обградена и осигурена. Основните параметри на финансовите потребности следва да бъдат закононо регламентирани.

Трето. Необходимо условие за нормалното развитие на научноизследователската, технологична и инновационна дейност е изграждането на национални органи (Съвет, Комитет), които да координира изпълнението на Националната програма. Подобни висши органи за ръководство и координация на тези дейности са изградени в почти всички европейски страни.¹

Четвърто. Посочените условия следва да намерят своето нормативно решение с приемането на нова нормативна уредба (закон), която да създаде необходимите условия за стимулиране на научноизследователската, технологичната и инновационната дейност. Интересът на фирмите и сдруженията към развитието на научната дейност трябва да се прободира чрез съответни финансови и данъчни облекчения, които трябва да бъдат ясно разписани. Новата нормативна уредба, освен решаването на финансовите проблеми на науката, ще трябва да реши и част от проблемите по организацията и провеждането на научните изследвания, в т. ч. и закононо регламентиране на поставените по-горе въпроси, без да влеза в противоречие със същес-

¹ В Австрия е създен Аустрийски съвет за наука и изследвания към Аустрийското министерство за наука и изследвания, в Австрийска конференция за наука и изследвания към Федералното министерство за наука и изследвания, в Полша е създен Комитет за научни изследвания, в Испания-Габен съвет по наука и технология, в Румъния - Междубюджетен съвет по наука и технология и Консултативна колегия по изследователската и развойна дейност, във Хърватска-Национален научен съвет и гр.

твующите нормативни актове - Законът за БАН, Законът за Висшето образование и др., регламентиращи дейността на съответните научни организации.

Пето. Освен промяна в структурата на източниците на финансиране, с приемането на национална политика в областта на науката, което е една от най-важните задачи в близките 1-2 години, необходимо е и нормативното закрепване на ежегодното нарастващо на средствата за наука по примера на Франция, която със закон от 1982 г. за постигане равнището от 2.5% от БВП до 1985 г. определи нарастващите на бюджетните квоти с не по-малко от 17.8% годишно. По този начин в близките 9-10 години бихме могли да набаксаме изоставането във финансирането на науката и бедата постигнати нормативи близо до мези на страните от ЕС. Това означава, че по сегашните критерии трябва да се преследва равнището от около 2.5% от БВП, нещо което съвсем скоро у нас бе реалност. Ако България сърди да бъде уважавана на страна с много разбит интелектуален потенциал, колкото и химерно да изглежда от позицията на днесния ден тези числа, става повече от ясно че трябва да се съобразим и с това предизвикателство.

Шесто. Не би могло да се очаква, че условията, които ще постави валутния съвет биха били подходящи за нормално развитие на науката в България, тъй като самата презумция на въвеждането на съвет е рязко съвпадане на бюджетните разходи. Тъкмо обратното. Затова именно в тези ограничителни параметри на макроикономическата рамка, която ще бъде наложена, е необходимо още веднъж да се помисли и осъзнае ролята и значението на науката за бъдещето на страната. В този смисъл още по-наложително е стратегическата грешка допусната през последните 7-8 години да бъде осъздана и се престъпи към промяната в макроикономическите пропорции в посока към приоритет на отраслите, които ще са в състояние да осъществят необходимия превод в художествата и ценностната система на българия. В противен случаи, България през ХХI век се обрча да бъде изостанала в материално и духовно отношение страна.

2. КРИЗАТА В БЪЛГАРСКОТО ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВЪЗМОЖНИТЕ ПЪТИЩА ЗА НЕЙНОТО ПРЕОДОЛЯВАНЕ

2.1. Обобщен поглед върху най-важните количествени процеси в сферата на висшето образование

Една от най-фрапиращите особености, наблюдавани в България през последните няколко години е, че за разлика от повечето отрасли и дейности, които рязко сменят обсега на своята дейност в сферата на висшето образование тръгна по посока на едно бързо и почти галопиращо разширение. В развитието на България подобна ситуация се е наблюдавала досега само веднъж, а именно през периода 1944-1946 г., когато въпреки следвоенната разруха и като че ли точно поради няя хиляди български младежи са се устремили неувържимо към висшите училища. Тази аналогия набежда на мисълта, че във всички случаи, когато държавата е в криза, българите инстинктивно посяга към образоването, разчитайки на него като на единственото спасително прибежище на своя дух. Но по съвсом острота ситуацията от периода след 1989 г. далеч надхърля тази от 1944-1946 г. Приемът във висшите училища и университетите претърпя необикновено рязък скок, вследствие на което общият брой на студентите нарасна от 126.9 хил. души през учебната 1988-1989 г. на 223.2 хил. души през учебната 1995-1996 г., или близо гъв пъти. Същевременно

Всички показатели, свързани с ресурсното и кадрово осигуряване на висшето образование се оказаха далеч по-ниски по своите размери. Ако през 1989 г. средствата, с които са разполагали висшите училища за обучението на един студент са се развивали на 2170 лв., или 868 дол. по данни от статистическия годишник на ЮНЕСКО, през 1995 г. средствата, с които са разполагали висшите учебни заведения за обучението на един средно възет студент /заедно с постъпленията от платеното обучение/ са съставлявали 16860 лв., или 211 дол. на всеки средно възет студент. Оказва се следователно, че в процеса на двукратното повишаване на броя на студентите, финансното осигуряване на висшето образование е спаднало в реално изражение повече от четири пъти. В резултат на този крайно неблагоприятен процес **България дели последните места в света по ресурсна осигуреност на висшето образование**, оставайки пред себе си гори повечето държави от Третия свет, които за обучението на един студент се изразходват годишно средства от порядъка на 300-500 дол.

Успоредно с рязко влошаването се ресурсна осигуреност неблагоприятни промени се наблюдават напоследък и при квалификацията на преподавателите във ВУЗ. Така например въпреки двукратното увеличаване на броя на студентите броят на квалифицираните преподаватели /професори и доценти/ се е увеличил едва 1.3 пъти, а общият брой на преподавателския персонал е нараснал от 13.9 хил. души в 1989 г. на 21.7 хил. в 1995 г. или едва 1.5 пъти.

Тази именно особеност - рязкото откъсване на показателите за броя на студентите от показателите за ресурсното и кадрово осигуряване показва, че висшето образование в България се намира напоследък във бъдока и тъмните опасни криза, която рискува да го пребърне от реална образователна степен, извънсяваща се далеч над средното образование във фактична или полуфункционална образователна степен. Ситуацията е сходна с онази, която се наблюдава в част от най-дезорганизираните страни на Третия свет - като Филипините и Перу, създади на младите си поколения една приблизност на масово висше образование, предназначена най-вече да смекчава социалното напрежение, а не да служи за изграждането на модерни и добре подгответени специалисти.

Направените от нас балансови пресмятания с помощта на позабравения вече от нашата стопанска практика Баланс на специалистите с висше образование показват, че след изтичането на споменатите три години българската икономика ще се окаже изправена пред една крайно драматична ситуация, при която почти половината от завършилите **всяка година млади специалисти няма да имат сре- щу себе си реални работни места** за упражняване на придобитата от тях умствени професии. Балансовите разчети относно подлежащите на пенсиониране кохортни от специалисти с висше образование показват, че от 1999 г. напатък ще се пенсионират ежегодно от 12 до 12.5 хил. души. Същевременно завършващите випуски от специалисти към тази дата ще бъдат от поръдъка на 24-25 хил. души. При липсата на споменатия вече отгушник не по-малко от 12 хил. завършили специалисти ще бъдат принудени да си търсят ежегодно работа извън сферата на умствения труд. А около 2003-2004 г. броят на тези специалисти ще достигне до гве трети от завършилите тогава випуски.

За да се смекчи тази крайно неблагоприятна ситуация нужно е да се положат максимални усилия за облаждане на съсашния стихиен бум в развитието на българското висше образование.

Нужно е да бъде постигната определена хармония между размерите на финансиране на висшето образование и количествените мащаби на неговото разрастване, в основата на която да бъдат положени задължителните за най-напредните страни и широко приети качествени критерии.

Общият извод, които се налага в тази бързка е, че очертаващата се в близко време криза на пазара на умствения труд търде трудно ще може да бъде преодоляна от само себе си без набелязването на специални мерки от страна на Министерството на труда, Министерството на образованието и Правителството като цяло. Нужно е спешно да се разработи една специална държавна програма за противодействие срещу тази реално очертала се и неумолимо назриваща криза, която да позволява да се координират съвместно действията на заинтересованите държавни институции и да се избегнат често срещните в нашата управлена практика в поборни сложни ситуации разнобой и управленски хаос. Време за изготвяне на тази належаща програма все още съществува. Проблемът е как и кога ще се заеме да го пребърне в реалност и да защити изгражданите понастоящем в България значителни попълнения от интелектуални ресурси от безогледно разпиляване и похабяване.

2.2.Икономически и институционални аспекти на кризата във висшето образование

Кризисните явления, които се наблюдават понастоящем в сферата на висшето образование са резултат от две основни причини.

Първо, от рязкото намаляване на реалните държавни субсидии за издръжката на висшето образование

Второ, от необикновено бързата количествена експанзия на висшето образование, намираща своя израз в скокообразното нарастване на броя на новоприетите студенти.

Рязкото намаляване на държавните субсидии остава скрито от погледа на обикновения наблюдател, вследствие най-вече на това, че на него му се поднасят единствените данни за номиналните бюджетни разходи, отменени от държавата за висше образование, които вследствие на инфлацията ежегодно нарастват. Но ако се разделят разделят индекс на нарасналите номинални разходи, на още по-високия индекс на годишната инфлация, че се установи, че реалните държавни разходи за висше образование през последните години са спаднали над 3,5 пъти, а само за 1996 по отношение на 1995 г. почти гъв пъти.

Понижаването на реалните държавни разходи за висше образование не е резултат на случаеност. То възниква вследствие на въведената след 1989 г. нова политика на финансиране на висшето образование според която все по-голям дял в дадената област следва да играят извънбюджетните източници на финансиране - средствата на населението и стопанската сфера. В резултат от тази нова политика, ако до 1989 г. висшето образование се финансираше на 100% от държавата, понастоящем то във все по-голяма степен се пребърца в областта на смесено финансиране, в която наред с бюджетните постъпления се вливат и все по-съществени извънбюджетни ресурси. През 1995 г. обемът на извънбюджетните ресурси по експертна оценка е съставлявал почти 15% /14.8%/ от сумарния бюджет на висшето образование и по този показател България е изпреварвала доста много запад-

ноевропейски страни и се е нареждала на юно от първите десет места в света, отстъпвайки на българия като САЩ и Япония, в които от частните източници на финансиране се получава респективно 35.3 и 31.6% от бюджета на висшето образование.

Ускореният приток на извънбюджетни средства към висшето образование, получавани на българия по линията на максимум за платено обучение представява от гледна точка на финансирането съществен фактор за повишаване на осигуреността на висшето образование с потребите за раздължено им финансово ресурси.

Но в условията на преживяваната понастоящем толкова икономическа криза гори този допълнителен приток на средства се оказа недостатъчен, за да спаси висшите учебни заведения от тормозещия ги от много години недостиг на финансово средство.

Причината за това не е трудно да се установи. Тя е свързана с това, че извънбюджетните средства /колкото и внушилни да изглеждат на пръв поглед/ са недостатъчни, за да покрият потенциалните загуби на ресурси по другии и основен канал за финансиране - българското финансиране. Ако инфляцията в България не се развила с толкова бързи темпове, с каквито тя се развива напоследък и номиналните маси от бюджетни ресурси не се обезценяваха значително още в късия период между приемането на българските бюджети добеждането на първите му порции до висшите учебни заведения, тогава допълнителния извънбюджетен фактор би уравновесил в значителна степен недостига на ресурси във ВУЗ. Но при съвременното галопиращо обезценяване на бюджетните, а и на самите извънбюджетни ресурси, висшето образование се намира в състояние на сериозна и постоянно задълбочаваща се финансова недостатъчност.

Тази ситуация за съжаление обаче вече няколко години системно се игнорира от висшите финансово институции и особено от главния регулиращ орган - Министерството на финансите. Нещо повече гори - позовавайки се на наличието на постиганния по извънбюджетните сметки и на самото съществуване на тези сметки, този главен регулиращ орган системно забяга предвока на полагашите на висшето образование бюджетни суми, независимо от това, че като количество извънбюджетните суми многократно отстъпват на съществуващи във висшето образование финансови дефицит, а и счетоводният режим на ползване на самите извънбюджетни суми в изкуствено усложнен и не позволява прякото им ползване като замествател на липсващите бюджетни ресурси и по-специално на непреведените бюджетни средства за работна заплата.

Вследствие на тези именно особености висшето учебни заведения се намират понастоящем в една твърде деликатна финансова ситуация. Те системно недополучават от финансовата система законно положението им се бюджетни средства и поради това забавят с месеци изплащането на работните заплати на своя персонал. И същевременно системно биват представяни пред обществеността като притежатели на огромни финансово ресурси, въпреки, че ресурсите, с които разполагат не са нито толкова внушилни, както това изглежда на висшите финансово институции, нито тъкъто толкова леко използваеми, че да може да се запуснат с тях цялата огромна пропаст, която системно възниква поради забавянето на притока на бюджетни средства.

Като цяло висшето образование, което в нечии очи изглежда като една ли не прекалено разбогатяла напоследък система се намира в почти също толкова остра икономическа криза, както и останалите образователни институции.

А това, че кризата във висшето образование е сходна с тази, която се наблюдава и на по-ниските етажи на образователната система личи от следните обобщени данни. Основната заплата от 190 хил. лв., която по най-нови данни ще получава един професор в БАН и ВУЗ, по своята покупателна сила се равнява на 120 лв. от 1989 г. и е повече от пет пъти по-ниска от заплатата, която е получавал един професор преди седем години. Налице е един огромен срив в заплащането на най-кавалифицираните интелектуален труд в България и на пози фон да се гледа на висшето образование като на една „разбогатяла“ сфера е или пълно невежество или нелепо икономическо концептво.

Едно от специфичните и твърде тревожни проявления на икономическата криза във висшето образование е, че напоследък почти изцяло се замрази процесът на изграждане на нова и по-moderna материалисто-техническа база за обучение. Почти всички университети и институти са опират в своя учебен процес на заварената отпреди 1990 г. материалистична база, въпреки че още навремето си тази база беше в по-голямата си част доста старомодна и отстъпваща сериозно на най-добритите световни образци. Резкият приток на нови студенти през последните години усложни до крайност проблема за материалистична база и увелячи още повече контрастите между българските университети и модерните световни образци. Изоставането на българското висше образование по линията на обзабеждането със специална учебна, експериментално-изследователска и компютърна техника придобива напоследък все по-застрашителни размери и ако все пак най-добритите български абсолвенти се раждат на добър прием в западния свет това се дължи на българия на положението многократно по-високи усилия при обучението и на неизчезващата българска схвърливост. Като цяло обаче материалисто-техническата база във висшето образование се намира в критично състояние и ако това състояние се запази неизменно и през близките години, българското образование ще загуби значителна част от своето и без това накърнено напоследък качество.

Наред с опасността от сериозна деквалификация на българското висше образование поради крайната оскъдност и недостатъчност на учебната база напоследък все по-осезаемо започва да се проявява и още един твърде неприятен деквалификационен фактор.

Той е свързан с това, че поради рязко спадналото ниво на заплащане на труда във ВУЗ огромната част от преподавателския персонал се впусна да губира и тряпира своята трудова заетост, ангажирайки се с преподавателска дейност в три, четири и дори повече висши учебни заведения. Този изкуствено възникнал компенсаторен режим на труда дейност пребърна побежето университетски преподаватели в своеобразни хъръковати гастроълори, циркулиращи на галоп от университет към университет и от град на град и лишили почти напълно от възможността да попълват и усъвършенстват преподаванието от място курсове. А най-нелепата страна от това бързо разраснало се негативно явление е, че гори при трикратно увеличаване на своято натоварване съвременният университетски преподавател не е в състояние да си осигури гори гребе трети от месечните доходи, която той е получавал преди 1990 г. Заработка на него с огромни усилия 400 - 500 хилари лева се оказват в реално изражение /слег тяжното драконовско облагане/ райони на 250-300 лв. от периода преди 1990 г. Тази ненормална ситуация рискува да похаби за броени години, ако не физически, то най-малкото квалификационно голяма част от съвременния преподавателски състав, вследствие на което главният възигател, осигуряващ с неимоверни усилия и при нищожна база качеството на българското

висше образование ще престане да действа и да се проявява. А това твърде скоро може да превърне българското висше образование, в което все още проблясват отбелите рязко откървявания се малкини в един уродлив сурогат на полуобразованост, неупотребим нито в по-претенциозния чужди свят нито гори в самата наша страна.

За да избегнем тази неприятна перспектива, нужно е да престанем да се самозадържаме, че в българското висше образование всичко е наред или почти наред и да видим кризата, която то изживява в нейните реални машаби и в нейната сложна многоаспектност.

2.3. Изводи

По своя характер наблюдаваната понастоящем криза във висшето образование се отличава с при най-важни и тясно свързани една с друга черти:

Първо, рязък спад на реалните бюджетни разходи за висше образование, надхвърлящ многократни притоката на компенсаторни извънбюджетни ресурси

Второ, замразяване и изкуствено претоварване на материално-техническата база за обучение като неизбежна последица от рязкото спадане на реалните бюджетни ресурси

Трето, тенденция към бързо понижаване на качеството на преподаване, предизвикана най-вече от голопиранието на преподавателския персонал към многобройни вторични и третични полета на заетост практикувани не толкова от идеалини подгуби, колкото като средство за частично компенсиране на рязкото намаляване на реалното възнаграждение на труда.

В основата на това досега сложно кълбо от проблеми стои, както виждаме една и съща изходна пръвпричина - резкият и безпределен в цялата досегашна история на българското образование спад на реалните бюджетни ресурси, насочени към системата на висшето образование. По всичко личи, че авторите на сегашната стратегия за финансиране на ВУЗ, въведена през 1990-1991 г. или са наденичали възможностите за реално осигуряване на компенсаторни извънбюджетни ресурси за висшето образование, или са си замързли очите за рязко нарастваща премълчання във ВУЗ, който независимо от това, че в по-голямата си част е свързан с платеното обучение, изисква и немалки допълнителни финансови блокажи от страна на държавата.

А това подсказва и какво трябва да се направи, за да се преодолее сегашната кризисна ситуация и да се избегне опасността от ускорена деквалификация на българското висше образование. С оглед на разкритите по-горе особености и причини очевидно единствената реална възможност да се спре по-нататъшното забъръчаване на негативните процеси е да се направи един нов, по-прецисен разчет за съотношението между държавния и недържавния фактор при финансирането на висшето образование. След като изтеглите години показват, че размерът на извънбюджетните източници на финансиране трудно може да надхвърли 19-20% и след като гори в най-напредналите по линията на този вид финансиране страни независимо от белите рязко откървявания се малкини в един уродлив сурогат на полуобразованост, неупотребим нито в по-претенциозния чужди свят нито гори в самата наша страна.

емала върху себе си преобладаващата част от издръжката на това перспективно от гледна точка на по-далечно бъдеще, но скъпо струващо от гледна точка на текущото развитие вложението. На световната практика са известни множество различни форми за постигане на държавното участие при развитието на висшето образование. Известен е примерът на Япония в която преобладаващата част от държавния блюджет възли се е насочвала по специални държавни програми за развитие на възможно най-модерното висше и средно образование. Известен е примерът на Корея, в която бързото развитие на висшето образование се е осъществило с помощта на един своеобразен стъпаловиден модел на финансиране, в който първите фази са били осигурени изключително за сметка на държавата, а по-късните фази с помощта на специални стимулационни механизми, приближащи към финансирането на образоването все по-широк кръг извънбюджетни източници. Известен е също и оригиналният пример на Еквадор, който насочи към сферата на висшето образование значителна част от средствата, получени в резултат от разпространение на натрупания от него външен дълг.

Ето защо неправомерно е да се твърди, че кризата, която преживява България понастоящем ни задължава да отложим за неопределено време решаването на сложните и отпътвания на болести проблеми, пред които е изправено българското висше образование. Тъкмо обратното - сегашната криза задължава държавата да разработи колкото се може по-брзо специални програми за спасяване и разбитие на свояте най-ценни човешки ресурси, защото всяко заблуждение, че можем да развиваме висше образование без да мислим за него, е престъпление както към сегашните, така и към бъдещите български поколения

Заключение

Анализът на негативните икономически процеси, разтърсващи понастоящем науката и висшето образование дава основание за следните изводи:

Първо, размахът и интензитетът на преживяваната понастоящем от двета отрасъла икономическа криза са твърде дълбоки и всепронизващи. Направените съпоставки с други критични за образоването и науката периоди от миналото показват, че по своя размах преживяваната понастоящем криза надхвърля всички досегашни аналоги - включително и икономическата криза, преживявана през периода на стопанската разруха след Втората световна война.

Второ, причината за необикновената острота на наблюдаваната в двета отрасъла криза е, че за разлика от никоя толерирани от държавата отрасли образоването и науката изпитвала системен недостиг на финансови ресурси още през периода преди 1989 г. Но независимо от това, че тяхното ниво на финансиране преди 1989 г. беше значително по-ниско от това на останалите стопански отрасли, през периода след 1989 г. техните годишни блюджети системно бяха орязвани /в реално изражение/ в същата, а понякога гори и в по-висока степен, отколкото тези на останалите отрасли - блюджетни потребители. При този неправомерен и неадекватен подход, който постави на рабна нога добре обезпечените в миналото стратегически отрасли и субфинансираните "бендиншки" отрасли естествено беше двета най-ниско финансирани някога отрасъла - образоването е науката по-рано от другите да изплатят в отстъп икономическа криза и да се окажат в положение на финансова кризиса същата.

БАН специално изследване, озаглавено „България-Европа-Ноосферата“, но за съжаление те останаха неучтени от Висшите финансови институции.

Третият извод, който се налага е, че в случаи че прилаганият понастоящем от бюджетните органи уравнителен и завоалирано диктаторски промакане, приравняващ над-разсипаните в икономическо отношение отрасли като образование и науката с по-добре обезпечените отрасли се запази и през следващите години кризата, която понастоящем прекърива образованието и науката рискува да се превърне в истинска катастрофа. Очакванията, че силно регуцираното участие на държавата ще се компенсира за сметка на извънбюджетни източници се оказаха силно преувеличени и ранозрели, тъй като стопанската сфера /включително и частният сектор/ по множество причини проявява все още подчертано нисък афинитет към вложения в интелектуалните отрасли. Единственият по-съществен страничен източник се оказа срещвата на населението, привличани по линията на платеното обучение във ВУЗ, но и то по същите размери е госта нисък, за да компенсира огромния вакум, предизвикан от намаленото участие на държавата при финансирането на образованието.

За ускореното преодоляване на острия финансова криза, която заплаща с пълна качествена деградация във всички основни сфери, от които зависи интелектуалното развитие на България е необходимо да се разработи спешно една цялостна национална програма, в която на взаимообвързана основа да бъдат очерчани пътищата за решаване на над-важните икономически и институционални проблеми, които днес блокират развитието на науката и висшето образование. На потребността от отдаление на специално внимание към тези въпроси и от превъртането на науката и образованието в национален приоритет отдавна акцентирам не само добре запознатите с материала български учени, но и цяла редица авторитетни световни икономисти и финансисти. На тази страна на въпроса обръщаме внимание още преди няколко години, читайки мнението на прочутия на запад финансист Рудигер Дорнбуш, който пише: „Страните на Латинска Америка и Източна Европа по търпение печален за тях начин пренебрежиха през последните години всички видове инвестиране, особено в образованието и технологиите. А същевременно азиатските суперконкуренци - Япония и побогните на нея - успяха да покажат на света какъв решаваш фактор е образованието за икономическото развитие“ / Вж. R. Dornbush. Experiences with Extreme Monetary Instability. ILO, 1990/. А събсъм неотдавна друг известен икономист - Херман Мьоге от апартата на ЮНИДО направи следното знаменателно изявление, публикувано във В. „Български глас“: „Време е България да разбие чубство на гордост от своя потенциал, да излезе със собствени идеи за бъдещето си и да престане да показва на световната общност скръбност по лице. Бъдещето не е в Конграйд, а в разработката на мозъците. Въпросът е само в това кой ще ги разработва. Дали самите страни /на които те принадлежат/ или международните корпорации.“ / Вж. „Накъде България.“ Български глас. 22. Август 1996, с.1/.

Към тези суми трудно може нещо да се добави. Защото в тях блестящо е изразена не само приоритетната важност на науката и образованието за България, но и потенциалната опасност, която съвържа във всяко по-нататъшно промакане и оплагане на управленически решения чрез които може да бъде задвижено разработването на над-важната българска капитал - високоизвестните интелектуални ресурси. Ако българите над-после не прогледнат и продължат да затъпват в

калта своето над-важно богатство - предупреждава проницателно Мьоге - тогава с неговото разработване и използване ще се заеме някой друг, изземайди от България този неин последен коз в борбата за израждане на модерна икономика. И затова България не само трябва сама да се погрижи за развитието и приложиците споменаване на способностите и малцините на своето население, но и да се постарае това да стане колкото се може по-бързо, за да не изтече от нея нейното над-ценно достояние. В съвременния свят всеки ценен ресурс, изоставен от своя стопански тумаки бива захрабен от някой друг - и точно тази особеност се стреми да ни подсказе мъдритът икономист Херман Мьоге, наблюдавайки с разочарование как България в пълен разрез със същите интереси е тръгната да разрушава своя най-ценен национален ресурс.

Отчитайки належащата потребност от разработване на специално национална програма за развитие на науката и висшето образование в България, като завършък на понастоящем изследване се опитахме да пресметнем приближителният обем от финансово средство, които ще бъдат необходими в над-близко бъдеще за извеждането на науката и висшето образование от сегашната остра криза. Според направените от нас расчети за целта би следвало да се тръгне към постепенното увеличение на целенасочено направляваните държавни вложения в областта отрасъла, прицъркайки се към изпитания вече от световната практика стъпаловиден модел от типа на френския модел и залагайки в него ежегодно увеличение на влаганите финансово ресурси /в постоянни цени/ от поръчъка на 20%. Това би позволило до 2000 г. реалните разходи на едно заето лице в науката и висшето образование да нараснат 1,9 пъти , а работището на финансиранието на науката и висшето образование в България да се издише до нивото на бързо напредващите държави от Третия свят. По своя характер предложените финансово параметри са минимални и следва да се разглеждат като първа защитна мярка срещу окончателното разсипване на интелектуалните ресурси на България и създаването на изходни предпоставки за превъртането на образованието и науката в национален приоритет. Это защо след приключването на набелязания първи закрепващ етап задължително да се приложи серия от допълнителни финансово мерки, насочени към по-нататъшното укрепване на образователните и научни институции и излагането на тяхното качествено ниво. Специално внимание, както на първия, така и на втория етап следва да се отдели на ефикасни институционални механизми за отслабване на непрекъсвани и сургатни форми на учебна и научна дейност. За целта специално внимание следва да се отдели на проблема за атестацията на университетите и другите висши учебни заведения и на широкото въвеждане на конкурсеното начало при финансирането на научните проекти. С оглед на бедственото положение на повечето български учени целеусъобразно в съществено да се убелчи обема на бюджетните средства, насочвани към Националния фонд научни изследвания, като същевременно се въведе практиката не по-малко от 50% от планираните финансово средства по всеки утвърден на конкурса основа проект да се изразходват за заплащане на труда на директно ангажираните в проекта научен персонал.

На предложените тук финансово параметри и институционални инструменти следва да се гледа само като на първа стъпка към израждането на крайно потребната в настоящия момент Национална програма за развитие на науката и висшето образование.

Създаващи, че изграждането на подобна програма ще ли е по силите на двама изолирани научни работници, считаме че нейното разработване следва да премине в следните етапи:

1. Разработване на изходен проект, към чието създаване да бъде привлечен достатъчно широк кръг експерти от академичните и университетската наука и Министерството на образованието.

2. Формиране на междуведомствена работна група, в която освен съставителите на изходния проект да участват представители на МФ, МТСГ, МП и упълномощен представител на МС.

3. Внасяне на изработения проект в МС с оглед на неговото окончателно утвърждаване.

Натрупаният световен опит при разработване на подобни проекти позволява работата по наблизяната програма да бъде осъществена сравнително бързо / 6 рамките от 3 до 8 календарни месеца/. Ето защо считаме, че в крайно време и България да си изработи подобен комплексен инструмент, с където успешно направляват своято интелектуално разбитие Япония, Франция и доста много разбиващи се страни в света. Това е по наше мнение най-важното условие както за преодоляване на съсъщността на бъдещите кризи и експреси в дадената област.

РЕЗЮМЕТА НА ИЗКАЗВАНИЯ *

РЕАЛЕН ВАЛУТЕН КУРС И РАВНИЦЕ НА ФИКСИРАНЕ НА ЛЕВА

ВАЛЕНТИН ВЪЛОВ -

Главен асистент в Университета по архитектура,
строителство и геодезия

Фиксирането на валутния курс и използването му като номинална комба за стабилизиране на икономиката е един от най-важните елементи на валутния съвет. Определеното на равнище на фиксиране на лева спрямо избраната резервна валута е компромис между противоречиите изисквания за ценова стабилност и стабилност на платежния баланс в средносочен и дългосочен аспект. Подценяването на лева при неговото фиксиране ще доведе до напомняне на допълнителна инфлация в икономиката, докато неговото наценияване крие сериозна опасност от влошаване на платежния баланс.

Намирането на точния баланс между тези противоречиви изисквания налага да се определи траекторията на равновесния реален валутен курс без въвеждане на валутен съвет за достатъчно дълъг период. Избраното равнище на фиксиране на лева ще трябва да отчита тази траектория и очакваната инфлация за периода. Едно такова равнище ще било максимално близко до вътрешната динамика на разбитите на икономиката, като същевременно то ще бъде относително устойчиво.

За целта е прогнозирана равновесната траектория на реалния валутен курс на лева към щатския долар от юли 1997 до края на годината при две възможности: без въвеждане на валутен борд и при наличие на такъв въз основа на три сценария за развитие на инфлацията.

За оценка на валутния курс на лева към щатския долар е приложен методът на паритета на покупателната способност. Изборът на този валутен курс има чисто технически характер и няма отношение към избора на резервна валута. Използвани са също методите на автокорелационното и на структурното моделиране с цел да бъдат получени прогнози за номиналния и реалния валутен курс.

Моделирана е върхът на номиналния валутен курс лев/долар с инфлацията в голяма варианта: индекс на потребителските цени (ИПЦ) и индекс на цените на производител (ИПЦ). Въз основа на получените структурни модели са прогнозирани номиналните стойности на курса на лева към долара за периода от юни до декември 1997 г. Тези прогнози са извършени при три прогнозни равнища на средномесечната инфлация за същия период, условно наречени оптимистична прогноза - 2,5 %, реалистична прогноза - 7 % и пессимистична прогноза - 10 %. Прогнозните стойности отразяват равновесната траектория на разглеждания номинален валутен курс, в случаи, че той не се фиксира. Прогнозите, в притежание на двете инфлационни индекси, са дадени в таблици 1 и 2 съответно.

* На научната конференция се изказаха 18 души, но само 4 от тях представиха резюметата си в определения срок.

Таблица 1

НОМИНАЛЕН ВАЛУТЕН КУРС НА ЛЕВА КЪМ ДОЛАРА НА БАЗА ИПЦ, АВ./1 Щ.Д.

Месец	7.1997	8.1997	9.1997	10.1997	11.1997	12.1997
ИПЦ = 2,5 %	1513	1536	1563	1591	1619	1647
ИПЦ = 7 %	1558	1603	1681	1764	1850	1941
ИПЦ = 10 %	1588	1648	1764	1887	2019	2161

Таблица 2

НОМИНАЛЕН ВАЛУТЕН КУРС НА ЛЕВА КЪМ ДОЛАРА НА БАЗА ИЦП, АВ./1 Щ.Д.

Месец	7.1997	8.1997	9.1997	10.1997	11.1997	12.1997
ИПЦ = 2,5 %	1569	1620	1651	1681	1712	1744
ИПЦ = 7 %	1644	1712	1801	1894	1992	2096
ИПЦ = 10 %	1688	1771	1902	2044	2195	2358

Следваща стъпка е определянето на реалният валутен курс на лева към долара. Той се изразява 8 процента и представлява отношението между номиналния валутен курс и паритетния таќив. Последния е избран въз основа на условиято за паритет на покупателната способност на лева спрямо долара, в случаи че лева не се фиксира. Реален валутен курс над 100 процента, при избран начален период, означава, че левът е подценен, а под 100 - че е надоценен. Така получените губа реда на реалния валутен курс (на база ИПЦ и ИЦП) са моделирани и прогнозирани до края на годината чрез автогресионни модели. В резултат очакваното посълване на лева в реално изражение до края на 1997 г. е 1,3 и 2 процентни пункта съответно на база ИПЦ и ИЦП. Тази прогноза е валидна, ако левът не се фиксира.

В случаи на фиксиране на лева в условията на валутен съвет реалното му посълване за разглеждания период ще бъде значително по-голямо поради акумулиращата се инфляция при постоянно валутен курс.

Определянето на траекторията на реалния валутен курс при фиксиране на лева е извършено в две стъпки на база трите варианти за ИПЦ до края на годината. Първо, получен е паритетният валутен курс въз основа на условиято за паритет на покупателната способност на лева спрямо долара. Второ, изчислен е реалният валутен курс при фиксиране на лева на ниво 1600 лева за щатски долар. Избраното равнище има сравнителен характер и не предопределя по-нататъшните резултати. Изчислението стойности на реалния валутен курс при различна инфляция са дадени в таблица 3.

Таблица 3

РЕАЛЕН ВАЛУТЕН КУРС НА ЛЕВА КЪМ ДОЛАРА НА БАЗА ИПЦ, ЮЛИ 1997 = 100

Месец	7.1997	8.1997	9.1997	10.1997	11.1997	12.1997
ИПЦ = 2,5 %	100	98,1	96,2	94,3	92,4	90,6
ИПЦ = 7 %	100	96,9	92,1	87,6	83,3	79,3
ИПЦ = 10 %	100	96,1	89,6	83,5	77,9	72,6

Въз основа на тези данни може да се направи извода, че посълването на лева, в края на 1997 г. спрямо началото на валутния съвет през юли, ако той е фиксиран на равнице 1600 лева за долар, би било 9,4 %, 20,7 % и 27,4 % при средномесечен индекс на потребителските цени съответно 2,5 %, 7 % и 10 %. Приемаме, че лева ще се намира приблизително на равновесното си равнище към момента на бъдещките на валутния съвет. С оглед следване на естествената равновесна траектория на лева за посълване с около две на сто и отчитане на реалното му посълване при фиксиране би трябвало да се избере ниво по-високо от 1600 лева за долар. Подходящите равнища на фиксиране на лева спрямо щатския долар, при различните сценарии за развитие на инфляцията, са около 1700, 1900 и 2000 при при средномесечен индекс на потребителските цени съответно 2,5 %, 7 % и 10 %. Тази прогноза има средносочен характер и не отчита инфляцията през 1998 г., която се очаква да намалее съществено. Пробеденото изследване сочи като най-подходящи и вероятни нива на фиксиране на лева в диапазона 1700 - 1900. Такова равнище би осигурило средносочна стабилност на икономиката и разумен баланс между инфляцията, конкурентноспособността на българския износ и платежния баланс.

ОБОБЩЕНО СТАНОВИЩЕ

инж. МАКАРИ НОВЕВ -
Градско ръководство на НТС - София

Благодаря за Вашето съгласие, изказванията, направени от мен на конференцията, да бъдат обобщени, с което се дава възможност да се изкаже мнение, може би до известна степен „нестандартно“.

Лешек Баллерович каза, че има „такова понятие - лидери на общественото мнение, които формират общественото мнение, които оказват влияние. Това са политиците, журналистите и експертите“. Добавям в това число и Вашия Икономически Институт и авторският колектив с ръководител проф. Ив. Ангелов - с редицата публикации и особено тази във в. „Пари“ от 7 април тази година за „Икономиката на България до 1999 година“.

В зависимост от качеството на това обществено мнение демокрацията дава различни резултати - различно е качеството на решенията.

Затова нека се приобща към общественото мнение с това обобщено становище.

I. Проф. Ангелов приема, че пазарът е индикатор за състоянието на текущата политика и структура на икономиката.

А въобще ние сме ли пазарна икономика? - С много производители и потребители, с лоялна конкуренция и без монополни структури, с частни икономически субекти, с общо високо хармонично ниво на култура, религия, почтеност, морал, нормално плаше на данъци и тн.

Или сме в преход към пазарна икономика?

Отговорът според мен е евидентен! Не сме пазарна икономика! Тогава, защо непрекъснато сърбяхме, въвеждаме правила, законы, нормативи от практиката на високо развити пазарни икономики, които имат търговски кодекси още от времето на Наполеон?

Ако се задълбочим в горелосоченото, ще видим колко аномалии се получават като резултат от иначе правилни търбовчачки действия.

Да видим действа ли „небудимата ръка“ на Адам Смит, за да съдейства за цел, която не е влизала в намеренията на предприемача. Така че преследвайки собствения си интерес, да съдейства и ефикасно за интереса на обществото - по-ефикасно, отколкото ако действително се стреми към това!

За съжаление тази „небудима ръка“ не действа както трябва и често действува със съкаление на границата между добро и зло: между износ и излив, между опит за печалба и начально напрурване, последваща корупция и престъпност.

II. Други симптоми, че не сме пазарна икономика:

- Нормално икономистите обичат прави пропорции - расте курсът на долара - растат цените; расте износът - растат валутните приходи и т.н.

Но „нага“ долларът - цените стоят, въпреки че продажбите намаляват; лихвите по кредитите ту падат, ту растат, отражение не се чувствува.

Обясненията не са убедителни, нещо им пречи на нашите икономисти да видят обратните пропорции.

- Флотацията, която се вижда за победенето на валутния курс досега едни обясняват с директни разпореждания, телефонни разговори, други като задържане на плащания за енергоносители, за гва вида валутен пазар - банкъв и другия - кешов (чейнджът). Други - като стабилизация на пазара- доверие, участие на международни финансово институции. Трети - като прлив на капитали отвън поради доходност на ДЦК. Четвърти - затваряне на границите, никакви посредници, още неусвоени цени, намалена рефинансиране на банките.

Много икономисти, много обясняния.

Губят се инструментите на пазарната икономика - инструменти всъщност има, но пазарът не е адекватен на тях.

Тогава? Защо и ние не предположим, че тази флотация на валутния курс е „присипвна песен на играчите на пазара“. Но на кой? Тези съзига любови или на тези съзига или къси доларови позиции. Т.е. на кой етаж за вземане на решения или въздействия стоят „играчите“?

- Според Адам Смит, ако случайно се съберат вдама предприемачи, които преди това на съседи са съзигали, първата им работа е да се договорят как да измаят клиентите.

Има даже в некои законодателства забрана на „играчите на пазара“ да се събират и тадно да договарят цени.

III. Има предположение, че капиталистът се е развибал повече от 100 години, започвайки от собственост в основата на пирамида и стига на върха със събитие интереси. По-късно, разбирашките, че от върха на пирамидата не може да управяват всичко и да вижда - крагам го и т.н., въвеждат мениджъри, търговски гружиества с акционерен капитал. Т.е. той е „сплескал“ пирамидата като съзидъч и в средата е поставил акционерния капитал. Политическата власт съответствува на тези интереси.

Докато в настоящия момент при нас от интереси отиваме през акционерния капитал (или директно) на собствеността. За добри мисли все пак нека политиците да дават шанс на много хора да оптимат в акционерния капитал, преди да се стигне до собствеността. Този процес - от интерес към собственост, разделя прави и противоположни интереси на обществото, в т.ч. и конфликти.

Това е един от причините парламентите у нас да не изкарват конституционния срок.

- Друг е въпросът за същността на този процес - стига се дори до разваляне на обществен договор.

Не е момента за политически предложения, но в този хаос на интереси и контраподложки е обикновения парламент; намален срок на работата, мащоритарно избиране, разните интереси в обикновения парламент; на основно в участието на гражданско общество в различни форми като коректив и контрол на властта.

- Може би една от сериозните гражданска форми, които се появиха понастоящем в гр. Добрич - това е „Съвет на общините в България“

В този смисъл на всичко казано се задава въпроса - може ли да се има пълно доверие на политиците?

Капиталистът е правил закони „каква по каква“, „стъпка по стъпка“. Първо е произвеждал и продавал, а посредниците са в по-късен стадий.

В този настоящ юдинамичен процес на трансформиране на собственост, идат, нови вържавни структури, се появяват икономически субекти с неинтереси, идат,

идентифицирани функции - посредници - I, II, п-ти. Едни са на вход, други на изход, трети са охранители, четвърти съктубат монопола върху цените, нехарактерно да же за това имат пазарна икономика.

Значи най-мекото сравнение с модерните пазарни икономики е, че те са стари, а ние млади. Предполага се едн млад оркестър с нови инструменти как ще свирят - отговорят е - „фалшиво“.

Съвременната икономическа система от Запад (ЕС няма закони за постматемарните икономики), не може да отговори, въпреки мнозина нобелисти по икономика - на следните въпроси:

- Що е произвеждащият, що е посредник. Тяхното съотношение, ако един сектор е пазарен-другите сектори са преходни.
 - Ролята на външния вносител при нас, ролята на нашия вносител;
 - При какъв процент държавна и частна икономика сработват модерните закони за търговия, предлагане, конкуренция и държавно регулиране с пазарни инструменти.
 - Отражението на действието на пазарни методи в непазарна икономика и непазарни методи върху пазарна икономика.
 - Защо не акцентирам на държавите в преход да им се окаже помощ - реална за решаване от тях за намаляването на вноса на основни хранителни продукти? Всеки знае - при нисък курс на националната валута се увеличава вноса на храни, което се отразява зле върху социално слабите слоеве от народ, а и върху самия народ. Не може за основни хранителни продукти да си зависим от чужди държави. За съжаление човек работи или не, трябва да га се облича и га му е тълто.

- Защо налагат на нас закони без да спазват мястото хубаво правило: Сравнявате само „ябълки с ябълки“, а не „ круши с ябълки“. Въпреки, че в хумористичен текст би звучало сравнението „ябълки с тикви“. Показателно е, че при поборни сравнения проф. Кочевей употребява подхода за съпоставимост и съизмеримост.

- Всеки закон, прием от вън, който е валиден за нормална държава, трябва да има кофициент за изменение и кофициент за адаптация. За куриоз, навремето беше съобщено и пренесен опит, че за да снасят кокошките в Ленинград им светят с яйца.

IV. В преходния период, който продължава и сега в пазарна икономика, предприятието има пълна автономност, резултатите бяха зле. Особено БНБ имаше пълна автономност от 1991-1997 г. Съществуваша слаба координация с Правителството, БНБ и Парламента.;

Многото разнообразни интереси в Парламента влияеха върху икономиката чрез борбите, надзорни съвети и съвета в БНБ. Ясно беше, че действието на пазарните инструменти не беше ефективно, за което стана въпрос досега.

Това се засилваше от политиците и хора от Висшия държавен апарат, които си докараха огромни допълнителни възнаграждения от разпореждането с преобладаващата досега държавна собственост и от „регулирането“ на несвободния, нестабилен, манипулиран пазар.

Известно е, че политиците по правило имат винаги политическо „замайдане“, те са омъжсанни, най-меко казано.

Освен това, те не разбраха, че има граница на обедняването, мизерията, глада и социалната безграждада, зад която граница търпението на хората изчезва и те излизат на улицата (в. „24 часа“, 7.11.96г. - проф. Г. Петров)

V. Примерно, уж в нашата страна е разбит агропазара - прилича на пазарно стопанство - по брой производители, производствени кооперации и сдружения.

Независимо от това, че непрекъснато се трансформират, има недостатъчно стокови борси и търговища, неизяснена собственост на земята. Естествено се появиха и аномалии - през 1995 г. повишено предлагане, после дефицит и не реален валутен курс. Също съръхпроизводство на оила през 1996 г., после предизвикан дефицит. Също - ценни оръз и захар - гъба пъти по-високи от международните. Появиха се и тенденции да се затвори агрокомплекса към национално стопанство.

Разбира се, беше налице и непрекъснатото трансформиране, приватизация на хранително-вкусовата промишленост.

Пак - както каза проф. Ангелов: Пазарът определяше структурата на икономиката текущо, но в малки периоди, възглочен план - не!

Накратко се оказва, че глава част от посочените проблеми и тяхното решаване в теоретичен и практичен план ще роги икономист (или вече е роден) от нашите страни, призван да покаже и да стане първият нобелист - доказал оптималния път за преминаване от централно-планова икономика към социално-ориентирана пазарна икономика с развито демократично общество.

VI. При по-нататъшното изложение на моето изказване, вече се направа факта, че разглеждайки състоянието на икономиката, като че ли се бърка „следствието с причината“, „въздействието върху термометъра за да падне температурата“, или „влягане каруцата преди коня“.

От друга страна се видя, че икономистите не видяха този икономически механизъм наречен „валутен борд“, който се оказа, че е съществувал от края на колонализма до сега, като на 27-28 януари 1992 г. в Световната банка се е състояла и конференция „Валутна субституция и валутните съвети“.

Когато на 5.11.1996 г. г-н Деплер донесе писмото за Валутния борд само малцина(шепа) хора знаеха за него. Както тук вече се каза, обясненията в медиите започнаха да дават хора, които най-малко знаеха за него.

Отново икономистите не се обединиха в познанието си по този въпрос. Даже за момента ние не знаем как ще се нарича - валутен борд, валутен съвет, паричен съвет.

Така също ние нямаме никакъв рег по основни икономически понятия за динамика на нашия леб, съгласно валутата. Говори се за скъп-евтин; ракче-нага; висок-нисък; дебав-дирен - ребализиран; надценен - подценен и тн. Всички тези понятия са спрямо едно предполагаемо реално ниво на валутния курс на лева. Но всички тези понятия, когато се произнасят, посочват обратно движение на величината. Пример: 1000 лв/1 ДМ; ако той стане 1300 лв/1 ДМ, то курса е нисък спрямо ДМ, а фактически цифрата е 1300, т.е. стойностно повече, 80.1000-1300 лв, в суми е права пропорция, в цифри - обратна. При медийни дискусии се получават странини недоразумения. Когато изхождаме от база ДМ, ш.г. за валутен курс - понятията са различни.

Когато се получи в България писмото на Деплер, ние инженерите го сравняхме с „ефекта на Долпер“ във физиката - привидна промяна в честотата на звук, светлина или електромагнитно лъчение-дължащо се на относителното движение между източника и наблюдателя).

Ако се получава аналогия в икономически план-считаме, че това е случайно.

Нека видим, как донякъде се стига до фиксиран валутен курс.

В практиката на международната валутна система проблемите за търговия съвсем, плаващ валутен курс на национални валути спрямо резервната има дос苔о течно дълга история. От кризата на златния стандарт през 1930 г. до края му през 1970 г. От 16.03.1973 г. всички държави събрани в Париж приеха плаващия курс с целие правилото на „автоматичния стабилизатор“, т.е. пазарните сили сами га се поддържат за установяване на валутно равновесие. В близък и далечен план може да се каже че „търгуите“, фиксираните валутни курсове, сумарно не са дали добри резултати. Във същност, трябва да отбележим, че системата на фиксирани валутни курсове по отношение на долара в първите следвоенни години, допринесе определяна изгода за Западна Европа и Япония. Тъй като имаха възможност да планират при определена фиксирана основа. Фиксирането беше с висок курс на долара, коеот помага за внос на много стоки, тъй като следвоенният дефицит на стоки беше голям. Но към 1960-а. долларът ят глад се смени с „доларов изливък“ и последвашите от това проблеми в поддържането на този постянен курс. Япония влезе във фиксиран курс 1 ш.д. - 360 дени, а излезе на м. ноември 1971 г., като, 1982 г. 1 ш.д. - 206 дени, а сега 108 дени.

По Ф.Махлуп - „Фиксираните валутни курсове почти никога не могат да сподобят за съхранение на работобесият нито във валутната сфера, нито в сферата на текущото съотношение между търсениято и предлагането на чуждата валута. Самостоятелната икономическа политика е невъзможна, особено в способността на държавата да влияе върху износа и вноса чрез изменение съотношението на цените и резултат на колебанието на валутния курс“. Също така, при фиксиран валутен курс има мнение, че спекулантите провеждат операциите си без риск и загубите им са възможни градции.

При система на свободни валутни курсове подобни загуби не са уточнени. Понякога този рисък ограничава възможностите за спекулация.

Опытът на капиталистическите страни показва, че няма действени методи за определяне реалното нибо на валутните курсове. Степента на девалвация понякога се определя прагматично и обикновено по-чак от реалния курс - за да избегнат последваща девалвация.

Това е разумна „опасност“ от страна на Правителството, което ще понесе сериозни проблеми, ако продължително време защитава своята национална валута чрез курс, се намалява на високо ниво.

Счита се от мнозинството икономисти, че установяването на нов фиксиран курс може да се осъществи във времето чрез флотация.

Разбира се валутният курс не съответства на действителния паритет поради действието и на допълнителни фактори-психологични, политически и пр. Фиксираният валутен курс съвежда политическите сили в страната към сътрудничество и единство, икономически национализъм и единодействие. Поне тук е сигурно, че нациите ще бъдат реално равни пред финансова закон.

VII. След всичко казано за фиксираните валутни курсове и изложението „Меморандума по икономическата политика“, съгласуван и одобрен от МВФ, мнози въпроси стават по-ясни вече в направлението - Валутен съвет.

1. Според проф. Димитров Валумния съвет „удря” в бюджетната сфера, БНБ Търговските банки.

2. Валутният съвет е по малки тързъм в икономиката - лесно е за нас - ние сме свикнали с разпореждане „отгоре“.

3. Решава проблемите за изпълнение на следприватизационните задължения на приватизаторите в полза на реалността.

4. Парите на спестителите в по-голяма част Вече са в дължниците.
 5. Ше има съответствие между доходи и производство.
 6. Ше се намали динамиката на лихвите, но все пак тя ще определя реално на „лихвения пазар“ между финансовите субекти.
 7. Инвестиционните фондове, създадени за масовата приватизация ще имат „гълъбка въздуш“.
 8. Задържане на инфляцията.
 9. Застраховане на кредитите.
 10. Участие на външни инвеститори.
 11. Помощ от международни финансово институции.
 12. Промяна се бизнес-средата.
 13. Разслоение в частния сектор - в т.ч. увеличаване многообразието му-ефър, среден, дребен, семеен бизнес, близнес на акции.
 14. Развитие на фондовия пазар и участие на банките в него. Развитие на ДЦК в банките.
 15. Ше се развие строителството, което ще импулсира широка сфера в икономиката.
 16. Банките ще увеличат дългосрочното кредитиране.
 17. В тунела ще се види светлина, въпреки че тя ще покаже колко е дълъг тунела.
 18. Ше се развие селското стопанство, използват.
 19. Ше се стабилизират цените на енергоносителите, което ще способства за дългосрочно бизнес планиране и осъществяване на всички бизнес планове.
 20. Ако Правителството разкрие „секрета“ за определяния фиксиран валутен курс, икономическите субекти могат да предугадят намеренията и да се насочват според курса на експорт или внос.
 21. Банките ще се адаптират с функциите си спрямо новата очертаваща се структура на икономиката.
 22. Правителството ще облегчи съвоята дейност и ща има време за дейност по образование, здравеопазване, заетост, социална политика, армия, съдебна власт. Да огледа риска и оказва помощ в земеделието, т.е. побъче власт в тесен параметър.
 23. За разлика от други пъти, въвеждането на валутния съвът, като решение се забави, мина през няколко конфликта, въвкара в себе си общество, до известна степен „отляжка“, валутният курс (ако не е присипен) - флотира. Обществото получи консенсус. Обществото изпревари управлението в момента, т.е. то имаше вече познание за валутния съвът преди официалното управление да поеме своите функции.
 24. Ше се намали деформиращото влияние на участниците в Съвети на директорите, Управителни и Нагзорни съвети в предприятията, поради бързата им простоянка при приватизация.
 25. Изпълнителната власт ще има възможност да си огледа законите, съответствието им. Да създава технология в законодателството, настоящо и в перспектива.
 26. При увеличение на инвестиционното предлагане и търсение ще се започне с внедряване на оригинални технически решения в областта на технически прогрес.
 27. Ше се засили конкуренцията, тъй като ще се появят нови икономически субекти. Ше се почувствува осезаемо пазарните инструменти, ще са повиси производителността на труда и конкурентоспособността на стоките.
 28. Създава се шанс, за да се прелее работна ръка в селското стопанство под всичките в форми, включително развитие на личното стопанство, поне сигурно в затворения направления къръг.

За предпочитане в повече да не прекаляваме върху добрите страни на Валутния съвет, а да видим и обратната страна, изложена по-долу:

VIII. По-сериозни проблеми при въвеждането на Валутен съвет

1. Като инструмент на пазарната (в частност на Валутния) икономика, Съветът ще дава правдигенния за такива пазарни инструменти „отгах“ за прегръден и насочване в правилна насока на икономическите субекти и „икономическият човек“. Както казват не в „нацана“. За реализация на Валутния съвет е необходима пълногодишна програма и политика. Валутният съвет е вносът, изтеглен в посещение.

2. Досеев Валутен съвет е въвеждан предимно в страни с преобладаваща частна икономика-Аржентина, Боливия, Перу, Уругвай, Сингапур, Хонконг, Бруней, Израел, а в Литва с подобна икономика като нашата, но тя имаше масови пребранации в селото-земя, техника, къщи, жилища, но без юржавни предприятия. Сравнение на някак с нас практически отпадат. Ако валутният съвет има силни пазарни инструменти, то ние оставаме без по-нататъшен коментар. Особено това, този коментар се влошава от:

- промяна на собствеността чрез бърза приблатизация, а така също и бършане на земята в побече от 4 млн собственици, - ще се появят непрекъснато променящи се икономически обекти по брой и вид - на границата на хаоса.

- наблизяне в приватизираните предприятия на инвестиционни фондове, 20 % от собствеността ще отиде в колективите на предприятията, може да се стигне до "блокаж" на акционерните дружества.

- поемане от прибалтийските на серийни ангажименти-инвестиционни, екологични и осигурявани на заетостта. Много ще фалират реално, а други съзнателно, на наръчка в „кулера“ няма почти нищо. Не може да понесе училищаването на социалната цена-трибва да оцелее, да се смекчат диспропорциите. Ще станат спирални, ако не съберат данниште.

З. Досега 94 % от ДОО се плаща от юржавните предприятия, а 6 % от частници. За данъците - събираме постепенно висока. Освен това се крият печалбите. При всички частни икономики - какви ще бъдат перспективите?

4. "Залитане" в бързата приватизация и продаване в името на оцеляването и доходносъното предприятие, свързани с нашата сировинна база, за които юръкават може да блокират инвестиции за реконструиране и екология. Никой не продава старото сърдце в бабиния железнообкован сънчъ".

5. Ще се появят „омагъсани кръгове“: полезни и неполезни:
а) безработица, намаляване потреблението, социалните помощи, намаляване на производството и отново безработица.

6) Определяне, фиксиране на валутния курс за валутния съвет. За това определяне ще е модерно да се приложи метода на рибената кост, за което ще стане въпрос по-долу.

8) Другият „кръг“ е въвеждане в преходна пазарна икономика на Пазарен инструмент-Валутен съвет, който да стимулира развитието на преходната икономика на пазарна, с развитие на която да се промени или решептично по-късно да се отнеме валутният съвет, ако са изпълнени функциите му.

2) Ако приемем факта, че Валутния съвет не е над-изрядния пазарен инструмент и носи в себе си езръжно регулиране, командни функции-прия и неприя, ние можем да се успокоим, че в случаи е наличе вариант: непазарен инструмент сдейсвие върху непазарна икономика в нейното първоначално и последващо изменение на икономическите субекти, с което ще се обогати икономическата наука.

g) За да успее Валутният съвет трябва да се защити социалната политика, която може да стане и с повишение събираемост на данъците. „Кръгът“ досега беше национални не събират, последва отново увеличение, следва плащане пак от редовните плащачи, които изплащаха в тежко положение, много и фалираха. Докато „скритите“ играчи, които като правило не са „деликатни“ икономически субекти, трупаха средство за неикономически възможности във възможностите.

е) Другият „кръг“ е, че Във всички изказани становища за развитие на икономиката, „спиралата“ се връща на обществения контрол, становището на общество-то, прозрачност. Г-н С. Керемедчиев беше като горен в това отношение, тъй като във бъзрата приблизителна траба да се избегнат сериозните изненади Германия в момента е обременно със здрави.

Срещај си момента във времето в социално отношение сържава-17 % безработица, срещу 4,7 % САЩ. Наред с това социалните придобивки вече имат конфликтен поглед от страна на средната класа, която е основен барометър в политиката на тази страна.

Г-н Ангелов обосновава и е вярно, че ще се получи „лълка“- буфер в комбинацията между двуетапни валути-при евентуални арбитражи.

6. Ако политиците в момента, за да се докажат им трябват 100 дни, то в сферата на Валутния съвет имат първо 30 дни, второ - повече от 10 години. За да управляват в конституционен срок - репертур им е Валутният съвет.

Затова е хубаво, по сумите на проф.Димитров, икономистите да им маркират проблемите, а изборът е техен.

Икономистите трябва да предуказват ходовете на политиците. В изложеното от докладите смята ясно, че те са част от по-серизозни икономически проекти на Икономическият институт, което вече е и неоспорима приложност на проблемите, а и задоволство от страна на нас - присъствующите. Посочен са по-горе Валутен курс.

За всички нас остава и шанс за случайно съвпадение за добри икономически резултати, а когато в живота ще се изпълняват решенията на Валутния Борд, това може да се и потвърди.

Успех на Всички!

**ВААЛУТНИЯТ БОРД - НЕОБХОДИМО „ЗЛО“
ИЛИ РЕАЛНА АЛТЕРНАТИВА ЗА ИЗЛИЗАНЕ
НА БЪЛГАРИЯ ОТ КРИЗАТА**

ИВАН ДУНОВ - доцент доктор по икономика

Позволих си това кратко изказване на настоящата научна конференция поради във основни причини, а именно:

Първо, евентуалното въвеждане на системата на валутен борд ще промени качествено ситуацията в България - икономическа, политическа, военно-стратегическа, екологическа и не на последно място - чисто нравствено-етична.

Второ, още в началото на 90-те години, когато гори и не се „сънуващ“ за системата валутен борд в България и побежено от българските учени икономисти и експерти представяха в тъврде розов план перспективите за икономиката на България, аз си позволих да формулирам моите разбираания в това отношение в няколко научни публикации, а именно:

Първо, „Проблеми и перспективи на икономическите отношения между България и Германия“, сп. „Икономическа мисъл“, 1992, бр. 1.

Второ, „Енергийната криза в България: пътища и средства за преодоляването ѝ“, сп. „Икономическа мисъл“, 1991, бр. 7.

В тези мои публикации (като и в редица други в последните осем години) аз аргументирах темата за структурно преустройство на икономиката главно чрез инструментата „приватизация“ и обвързване с европейските, resp. световните икономически структури посредством външноикономическото сътрудничество с Германия и Русия.

До съвсем скоро време тази изглеждаше наивна и тъврде абстрактна. Сега вече, когато валутният борд чука на нашата брама, те придобиха реални измерения.

Внимателно следя дискусията, която тече вече втори ден по проблемите на валутния борд. И, тъй като основните въпроси, касаещи същността на системата на валутен борд, неимат характеристики, практически опит в някои страни с такава наименование на валутен борд, неимат научно-теоретичен опит в някои страни с такава наименование на валутен борд и изборът на резервна валута. Отговорът на този въпрос и над-вече практическото му решаване от българския парламент има и това **ключово значение** за икономиката на България в дългосрочен план.

Моето разбиране в това отношение, което съм изразявал нееднократно в научни печат и пред студентски аудитории, се свежда до следното:

Дълбокото м убеждение, базирано на моя дългогодишен научно-теоретичен и чисто практически опит е, че резервна валута при системата на валутен борд в България следва да бъде германската марка. По-важни аргументи в това отношение са:

1. Последните няколко години основната част от външноикономическия обмен на България се осъществява с Германия и чрез Германия.

2. Германия е основен координатор по обслужването на външния дълг на България, който е един от основните фактори за въвеждането на системата на валутен борд.

3. Германия заема основно място сред чуждестранните инвеститори в България - в количествен, структурен и качествен аспект.

4. Германските и руските интереси по мое разбиране съвпадат в това отношение.

5. Геополитическото положение на България и традиционно добирите отношения с Германия благоприятстват за въвеждането на германската марка като резервна валута при системата на валутен борд в България.

Моите най-дълбоки уважения към проф. Стив Ханке, който е един от водещите учени-специалисти в областта на теорията и практиката на системата на валутен борд, но неговото разбиране за приемането на американския долар като резервна валута е неадекватно за специфичните условия на България - пък и немската марка наистина заблдява Източна Европа - от Чехия до България.

Благодаря Ви за вниманието.

Доц. д-р по икономика ИВАН ДУНОВ
Икономически факултет в
Югозападния университет
„Н. Рилски“ - Благоевград;
Експерт в Частната агенция
за инвестиране в България -
AGON

30 май 1997
София

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ПРЕХОДА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ДЪРЖАВНАТА НАУЧНА ПОЛИТИКА И ВАЛУТНИЯ СЪВЕТ

Ст.н.с.г-р ИЛИЯ БАЛАБАНОВ

При следването и в бъдеще на научната политика от седем години насам стратегията на прехода - изграждането на конкурентно-способна социална пазарна икономика и пълноправно членство в Европейския съюз - никога не може да се реализира.

Напротив, страната ни в действителност ще се отдалечава от тази цел, излагайки неизбежно в лагера на завинаги изостаналите страни в света.

За пръв път освен единни мерки за излизане от кризата програмите на основните политически сили у нас за парламентарните избори през 1997 г. формулират и единни стратегически цели на прехода. Такива са например пълното интегриране на страната в Европейския съюз (ЕС) и изграждане на социално пазарно стопанство. Вероятно главно с постигането на тези цели се съвръзват обещанията им Бъгария да стане в недалечно бъдеще достатъчно привлекателна страна за пълноценен живот на своите граждани, в частност на младото ѝ поколение, което да се откаже от масовото си емигриране.

Разбира се, успешното постигане на подобни исторически цели е съврзано с последователното решаване на огромен кръг от сложни проблеми. Задачата му тук е съвързано със над-кратки професионални аргументи да се направи едно публично предупреждение, че както и да се решават тези проблеми, при следването и в бъдеще на научната политика от седем години насам гореоствелязаните цели на прехода въобще не могат никога да се реализират. Нещо повече, страната ни в действителност ще се отдалечава от тях като неизбежно ще изпадне в лагера на завинаги изостаналите страни в света.

Над-напред нека отбележим, че ако радикалната качествена трансформация на икономиката не реши в края сметка основния ѝ проблем - достигането в следващите едно-две десетилетия на близка до страните от ЕС ефективност и конкурентоспособност, пълноправното членство на Бъгария в тази организация е с практически низложна вероятност да стане реалност. Следователно щеритите обещания на основните политически сили за изграждане на привлекателни социално-икономически условия за живот и труда на мнозинството българи ще се окаже поредния спекулативен популизъм. Шо се отнася до младите поколения, без четко оставащо в страницата са безсмислене реформите, те ще продължат все тъй настъпчиво да търсят в чужбина по-добро поле за житейската и творческата си реализация.

За основа на съображенията ми по-нататък ще се опитам да ограничка и подложа на кратък анализ само онези най-важни обоснователни аспекти (ограничения и инструменти) на обществената организация на научната дейност и на съответната

държавна научна политика, чрез които те в най-голяма степен (можат да) допринасят за икономическата ефективност и конкурентоспособност в развидите страни. Следователно на първо място те трябва да послужат като основни ориентири и съответна част от модела на трансформацията на научната сфера, оттам на цялата социално-икономическа система.

В действителност ги са основните ограничителни направления и инструментни форми, чрез които държавата във всяка страна осъществява политиката си в научната сфера: 1/ Размерът на средствата, които в резултат от политиката ѝ се отделят от БВП и в частност от държавния бюджет за нейното финансиране; 2/ Законовите регламенти, институционно-организационните механизми и програмите, чрез които съответните държавни институции регулират дейността ѝ на нейния „вход“ и „изход“. Именно от тях в най-голяма степен зависи състоянието и възможностите на научната дейност пряко или косвено да допринася за икономическото и социално-духовното развитие на една нация. Идеално от тях се определят икономическата и социалната ефективност в широкия ѝ смисъл.

1. През 1991 г. (последната, за която разполагаме у нас със съравнителни статистически данни за повече държави) в страните от Европейският съюз (ЕС) за наука и развитие е израхбдана фантастична обща сума от 110 млрд. екло. Това представлява 22% повече спрямо 1989 г. и средно е 2% от БВП. При заеми в научната сфера около 2,2 млн. суши, средствата за всеки научно работно място съответно се разпределят на 50 000 екло или 65 000 дол. От тях 63% (31 500 екло или 40 950 дол.) са влагани от фирмите, докато останалите 37% (18 500 екло или 25 050 дол.) се отделят от държавния бюджет¹.

Зад тези среднени числа обаче се крият твърде големи национални различия. Сред тях с най-високи национални разходи за отдалечено научно работно място, измерени в долари през същата година, се отличават: Франция - 235 320 дол.; Италия - 198 979 дол.; Дания - 192 373 дол.; Белгия - 190 566 дол.²; Англия - 178 988 дол.; Германия - 146 776 дол.. За Япония същият показател през 1991 г. е 155 946 дол.; за САЩ (1988 г.) - 149 468 дол.³

Естествено, значителна част от тези средства се изразходват за пряко възраждане на научния труд съобразно високия жизнен стандарт в тези страни. И все пак преобладаващата част от тях са предназначени за осигуряване на агенции на материално-техническа и информационна база. Без нея особено природните и техническите науки не биха могли да правят оригинални открития, т.е. да разделят фундаменталните знания и да създават нови технологии. А както показва световния опит, тъкмо те в последните десетилетия са глабиното оръжие на икономическата конкуренция способност. Следователно при една съвременна държавна научна политика, основаваща се върху финансова квота под 2% от БВП и значително под абсолютната сума от 40 000 дол. науката в която и да е страна няма шанс да изпълни главното си предназначение спрямо икономиката - да прави нови открития и технологии като решаваш фактор на съвременната ѝ конкурентоспособност.

2. Но въпросът за достатъчното спрямо световните конкурентоспособни стандарти финансиране на всеки научно работно място в едното съществено изменение

¹ Източник: Eurostatt. Europe in Figures. Fourth edition, p. 172.

² Изчислено върху основата на данни по текущи цени и валутен курс от: Eurostatt-1995. Basic statistics of the European Union, р.р. 61, 63.

³ Изчислено върху основата на данни по текущи цени и валутен курс от Statistical Yearbook, UNESCO, 1994, tables, 5.2 and 5.9.

рение на проблема. За да може по-нататък научната сфера реално да допринася за повишаването на конкурентоспособността на цялата икономика, е нужно да са наличи съвсем други много важни условия, които се осигуряват чрез законовите регламенти и институционално-организационните механизми в резултат от държавната научна политика: А/ Да има в динамичен разрез достатъчно съответствие между основната структура и потребности на икономиката и структурата, респективно резултатите от извънфирмената (бюджетно финансираната) научна дейност; Б/ Да са изградени ефективни функционално-институционални връзки между потребителите на научния продукт в стопанската практика и самата научна дейност. В дадена страна ефективността на единица финансови разходи за всяко работно място се определя от състоянието на раздължост (организираност), най-вече на тези две условия. Следователно наред с проблема за осигуряването на достатъчни финансови средства за всяко научно работно място, постигането на необходимото структурно-организационно съответствие между стопанската и научната сфери са другите две основни направления на държавната научна политика.

Разбира се, в сложната обществено-икономическа действителност влиянието на степента на организираност на външните условия върху общоикономическата ефективност на научните разходи е както обикновено - определено и неизвестно. Ето защо не би могло да се откряят и използват преки (агебватни) измерители като изходна база за изграждането на по-съвършена научна политика. Но определена справителна представа за тази ефективност дава общият брой на официално заявяваните и регистрирани патенти (Patent applications) от отделните страни, тъй като те са на стапка между сферата на науката и икономиката както в микро-, така и в макроизмерение. В отношение към абсолютната сума на финансово-разходи за едно научно работно място, броят на патентите дава величина, която в значителна степен отразява състоянието на организираност на външните условия в съответната страна.

Страна	Брой на патентите за 1991 г. ¹	Абсол.сума в \$ на разходите за едно научно работно място през 1991 г.	2:3
Франция	79 075	235 320	0.34
Италия	53 300	198 979	0.27
Дания	39 764	192 373	0.21
Белгия	42 047	190 566	0.22
Англия	95 533	178 988	0.53
Германия	109 187	146 776	0.74
Япония	380 453	155 946	2.44
САЩ	161 660(1989г.)	149 468 (1988г.)	1.08
Ю.Корея	40 157(1992г.)	75 415 (1992г.)	0.53

Наистина особено в пределите на една календарна година почти липсва пряка каузална връзка между финансовите разходи за наука и броя на патентите. Нещо

повече, гори в обхватите на достатъчно дълъг период от време в дадена страна е възможно да не се установи сезаен и устойчив статистически зависимост между абсолютните и относителни динамични измерения на външните величини. И все пак впечатляващото превъзходство в регистрираните патенти през 1991 г. например на Япония, а след нея и на САЩ (върх табличата) по отношение на направлените разходи за една научно работно място съществства без съмнение за съответно по-добре уредени функционално-организационни отношения между научната и стопанската сфера.

3. За да има обаче по-нататък науката силно въздействие върху развитието на конкурентоспособността на икономиката, не е достатъчно бодро да е в финансирани и да се намира в отлиचна организирана права и обратна взаимовръзки с нея. Високо разбита научна и патентна дейност спрямо разстроена и отслабена икономика била ефективна колкото да речем монтиран турбоизглед на конска каруца. От своя страна самата икономика и от отделни дейности, като едениен макроикономически организъм трябва да е в състояние както да създава благоприятни условия, така и да изпълни силен „заг“ за иновации. Следователно формирането и изпълнението на перспективна държавна научна политика има смисъл единствено ако е неотделим процес от наличието на ефективна като цяло, т.е. комплексна конкурентоспособна пазарна икономика. Един такъв на пръв поглед трибушен извод въобще има принципиално (основополагащо) значение за формулирането на една по-надеждна стратегическа цел на нас.

4. В развитите страни, които са обект на внимание тук, преобладаващата част от научната дейност, респективно финансирането ѝ е съсредоточено във фирмите (63% средно за членките на ЕС). Това означава, че в тези страни функционално-взаимодействие между научните откриятия и тяхното приложение от една страна и икономическата ефективност и конкурентоспособност - от друга, се осъществява предимно на фирмено равнище, без директни - организационно-институционални и финансова намеса на държавата. Следователно и за научната дейност подобно на останалите специфични сфери на обществено-стопанската действителност може още тук да се направи извода, че неокласическите принципи имат в съответната степен своята практическа жизненост и покритие.

5. И все пак от гледна точка на осигуряването на висока - спрямо световните стандарти - икономическа ефективност и конкурентоспособност на цялата икономическа система тя очевидно нямат всебойни или пълна практическа значимост. Наг 1/3 от финансовите ресурси, отдавани в ЕС за научна и развойна дейност, се изразходват целина от държавните бюджети. Това безсъмнение са разходи предимно за фундаментални изследвания и за финансиране на крупни иновационни проекти (например от рода на Конкорд), които са или финансово неподелими, или тък пръкко неизгодни за частния бизнес. Тези изследвания и проекти са също толкова безусловно необходими както и фирменията научно-иновационна дейност, тъй като от тях в глобален план не по-малко зависи постигането на достатъчна и микроп, и макроикономическа конкурентоспособност. Следователно по отношение на обществената организация и финансиране на научната дейност в развитите страни обхватът на държавната намеса пак се определя не от пребватни постулати, а преди всичко от обективните потребности и възможности за пълноценно въздействие на цялата научна дейност - фундаментална и приложна - върху икономическата ефективност и социално благоенствието. В такъв случай ако е допустимо веснага да се хвърли мостът към реформената практика в СЦИЕ, засега липсват обективни основания (аргументи) да се препоръчи научната дейност в тези страни да бъде преустрована изцяло според неокласическите принципи.

¹ Източник: Industrial property statistics. Part I: Patents. Geneva, Publication A, 1993.

6. Макар и на пръв поглед да очертават само отдални аспекти от научно-иновационната дейност в ограничен кръг страни, в действителност разходите за всяко научно работно място в абсолютно измерение, по интензивност на нарастването и като структура между изследваните страни разкриват много важни обобщаващи характеристики не само на дейността като такава, но и на нейната роля и тенденции в съвременната общественоикономическа реалност; оттам - на общото развитие на последната.

6.1. Най-напред почти взаимообразното увеличение само за 2 години с 22% на абсолютноните разходи за наука в ЕС несъмнено доказва първостепенното значение, което този фактор все още е придобил в действителността, пребъртайки се в приоритет на държавните политики на тези страни за цялостното им развитие.

6.2. Отдавните от 3 до 4 пъти повече брутни разходи за едно работно място в научно-иновационната дейност на най-силно развитите страни от ЕС, а също в САЩ и Япония спрямо средното рабнище на ЕС означава, че в по-слабо развитите страни-членки на тази организация като например Гърция, Португалия и Испания се отделя съответно по-малко. Тази впечатляваща разлика характеризира, както се отбележа, не само научно-иновационната им дейност сама по себе си. В нея външност имплицитни и въскръстни, но достатъчно определен вид се отразяват една глобална тенденция в цялостното развитие на съвременната икономика. Тя може да бъде формулирана като ускоряваща се нейно развитие благодарение главно на научно-иновационната дейност и на съответно целенасочващите я чрез специфичните си инструменти научна, данъчна, бюджетна и индустриска политики на държавата. Всяка страна, неизпълнила стратегията си на развитие съобразно тази глобална тенденция сама се поставя в положението на закъснял пътник спрямо ускорено отгатачаващ се блок.

Няма съмнение, че няколкото по-високите научни разходи на най-развитите страни в ЕС спрямо по-слабо развитите страни-членки могат да бъдат правени само благодарение на съответно по-голямата им финансова мощ. Но те не са спонтанно и самоценно разточителство, а вече практически доказано безалтернативно средство за постигане при съответни организационно-финансови ограничения на още по-висока ефективност. От своя страна новопридобитото рабнище на ефективността открива възможности за много по-широко и по-нататъшно ускорено развитие на евристичната и утилитарната функции на науката. Или колкото по-развити е една страна и съответно по-добри са организационно-финансовите ѝ условия за развитие и използването на науката, обективно токуто по-ускорено тя може да се развива и във всичко. Така научно-иновационната дейност се превръща в граници на определен институционално-финансов статут, който трябва да бъде върно разкриван и съблодаван от държавата, в иманентен експоненциално действащ мултиликатор на цялостното обществено-икономическо развитие; оттам - в практически фактор № 1 на всяка страна.

6.3. Страните-членки на ЕС от втория ешелон - Португалия, Испания, Гърция, както и всяка друга по-неразвита страна имат шанс елементуално да доспишат или поне запазят гистантския спрям национално развитие страни-членки преди всичко ако съумят да опложтвортят максимално ефективно потенциала на научния мултиликатор като своято развитие в рамките на обективните си възможности. Или за целта те са длъжни да организират и финансират научно-иновационната си дейност пътно до горния критически прег на своите възможности, ако искат да успят. Следователно онова от обществената организация на науката, с кое то задължи-

телно трябва да се съобрази бъдещото развитие на научната сфера в страните от втория ешелон, жалонира до голяма степен пътя на реформите в СЦИЕ в областта и на науката, и от там на цялата социално-икономическа система. В тази бързка обаче е нужно специално да се подчертава, че недоверието или гори цялостното практическо влимциране на значимостта на научния фактор, не само обира на неуспех целия преход, но е и сигурен път в противоположна на историческото развитие посока.

7. От изложените дотук съображения вече не е трудно да се направи обобщаващия извод, че първостепенната роля в осигуряването на необходимите организационни, институционални и финансови условия за най-ефективно развитие и използване на научно-иновационната дейност, вкл. и на фирмено равнище, приналежи на държавата. За да се стимулират или напротив - замразят инвестиционите в науката и технологичното развитие както на макроикономическо, така и на фирмено равнище забихи преди всичко от начина, по който тя е подбрала и приложила във взаимообързано единство инструментите на своята данъчна, бюджетна, кредитно-икономическа, индустриска, патентна и научна политика. Естествено, тя не би могла да се наядва на удовлетворителен успех без пряко или косвено да мобилизира, организира и финансира съответните за целта изследвания на икономиката, правото и наукоизнанките.

8. Мистото тук не позволява да се направи анализ на досегашната ни държава на научна политика след започването на прехода. Но състоянието на цялата научна сфера в резултат от тази политика може да се очертава задоволително точно със обобщаващи изрази: достатъчно благоприятстващи законови условия за развитие на научната дейност липсват; между приоритетите на страната (доколкото въобще ги имало досега) и насоките на научните изследвания, от една страна и между готовите научни резултати и потребностите на реформената обществена практика - от друга, възникнала дебела стена; финансовата квота от БВП и от държавния бюджет, заложена за научни изследвания, стремително приближава към нулатата (0,29% от БВП за 1996 г. или в абсолютно изражение - 847 долара); нерегламентираните (по същество произволно-остатъчните) начин за нейното определяне досега и особено в условията на валутен борд, който ще изостри до крайност проблемите на държавния бюджет, вече със сигурност преопределя практическото унищожаване на цялата научна сфера.

На този фон гори и да са добронамерени, публично заявяните амбиции на основните политически сили да работят за по-бързо интегриране на България в ЕС и за създаване на близки до европейските стандарти на условия за труд и живот на българите, си остават нефункциониращи, кухи и напълно нереалистични. Защото пръвъживаващата и в момента научна политика на държавата не само не спомага за изпълнението на тези амбиции, но сигурно тласка страната в противоположна посока.

9. По-подробно вижданятия на автора за агенкатна на едни такива намерения държавна научна политика са изложени в публикациите му в кн.3 и 5 от Списание на БАН за 1996 г.

Що се отнася до решаващия в сегашните условия проблем за финансирането на самата научна сфера като част от подобна агенкатна политика, решаването му е производна функция от националния алтернативен избор на стратегическите цели и генералния път за пребъдането на прехода. Ако наобщо, задачата се свързва както досега: спонтанно и самоценно естествено-историческо формиране на капиталистически отношения, провежданата от началото на реформата научна политика,

може наистина да не се променя. В тъкъв случай и приоритетността ѝ ѝ финансиранието на научните изследвания, ресурсите по заплащането на научния труд, както и възрастовите граници за пенсиониране могат да останат в съседашните им средни за общата категория „държавен служител“ координати. Ако обаче перспективността ѝ висленето на управляващия ни политически елит все пак надделее, т.е. най-после се осъзнаят обективната безалтернативност на форсирано-догоняваната историческа стратегия, в която на науката принадлежи решаващата роля, то и начинът ѝ на финансиране трябва съответно да се промени. От формално логическа гледна точка ако стратегическата цел на реформата е да се доведат разбитите индустритални страни, финансите са средствата за всяко полезно спрямо стратегическата цел научно работно място би трябвало всъщност да са поне на тяхното рабище. Но това разбира се е нереалистично. Условията на съседашната съръхограниченост на финансите са взаимности, а и в продължение на още много години този проблем очевидно ще би трябвало да се решава като отговор на въпроса „колко“ (в сравнение с държавите страни), а при каква ранкировка на националните финансово-разпределителни приоритети и при задължително осигурена по институционално-организационен път висока ефективност (възвращаемост) на изразходваните средства. Както всеки друг проблем на сложната обществена действителност, самото ранкиране изисква от своя страна обстоен анализ и комплексна оценка за страната. И все пак в контекста на изложените до тук съображения, приоритетът за науката не може да е далеч зад приоритет № 1 - осигуряването на относително достатъчни средства за всенюно-политическата сигурност на страната. Като голяма сума, която ще се увеличава и от нарасналите по-нататък взаимности на фирмите за собствени изследвания, частта от бюджета на страната за научната сфера ще би трябвало по принцип да се определя в границите на практическото понятие „относително поносим максимум“. Компенсирането на силно недостигашите и при такава постановка на задачата средства в сравнение с науката в разбитите страни трябва да се търси преди всичко по линия на постигането на още по-строга селективност, приоритетно финансова целенасоченост и максимално възможна ефективност на държавното регулиране на научната дейност, което за малка страна като нашата е задължително.

Художник на корицата: В. Гигов
Техн. редактор Г. Михайлова

Технически секретар К. Иванова

Техн. карта № 166
Формат 1/16 70x100
Тираж 750
Печатни коли 11,5
Издателски коли 14,9

Дадена за набор на 1.07.1997 г.
Подписана за печат на 17.07.1997 г.

Препечатна подготвка и печат -
Статистическо издателство и печатница при НСИ